

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 55

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2012

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В.П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О.В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В.І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В.Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ (Київ); **Жоль К.К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Катаєв С.Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І.М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О.Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А.С.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Марчук М.Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В.М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Онищук В.М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н.О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В.І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторак В.А.**, д. філос. н., проф. (Дніпропетровськ); **Романенко Ю.В.**, д. соц. н., доцент (Київ); **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В.О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Тарасенко В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Хижняк Л.М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н.М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Чигрин В.О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Шавкун І.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н.Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Яковенко Ю.І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Голова редакційної ради: **Монаснко А.О.**, д. ю. н., доц.

Головний редактор: **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц.

Заступники: **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф., **Коваль В.О.**, к. пед. н.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 1 від 26 вересня 2012 р.

- Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом “Соціологія”, згідно з постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4 (Бюл. ВАК України № 11, 2009).
- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не рецензує й не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі MS-Word-97, 2000, XP.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: УДК, анотації (до 100 слів) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню даної проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, література за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail), копія документа про сплату (18 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, кафедра соціології та соціальної роботи.
- Гроші треба перераховувати за реквізитами: КПУ / Філія АБ “Південний” р/р 26002310022201 / ОКПО 19278502 / МФО 313753 За друк статті в збірнику наукових праць “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Гринчук А.В.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ ЯК ПІДСТАВА ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ.....	7
<i>Кулик М.А.</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ В СОЦІАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ.....	19

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>Андрущенко Г.І.</i> СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ІСНУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ДОВІРИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	26
<i>Бондар Г.Г.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТА ДУХОВНИХ ЗАСАД ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	33
<i>Волошин О.В.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІЖНОГО ГРОМАДСЬКОГО РУХУ.....	43
<i>Кокора Н.В.</i> СКЛАДОВІ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ.....	49
<i>Мосаєв Ю.В.</i> СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБИ КРАЇН БЕНІЛЮКСУ	56
<i>Мосьондз М.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ КОНСТРУЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК СУЧАСНОЇ МОЛОДІ	62
<i>Селютіна Н.Ф.</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КЛАСОВИХ СТРУКТУР УКРАЇНИ ТА КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ	68
<i>Шапошникова І.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	76

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

<i>Довгаль І.В.</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ЕКСПЕРТІВ У РАМКАХ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ	84
--	----

<i>Рожков И.Я., Багаева Т.Л.</i> СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ КОНТУРЫ СОВРЕМЕННОГО БРЕНДИНГА	91
<i>Кодацька Н.О.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ЖІНОК В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	108
<i>Коловоротна О.В.</i> НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ РОБОТИ СУЧАСНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК ОСНОВА ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ	115
<i>Марікян С.В.</i> МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО АУДИТУ.....	121
<i>Слабко Я.Я.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ ПРАЦІВНИКІВ ГІРНИЧОДОБУВНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	127
<i>Ядранський Д.М.</i> СОЦІАЛЬНЕ НОРМУВАННЯ ПРАЦІ: ПРОБЛЕМА ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ	135

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

<i>Єрємїна М.О.</i> КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ	143
--	-----

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

<i>Хомерікі О.А.</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	150
<i>Щудло С.А.</i> ЧИННИКИ СУСПІЛЬНОГО ТА НАУКОВОГО ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	158

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

<i>Фадєєва І.О.</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ В СУЧАСНИХ ПРАКТИКАХ ПРОТЕСТУ	165
---	-----

СОЦІОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

<i>Бродецькая Ю.Ю.</i> ОБЩНОСТЬ КАК ЕСТЕСТВЕННАЯ СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ И ПОДДЕРЖАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ.....	171
<i>Батюк А.М.</i> ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ПОШИРЕННЯ ОЗДОРОВЧИХ ПРАКТИК У СУСПІЛЬСТВІ.....	183

<i>Зацепіна Н.О.</i> СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТУРИЗМУ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ.....	191
<i>Клименко Е.Ю.</i> ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ.....	197
<i>Петренко Л.А.</i> ЛЮБОВНА ЗАВИСИМОСТЬ (АДДИКЦИЯ): ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ, ПРОЯВЛЕНИЯ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ В ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ.....	206
<i>Хархан Г.Д.</i> СІМЕЙНІ ФОРМИ ОПІКИ ДІТЕЙ-СИРИТ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	213
<i>Хрусталева М.С.</i> СЕМЬЯ В ПАРАДИГМЕ ТЕОРИИ ОБЩЕСТВА РИСКА.....	223
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	230

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.74:316

А.В. ГРИНЧУК

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ ЯК ПІДСТАВА ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті розкрито схему трансформації структури соціологічного знання. Пояснено місце та роль соціології безпеки в структурі соціологічного знання.

Ключові слова: криза соціології, структура соціологічного знання, соціологічні теорії середнього рівня, спеціальні соціологічні теорії, галузеві соціологічні теорії, ризик, безпека, соціологія ризику, соціологія безпеки.

Постановка наукової проблеми у загальному вигляді. Останнім часом на різних наукових заходах висловлюють думки щодо чергової кризи соціології, її посткризовий синдром тощо. Але водночас застерігаємо, що це не є негативною коннотацією. Більше того, кризу в наш час розглядають як підставу для обміркування подальших шляхів розвитку будь-чого. Щодо науки, то її перманентно кризовий стан Т. Куном описаний у його концепції наукових революцій.

Отже, мова йде про адекватність або неадекватність соціологічних знань існуючій реальності.

Характеризуючи стан сучасної світової соціології, російський соціолог Ж. Тощенко зазначив, що відчувається дефіцит ідей, нових підходів для пояснення сучасної соціальної реальності. Говорячи про кризу соціології, він вказує на те, що піддаються сумніву багато вихідних її теоретичних положень, а саме, відбувається переосмислення попередніх уявлень щодо об'єкта і предмета цієї науки, її понятійний апарат, інституційні та організаційні аспекти (уявлення про суспільство, принципи його організації та функціонування); емпіричні результати, що залежать як від фінансових, так і від методологічних засад пояснення соціальної реальності, що набула за ХХ ст. вже іншого вигляду і характеристик, ніж на підставі класичних уявлень [1].

Соціологам перманентно доводиться, згідно з викликами часу, обмірковувати поточні та подальші напрями здійснення своїх наукових пошуків. Виходимо з того, що наука у свідомості громадськості виправдовує своє існування через розробку рекомендацій для управління розмаїттям явищ і процесів, через розробку відповідних технологій для забезпечення

життєдіяльності людей. То в чому ж полягає місія соціології? Чим соціологи можуть бути корисні у справі управління сучасними суспільними процесами?

Якщо в соціологічній теорії є суперечність, то, відповідно до законів діалектики, доцільно здійснювати розбудову нових теорій, що втілюють у тих чи інших формах способи їх подолання. Внаслідок цього пошуку відбувається трансформація, тобто вдосконалення структури соціологічного знання. Історія соціології свідчить, що на кожну специфічну суспільну проблему, що існує в ту чи іншу епоху, соціологи здатні дати відповіді шляхом розбудови спеціальних чи галузевих соціологічних теорій.

Простеживши, як виникали соціологічні теорії середнього рівня, на думку Р. Мертона, можна вважати, що кожна з них прагнула надати свою спеціалізовану відповідь на певні виклики часу. Слід звернути увагу на ту обставину, що ті чи інші теорії виникали залежно від того, де найбільше виявлялися загострення, напруження, що створювали загрози для суб'єктів управління. Але, на думку В. Тарасенка, сама зміна соціальної реальності не зумовлює автоматично відповідних змін у соціології, соціологічному теоретизуванні та його продуктах – теоріях, концепціях, поняттях. Тому соціологи повинні спершу помітити й виявити певні метаморфози соціальних явищ та процесів і створити відповідні концепти на їх позначення та пояснення [2, с. 9].

Перш ніж розбудовують ті чи інші соціологічні теорії, вони проходять шлях своєї інституціоналізації. Відбувається розробка, осмислення об'єкта і предмета дослідження, формування категоріально-понятійного апарату, формування концептів для позначення та пізнання предмета дослідження, визначення напрямів дослідження, формування наукових шкіл.

Як саме розвивається соціологічна теорія структурно? Науковці, прагнучи дати відповіді на чергові запитання часу, мають обрати для себе такі сегменти соціологічного знання, що потребують здійснення відповідного інноваційного пошуку. Нове знання, перш за все, вони здобувають за рахунок розбудови саме цілих напрямів соціології з подальшою їх інституціоналізацією. Але не всі цілині напрями діяльності зазнають експансії соціологів. Відомо, що для цього має бути також і підтримка з боку відповідних суб'єктів управління, які можуть бути зацікавлені в наукових знаннях для здійснення своєї управлінської діяльності. Проте не завжди є така підтримка.

Відомий російський соціолог Г. Осипов неодноразово у своїх публікаціях звертав увагу на те, що останнім часом лунають несправедливі звинувачення на адресу соціологів у Росії. Наприклад, що вони відгородилися від вирішення суспільних проблем часів "перебудови" і неоліберального реформування. Навпаки, він зазначає, що працівники ІСПД РАН неодноразово направляли суб'єктам управління, у першу чергу, лідерам держави, документи, в яких містилися попередження про серйозні ризики та загрози прийнятого ними курсу реформування країни. За його словами, вказаний НДІ постійно проводив дослідження соціально-економічних та соціально-

політичних трансформацій, що відбувалися в Росії. Щорічно в органи державного управління подавали результати цих досліджень у вигляді звітів під назвою “Соціальна і соціально-політична ситуація в Росії: аналіз і прогноз”.

У своїх доповідях соціологи ІСПД РАН аргументували, що обраний курс трансформації є помилковим і має небезпечний характер, а також було вказано на конкретні наслідки та пропозиції щодо корегування курсу з реформування Росії. Зі слів Г. Осипова, соціологи продемонстрували здатність реально оцінити трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному російському суспільстві, засудили метод проб і помилок та метод експерименту над людьми, до яких вдаються суб’єкти управління. Якби ж тільки діалог між соціологами та суб’єктами влади відбувся, то результати реформування були б якісно іншими й відповідали б національним інтересам країни, а соціальна ціна реформ була б значно меншою [3, с. 12]. Отже, зазначене Г. Осиповим свідчить про те, що, напевне, у суб’єктів управління є своє бачення наявних суспільних проблем і вони вважають зайвими у своїй діяльності думки соціологів. До того ж, окремі суб’єкти управління, як відзначають соціологи, систематично шляхом поширення псевдодемократії, побудови псевдодемократичного суспільства та псевдоправової держави продукують різноманітні ризики та загрози подальшому існуванню життя [4]. Можна сказати, що ризики та небезпеки стали вже невід’ємним атрибутом сучасного як повсякденного, так і наукового життя [5]. Слід звернути увагу на те, що є соціальні суб’єкти, які зацікавлені у продукуванні різноманітних небезпек, оскільки за рахунок цього вони отримують відповідні значні прибутки. Тож така відома фраза “Після нас хоч всесвітній потоп!” відображає їхнє ставлення до негативних наслідків своєї діяльності.

Стала вже бестселером книга “Велика енциклопедія міського виживання” [6], що підготовлена для масового читача, в якій її автор дає досить цінні рекомендації як себе убезпечити в різноманітних життєвих небезпечних ситуаціях. Виявляється, що їх існує безліч. Адже сучасні небезпеки та ризики відрізняються вже універсальним характером, є продуктом діяльності людини та спричинюють формування якісно нових соціально небезпечних ситуацій, а це вимагає продукування знань з приводу убезпечення людей. Не дивно, що праці подібного гатунку користуються широким попитом серед масового читача.

Якщо є запит до соціологів на продукування нових знань, то цей пошук не тільки буде потрібний для пізнання динаміки сучасних суспільств, а ще й для того, щоб на їх підставі дати відповіді на ризикогенні обставини сучасного суспільного життя (тероризм, епідемії, торгівлю людьми, нелегальну міграцію).

За вказаних обставин стає зрозуміло, чому соціологи системно почали вести дебати з приводу ризиків і небезпек різного походження, аналогів яких не було в минулому. Своєю працею “Суспільство ризику” У. Бек [5] спонукав вчених усього світу солідаризуватися та збагнути нові соціальні

реалії в їх глобальному масштабі, зокрема, темпи соціальних змін, наслідки впливу діяльності людей на оточуюче їх природне середовище, зростання взаємозалежності народів всіх країн світу внаслідок глобалізації (наприклад, зміни клімату).

Отже, нова соціальна реальність, у якій знайшли своє місце розмаїтість ризиків і небезпек, що викликані трансформацією суспільства, а також впливом глобалізації, спонукає соціологів до активізації їх діяльності за такими новими напрямками, що в підсумку приводять до зміни самої структури соціологічного знання та предмета.

У міру того, як соціологи все глибше розуміють сутність суперечностей функціонування окремих соціальних сфер, зростає попит на теорії середнього рівня. Тому не дивно, що їх кількість вже налічує десятки різновидів.

Очевидно, що соціологам слід збагнути механізми трансформації соціологічної теорії, але є тільки окремі гіпотези щодо цього, а тому зазначене слід вважати **науковою проблемою** наших дослідних розвідок.

Проаналізувавши наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних соціологів щодо стану спеціальних та галузевих соціологічних теорій, можна зробити попередні висновки: втрачають свою актуальність, оскільки вичерпали свій науковий і практичний потенціал, соціологія села, соціологія праці тощо; відбувається уточнення предмета, структури і змісту соціології моралі, соціології медицини, соціології девіантної поведінки; переосмислюються назви та зміщуються дослідні акценти – це економічна соціологія, що постає в такій редакції, як соціологія економіки, політична соціологія – як соціологія політики, військова соціологія – як соціологія армії; систематизується понятійний апарат соціології сім'ї, соціології конфлікту та інших соціологій; відроджуються та розвивають свої попередні дослідження соціологія кіно, соціологія музики, соціологія спорту, виникають нові: соціологія підприємництва, соціологія ринку, соціологія корупції, соціологія туризму, соціологія дизайну, соціологія суб'єктивної реальності, соціологія виборчого процесу (хоча деякими дослідниками заявлена була, на наш погляд, помилково, як електоральна соціологія), соціологія невігластва, соціологія простору, соціологія часу, соціологія соціології, соціологія ризику, соціологія безпеки тощо.

Отже, стає зрозуміло, що для більш адекватного розуміння сутності суперечностей соціальної реальності відбувається експансія соціологією нових сфер людської діяльності. Розбудова нових спеціальних і галузевих соціологічних теорій є відповіддю соціологів на зростаючі вимоги суспільної практики, на запити суб'єктів управління, які потребують ефективних соціальних технологій для виконання своїх управлінських функцій за нових обставин життя.

Якщо ж попередньо підбити підсумки, то логічним висновком будуть роздуми щодо механізмів формування структури соціологічного знання. Особливою оригінальністю цей механізм не відрізняється, але одна

риса в наш час стає важливою: кристалізація уявлення щодо більшої чіткості дії цього механізму.

У вітчизняній соціологічній літературі, незважаючи на низку існуючих праць, питання механізмів цієї діяльності, тобто трансформації структури соціологічного знання, ще недостатньо вивчені.

Слід звернути увагу на ту обставину, що між представниками різних наукових соціологічних шкіл виникає непорозуміння, оскільки одні працюють на державу, інші – на громадянське суспільство, треті – на бізнес. Ті суб'єкти, які перебувають при владі, проголошують таку цінність, як соціальна стабільність, що є для них умовою утриматися при владі. Опозиція ж, навпаки, виступає за інновації, ризик і обґрунтовує, що потрібні зміни, реформи, під гаслом “підвищити безпеку”. Таким чином, можемо зафіксувати конфлікт між суб'єктами виробництва соціологічного продукту та його споживачами.

Зважаючи на ці обставини, соціологи почали рефлексію щодо шляхів розвитку соціологічної теорії. Які є проблеми в науці і шляхи їх подолання? Тому необхідно виробити для комунікації в науковому середовищі відповідну мову та запропонувати нові теоретичні конструкти для пізнання нової реальності.

Суперечність також полягає в тому, що, з одного боку, очікування суспільством реальної користі від соціології може не збігатися зі здатністю соціології продукувати таке знання, а з іншого – очікування соціологів на застосування в суспільстві вже здобутого знання може не відповідати можливостям і бажанням суспільства використовувати його через постійні зіткнення інтересів домінуючих у суспільстві груп.

Виклад основного матеріалу. В обговоренні питання щодо стану й перспектив розвитку соціології в Україні та Росії можна виділити два домінуючих виміри, у яких розходяться думки і стикаються позиції.

Перший вимір – політико-економічний, крайніми полюсами якого є ліберальний підхід, згідно з яким, наука соціологія повинна розвиватися таким чином, щоб надавати наукові послуги з виробництва соціологічного продукту у вигляді відповідних теорій, концепцій при мінімізації державного управління, і державницький.

У другому вимірі полюсами постають орієнтація на новизну і соціальну кон'юнктуру, тобто нові проблеми і тенденції, а відповідно, розбудову нових соціологічних теорій, що будуть користуватися попитом або обіцяють бути затребуваними в майбутньому, та на духовні традиції (різноманітні “корені”, “грунт”, “витоки”, “національний дух”).

Слід зазначити, що політико-економічний ліберальний підхід тяжіє до поєднання з ціннісною орієнтацією на новизну, соціальну кон'юнктуру та вивчення ризиків, тоді як державницький – до духовного традиціоналізму, а отже, до вивчення безпеки.

У зв'язку з цим виокремимо суб'єктів виробництва соціологічного продукту. З одного боку, це установи та соціологи, які зацікавлені в економічному лібералізмі й орієнтуються на новизну і кон'юнктуру, з іншого

боку, установи з централізованим фінансуванням, орієнтуються на державництво, національні традиції. Таким чином простежується протистояння між ліберальними західниками і державницько-патріотичним “почвеніками”, а також відповідними політичними силами та соціальними верствами, які їх підтримують.

Таке протистояння між вказаними вище позиціями призводить до взаємного відчуження та конфліктів.

Таким чином, обговорення розвитку сучасної соціологічної теорії доречно вести стратегічно в контексті модернізаційної та цивілізаційної макросоціологічних парадигм.

Якщо залучити ці дві парадигми до характеристики сучасної соціології, то на пострадянському просторі з проголошенням незалежності (зокрема, будемо вести мову про Україну і Росію) як незалежних, суверенних держав, суб’єкти управління опинилися в ситуації невизначеності щодо того, який напрям обрати для подальшого руху, або на яких принципах ґрунтуватися у здійсненні своїх управлінських функцій, чи яку модель управління державою обрати за основу.

У ході цих дискусій виокремилися дві групи суб’єктів управління. Представники першої групи, відповідно до засад теорії модернізації, заявили про орієнтацію на стандарти відкритого громадянського суспільства, ліберальної ринкової економіки і політичної демократії. Представники другої, ґрунтуючись на засадах цивілізаційної парадигми, проголосили відродження власної державності. Ці ідеї було покладено в основу таких течій, як “слов’янофільство”, “євразійство”, “почвенічество”, “патріотичні” течії (наприклад, у Росії це російський фашизм, націонал-більшовизм). Представники цієї групи проголошували утвердження особливої цивілізації, чужої Заходу.

Відповідно, між цими групами відбувається політичне й ідеологічне протистояння. Західники-ліберали більш сприйнятливі до конфліктного сприйняття соціальної реальності, схильються до альтернативних моделей розвитку соціуму, в основу якої покладені ознаки ризику. Тож для наукового (супроводу) забезпечення управлінської діяльності від цих суб’єктів іде запит до соціологів на виявлення ризиків та небезпек у різних сегментах соціуму.

Для вивчення динаміки сучасного суспільства соціологи, у свою чергу, стали активно залучати катастрофічну та медичну термінологію: “розпад”, “агонія”, “прогресивний параліч”, “біфуркація”, “хаос”, “астенічний синдром”, “соціальна патологія”, “взаємознищення”, “травма”, “соціальний страх”, “катастрофічна свідомість”, “небезпека” тощо.

До середини першого десятиліття ХХІ ст. сформувався новий напрям соціологічного знання – соціологія ризику. Такі зарубіжні вчені, як У. Бек, А. Вілдавські, Е. Гідденс, М. Дуглас, Н. Луман заклали теоретичні основи для розбудови цього напрямку. У межах сучасної європейської та американської соціологій дослідження ризиків на сьогодні є одним із затребуваних напрямів соціологічного знання та набули вже статусу самостійної галузі

соціології, що претендує на роль нового пояснювального інструмента дослідження соціальної динаміки.

У радянському суспільстві суб'єкти управління, щоб не підірвати свій авторитет як в очах своїх громадян, так і світової громадськості, були зацікавлені в тому, щоб факти ризиків і небезпек, що відбувалися, не набували розголосу. Ці теми мали гриф "Засекречено". До науковців не було відповідного запиту, та вони й самі уникали обирати подібні теми, побоюючись за наслідки для себе і своєї родини. Але подію 1986 р., тобто Чорнобильську катастрофу, вже неможливо було замовчувати, бо її наслідки поставили під сумнів подальше існування людства на планеті. Цей факт техногенної катастрофи вперше ґносеологічно зафіксував можливість ризиків у радянському суспільстві. Оскільки виникла необхідність враховувати соціальні наслідки ризиків техногенного, природогенного та соціогенного походження, тому з'явився запит на вивчення ризиків до представників не тільки природничих, а й гуманітарних та суспільних наук. Соціологія згодом у вивченні ризику отримала провідну роль. Вчені виділили природогенні, техногенні, соціогенні різновиди ризику. Була запозичена термінологія, що використовувалася представниками технічних та природничих наук і набула потім соціального звучання й нового контексту [7].

Цей напрям у російській соціології представлений працями В. Гришаєва, В. Зубкова, К. Ісаєва, С. Кравченка, С. Красикова, А. Мозгової, Б. Порфир'єва, Е. Шликової, О. Яницького. Останнім часом у Росії було захищено ряд кандидатських та докторських дисертацій із соціології, присвячених вивченню різних аспектів ризику, серед них на особливу увагу заслуговують дисертації М. Вандишева, К. Гаврилова, Ю. Гордієнка, Ю. Зубок, А. Ізмерова, Н. Мешавкіної, О. Яцук. Відповідно, в Україні – дослідження В. Врублевського, В. Ксьонзенка І. Мариніча, Ю. Наєнка, А. Панькової, Ю. Привалова, Г. Реви, Т. Ріктор, О. Стегнія, І. Сохань, Л. Сохань, А. Толстоухова, М. Хилька та ін.

До вивчення суспільств колишнього пострадянського простору, що трансформуються, соціологи стали активно залучати теоретичний конструкт "суспільство ризику", запропонований свого часу У. Беком. Російський соціолог О. Яницький доповнив здобутки попередників щодо соціологічного розуміння "ризиків" та ввів у науковий обіг для аналізу сучасного російського суспільства такий теоретичний конструкт, як "суспільство всезагального ризику". Передумовами формування такого суспільства, на його думку, є такі: 1) відсутність у ньому, у його професійній культурі і науковому пізнанні ризик-рефлексії як постійного визначення й аналізу соціальної та природної ціни власної діяльності; 2) відсутність уваги і навіть нехтування інституціоналізацією ризик-рефлексії, що призводить до необхідності витратити постійно зростаючу частину матеріальних і інтелектуальних ресурсів суспільства на створення "ризик-порядку", що розуміється як вбудований у процесі суспільного виробництва нормативно-ціннісний регулятор, що обмежує його ризикогенність; 3) стирання меж між соціальною нормою і патологією, примирення з ризиком як невід'ємною умовою

людського існування в “перехідний період”. Виходячи з розуміння О. Яницького, “суспільству всезагального ризику” притаманним є те, що позитивний баланс співвідношення “виробництво благ” – “виробництво ризиків” змінюється на негативний, воно (тобто суспільство) нездатне до розвитку, а лише здатне швидше чи повільніше деградувати, перетворюючись у накопичення захисних засобів. У такому суспільстві ключові природні умови забезпечення життєдіяльності людини (вода, повітря, ґрунт, продукти харчування), так само, як і створені нею соціотехнічні системи життєзабезпечення (урбанізоване середовище, енергетичні і транспортні системи) перетворюються в середовища життєзнищення. Такому суспільству властиві органічне порушення в системі виробництва ресурсів, що необхідні для нормального функціонування суспільства. Таким чином, виробництво і поширення ризиків пов’язано з характером мобілізації ресурсів. Суспільство, що нормально модернізується, прагне дотримуватися “ресурсного балансу”. У благополучних суспільствах “ресурсний баланс” зміщений у бік накопичення універсальних ресурсів (знань, технологій), оскільки саме вони сьогодні є рушіями модернізації, стимулами її переходу в наступну високу фазу [8].

Уявлення про об’єкт і предмет соціології ризику зазнають зміни та уточнення. Дискусії з цього приводу відобразилися в публікаціях російських соціологів К. Гаврилова, В. Зубкова, С. Красікова, С. Нікітіна, К. Феюфанова та ін.

У межах соціологічної традиції виокремилися такі напрями дослідження ризику, як класифікація ризиків; виявлення факторів, що впливають на сприйняття й оцінки ризику; виявлення типів сприйняття ризиків; виявлення залежності сприйняття ризиків від фактора залученості індивіда в реальну ситуацію ризику; вимірювання ризику та розробка системи соціальних показників для характеристики міри ризику в різних ситуаціях та сферах; виявлення взаємозв’язку ризику з процесом прийняття рішення; розробка соціальних технологій, що спрямовані на мінімізацію ризиків тощо [9].

Останнім часом соціологи переважно вивчають можливі соціальні наслідки політичних, економічних, екологічних ризиків та управління ними; вплив різних видів ризику на якість і стиль життя різних груп населення; управлінські аспекти страхових та фінансових ризиків.

Друга група суб’єктів управління – ті, що стоять на засадах державництва або навіть нації. Вони опікуються тим, як забезпечити безпеку держави, акцентуючи увагу на безпеці нації. Пріоритетними напрямами забезпечення національної безпеки вони вважають захист культурного, духовного надбання, історичних традицій і норм суспільного життя, протидію негативному впливу іноземних релігійних організацій і місіонерів.

Здійснивши огляд доступної нам наукової літератури, ми виявили наявність відповідних соціально-філософських традицій дослідження безпечних взаємодій і розвитку особистості, суспільства і держави.

Протягом останніх десятиліть ХХ ст. проблематика безпеки переважно вивчалася в межах теорії міжнародних відносин, що включала історичні, економічні, політологічні, психологічні, культурні підходи. Науковці переважно вивчали військову, політичну, правову, технологічну різновиди безпеки. На визначення напрямів вивчення безпеки, за А. Возженниковим, суттєво вплинули такі чинники, як виникнення ядерної зброї після Другої світової війни та початок холодної війни, потім розпад СРСР, що в підсумку призвело до виникнення нової політичної ситуації в пострадянському просторі. У зв'язку з цим виникли нові напрями дослідження безпеки, а саме: наступальні й оборонні переваги і стратегії, вплив внутрішньої політики держав на міжнародну безпеку, нові форми влади, вплив забруднення оточуючого середовища на безпеку народів, наслідки прийнятих політичних рішень на безпеку окремих суб'єктів. Але слід зазначити, що в науковій літературі не публікувалися результати досліджень вчених на тематику безпеки. Коли йшлося про бюджетне фінансування науковців, то дослідженням з питань безпеки дозволялося займатися тільки спеціальним державним структурам. Деякий час навіть в енциклопедичних словниках було відсутнє визначення терміна "безпека", бо в окремих працях давалося визначення таким різновидам безпеки, як пожежна, хімічна, електротехнічна, радіаційна. Вивчення проблематики міжнародної безпеки державою було покладено на такі академічні інститути, як Інститут світової економіки і міжнародних відносин, Інститут США і Канади, Інститут воєнної історії МО СРСР, а також інші спеціальні відомчі заклади. У 90-ті рр. ХХ ст. інтерес до вивчення національної безпеки як соціально-політичного явища суттєво зріс, оскільки почалося становлення низки національних держав після розпаду СРСР [10, с. 16–17].

Спочатку у фокусі уваги вчених, які працювали в інтересах державних суб'єктів управління, була переважно тематика, пов'язана з національною безпекою, способами її забезпечення (цей напрям дослідження є одним із найбільш представлених у науковій літературі), а безпека особистості розглядалася в її контексті. Досить тривалий час вважалося, що безпека особистості досягалася забезпеченням державної безпеки і поширювалась на всіх громадян, незважаючи на досвід, що підтверджував суперечність взаємозв'язку безпеки особистості й безпеки держави. Суб'єкти державної влади демонстрували свій скептицизм з приводу готовності людей брати участь у процесі забезпечення їх власної безпеки. Тобто в особистості вони не вбачали суб'єкта, здатного взяти на себе відповідальність за власну безпеку.

Держава тривалий час у науковій літературі розглядалася як головний соціальний інститут, що несе відповідальність за безпеку особистості, соціальних груп, етносів. Тому головною тематикою, що вивчали в державних НДІ, була тематика забезпечення національної безпеки.

Початок процесу інституціоналізації соціології безпеки поклав діалог, представлений у матеріалах I Міжнародного конгресу "Наука безпеки", що відбувся 24–26 вересня 1990 р. у м. Кьольн (Німеччина). Він

пройшов під гаслом “Життя в безпеці”. За результатами роботи цього конгресу були сформульовані такі положення: предметна сфера наукового аналізу безпеки (об’єкт – це система “людина – машина – оточуюче середовище”; предмет – взаємодія цих елементів, що потенційно і реально містять виникнення ризиків, а також можливості їх мінімізації); по-друге, мета науки безпекознавства – підтримання рівноважного функціонування соціоприродної системи для зниження ступеня ризику людської діяльності до прийняттого мінімального значення: по-третє, визначений дослідницький підхід є міждисциплінарним, включає знання як природничих, технічних, так і суспільних наук, що повинні базуватися на основі етики і філософії [11, с. 59].

У контексті соціологічного знання теоретичні та практичні аспекти з проблематики безпеки представлені в працях таких російських вчених: О. Барковської, В. Добренькова, А. Єлязян, В. Іванова, В. Ковальова, Ю. Корабліна, Ю. Косарева, В. Кузнецова, Ф. Мігулова, В. Левашова, Г. Осипова, А. Прохожева, В. Серебрянникова, Г. Сілласте, Е. Соломатіної, Ю. Спіцина, Л. Шершеньова, Р. Яновського та ін.

Аналіз захищених кандидатських і докторських дисертацій в Україні з проблематики безпеки дає змогу стверджувати, що безпека стала предметом наукового інтересу переважно фахівців економічної, технічної наук, юриспруденції, наявна незначна кількість праць з педагогіки, політичних наук, філософії. Малий обсяг власне соціологічних праць є свідченням того, що ця галузь соціологічної науки перебуває в стадії своєї розбудови: етап розробки теоретико-методологічних засад, відповідного понятійно-категоріального апарату та систематизації знань про безпеку є незавершеним.

Прагнення різних соціальних суб’єктів до забезпечення породжує уявлення щодо безпекопродукування, що, у свою чергу, призвело до виникнення таких наукових напрямів, як екологічна безпека, технічна, економічна, політична, національна, міжнародна, військова, біологічна, демографічна, радіаційна, юридична тощо. Суспільний попит на захисні механізми та технології зумовив виникнення охоронної діяльності, наприклад, охорони довкілля, здоров’я, праці, побуту, осіб, інтелектуальної власності тощо.

Незважаючи на широке вживання терміна “безпека” на буденному та науковому рівнях, відсутнє його однозначне визначення. У наукових джерелах безпеку переважно тлумачать як “захищеність” від загроз, викликів, ризиків, небезпек, що, на нашу думку, є помилкою, адже захищеність передбачає наявність такої компоненти, як страх, що є психологічною категорією. Тому є необхідність соціологам переосмислити й уточнити зміст понять “ризик” та “безпека”, комплексно вивчити їх різновиди і виробити нові підходи до їх інтерпретації.

Завдання соціології безпеки полягають у продукуванні теоретичних та практичних рекомендацій для вирішення суспільних суперечностей, що викликані зростанням ролі людського фактора як джерела різноманітних небезпек, а також як творця необхідного середовища безпеки з метою по-

долання загроз і безпечного розвитку оточуючого природного і суспільного буття в нестабільних умовах соціального виміру людської цивілізації [11, с. 11].

Соціологія безпеки як теорія середнього рівня проходить свою розбудову поряд із соціологією ризику, соціологією організацій, соціологією управління, соціологією соціальних інститутів, соціологією політики та ін. У межах соціології безпеки незавершеними є вирішення ще багатьох завдань, зокрема, щодо чіткої конкретизації суб'єкта безпеки, тобто того, хто має чи здатен взяти відповідальність за забезпечення безпеки.

Таким чином, сформувалися дві соціологічні традиції – “західництво” – орієнтоване на вивчення ризику, з одного боку, і “почвенічество” – на безпеку, з іншого.

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, сучасна соціологія перебуває в стані трансформації предмета дослідження та структури. Очевидно, на нашу думку, вона має бути осучаснена шляхом інновацій. Для подолання суперечностей, з яким зіткнулася соціологічна теорія, у тому числі: з розширенням реальності, у якій живе сучасна людина (соціокультурної, природної, віртуальної), виникли нові суспільні проблеми, пропонується розбудова нових теорій середнього рівня, а саме соціології ризику та соціології безпеки.

Список використаної літератури

1. Тощенко Ж.Т. Социальное настроение – феномен современной социологической теории и практики / Ж.Т. Тощенко // Социс. – 1998. – № 1. – С. 21–34.
2. Тарасенко В.І. Концептуальні основи соціології ХХІ століття / В.І. Тарасенко // Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – К., 2007. – С. 7–49.
3. Осипов Г.В. Отечественная социология: история и современность / Г.В. Осипов // Социс. – № 3. – 2009. – С. 8–14.
4. Панькова А.В. Образ современной Украины: штрихи к портрету “общества риска” / А.В. Панькова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць : у 2 т. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2006. – Т. 2. – С. 9–13.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
6. Ильичев А.А. Большая энциклопедия городского выживания / А.А. Ильичев. – М. : ЭКСМО, 2003. – 576 с.
7. Феофанов К.А. Российская социология риска: состояние и перспективы / К.А. Феофанов // Социс. – 2007. – № 4. – С. 3–12.
8. Яницкий О.Н. Россия как “общество риска”: контуры теории / О.Н. Яницкий // Россия: трансформирующееся общество / под. ред. В.А. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц”, 2001. – С. 21–44.
9. Шлыкова Е.В. Риск в структуре социально-философского похода к изучению сущности взаимодействия природы и общества / Е.В. Шлыкова // Риск в социальном пространстве / РАН. Ин-т социологии ; под ред. А.В. Мозговой. – М., 2001. – С. 50–78.
10. Буркин А.И. Национальная безопасность России в контексте современных политических процессов / А.И. Буркин, А.В. Возженников, Н.В. Синеок ; под. общ. ред. А.В. Возженникова. – 2-е изд., дополненное. – М. : РАГС, 2008. – 480 с.

11. Викторов А.Ш. Введение в социологию безопасности : курс лекций / А.Ш. Викторов. – М. : Канон+РООИ “Реабилитация”, 2008. – 568 с.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2012.

Гринчук А.В. Трансформация структуры социологического знания как основание осмысления проблемы развития социологической теории

В статье раскрыта схема трансформации структуры социологического знания. Объяснено место и роль социологии безопасности в структуре социологического знания.

Ключевые слова: кризис социологии, структура социологического знания, социологические теории среднего уровня, специальные социологические теории, отраслевые социологические теории, риск, безопасность, социология риска, социология безопасности.

Grinchuk A. Transformation structure of sociological knowledge as a base understanding of the problem of sociological theory

The scheme of transformation of the structure of sociological knowledge is described in the article. The place and the role of sociology of security in the structure of sociological knowledge is explained.

Key words: crisis of sociology, structure of sociological knowledge, sociological theories of an average level special sociological theories, branch sociological theories, risk, safety, sociology of risk, sociology of safety.

УДК 316.473:316.45

М.А. КУЛИК

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ В СОЦІАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ

Стаття присвячена дослідженню історії вивчення та сучасним науковим поглядам на соціальну пам'ять та роль функціонування образу в ній. Визначено особливості формування суб'єктивності образу в соціальній пам'яті та пам'яті конкретної людини. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення ролі образу в соціальній пам'яті та обґрунтовано основні його характеристики: константність, предметність, цілісність та узагальненість.

Ключові слова: соціальна пам'ять, образ, суб'єктивність.

Актуальність вибору теми. Дослідження розвитку національних, територіальних та інших сталих спільнот, що відбувається в Україні, зосереджує особливу увагу науковців на формуванні групової ідентичності представників цих спільнот. Функціонування групової ідентичності здійснюється через закріплення спільних образів соціальної пам'яті, що підтримують цінності незалежності від інших груп та належності до своєї спільноти. Відповідно, особливої актуальності набувають дослідження механізмів передачі та закріплення цих образів у соціальній пам'яті.

Постановка завдання дослідження. Процеси передачі соціально значущої інформації, формування колективних ідентичностей та групової солідарності визначаються образами соціальної пам'яті. Відповідно, дослідження характеристик образів соціальної пам'яті, а також специфіки їх функціонування та конструювання дасть змогу пояснити процес самоорганізації та розвитку спільноти.

Мета статті – дослідити історію вивчення та сучасні наукові погляди на соціальну пам'ять та роль функціонування образу в ній; визначити особливості формування суб'єктивності образу в соціальній пам'яті та пам'яті конкретної людини; проаналізувати теоретичні підходи до визначення ролі образу в соціальній пам'яті та обґрунтувати його основні характеристики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча виокремлення соціальної пам'яті як окремого предмета дослідження відбулося лише в середині ХХ ст., фундаментальні основи її аналізу були закладені ще в класичних працях античності (Арістотель, Платон) та надалі у працях філософів середньовіччя (А. Блажений), у яких пам'ять розглядалась через призму часу, відображаючи образ минулого. Механістичне розуміння пам'яті властиве Новому часу, коли пам'ять ототожнювалась з дошкою, на якій записується інформація (Д. Локк) або навіть із зовнішнім органом чуття

(Т. Гоббс). Лише у ХХ ст. А. Бергсон вперше звертає увагу на існування двох форм пам'яті, які мають принципово різні сутності: перша має всі ознаки навички і пов'язана із запам'ятовуванням (стихійним або примусовим) певного досвіду, який являє собою певну користь для особистості та суспільства. Другому типу пам'яті характерна реєстрація у формі образів-спогадів, що фіксовані у просторі та часі (прив'язані до місця та дати події) [2]. Можемо стверджувати, що саме з початком аналізу другої форми пам'яті розпочинається дослідження соціальної пам'яті в соціогуманітарному знанні. Оскільки саме розкриття феномену пам'яті через "подію" вказує на її соціальний контекст, вказується на те, що особистість не просто рефлексує стосовно оточуючих речей, вона виділяє у теперішньому житті події, що становлять особливе значення для неї, оскільки вони пов'язані з іншими суб'єктами соціального життя та визначають її належність до певних соціальних груп. У цьому сенсі повністю погоджуємося з твердженням французького соціолога М. Хальбвакса про те, що "індивід, вихований на самоті, не мав би пам'яті" [8, с. 36]. Оскільки не було б необхідності формувати ідентичність, відповідно, не мають значення дати та місце подій, не існує і самих подій, значущість мають лише навички та набутий досвід.

Суспільні перетворення ХХ–ХХІ ст., глобалізаційні процеси, які подекуди ставлять під питання існування соціальної пам'яті спільнот або, навпаки, посилюють значущість автентичної пам'яті групи, сприяють подальшим науковим пошукам науковців у галузях філософії, історії, психології та, беззаперечно, соціології. Соціальну пам'ять відносять до сфери (В. Жадько, О. Фостачук), розуміють як засоби накопичення та передачі інформації крізь покоління (В. Ликова, В. Колеватов), як соціальний інститут (Я. Ребане). Виходячи із поставленої нами мети (аналізу механізмів передачі сенсів, що здатні сформувати громадську ідентичність), зауважимо на визначенні Г. Осипова, який розуміє соціальну пам'ять як "сукупність соціокультурних засобів та інститутів, що здійснюють відбір та перетворення актуальної соціальної інформації в інформацію про минуле з метою збереження накопиченого суспільного досвіду та передачі його від покоління до покоління" [7, с. 236].

Особливої уваги у вивченні функціонування групової ідентичності потребує аналіз механізмів відбору та перетворення інформації про події, що актуально переживає спільнота, в інформацію про власне минуле. Взаємодія суб'єктів соціальної пам'яті пов'язана не лише з фіксацією у пам'яті подій, але й їх інтерпретацією, трансформацією, забуванням і можливою подальшою актуалізацією відповідно до актуальних потреб. Відповідно, процес перетворення актуальної інформації в інформацію про минуле не являє собою лише просте перенесення зі стану сьогодення в стан минулого. Отже, особливого значення у функціонуванні соціальної пам'яті набувають образи, завдяки яким є можливим узагальнення індивідуальних спогадів та подальша трансформація цих образів відповідно до актуальних потреб суспільства.

Функціонування пам'яті реалізується через створення та збереження образів, що являють собою суб'єктивну форму об'єкта сприйняття. Вважаємо за необхідне зазначити, що у функціонуванні пам'яті конкретної людини ця суб'єктивність визначається особливостями індивідуального сприйняття. Радянським психологом С.Л. Рубінштейном було обґрунтовано положення щодо суб'єктивності сприйняття людиною оточуючого її світу. "Сприйняття діє у кожній людині історично, пов'язане з усією історією її життєвого шляху, включено у спадковий зв'язок її досвіду" [6, с. 256]. Дослідник стверджував, що уявлення, яке являє собою відтворений образ предмета, завжди базується на нашому минулому досвіді. Оскільки досвід людини є динамічним, відповідно, і уявлення являє собою мінливе утворення, яке щоразу при певних умовах знову створюється та відображає складне життя особистості.

На відміну від пам'яті конкретної людини, суб'єктивність соціальної пам'яті забезпечується функціонуванням "соціальних рамок пам'яті". Вперше це поняття було введено М. Хальбваксом, який під колективними рамками пам'яті розумів "знаряддя, якими користується колективна пам'ять для відтворення таких образів минулого, що в цей період погоджуються з панівними ідеями даного суспільства" [8, с. 30]. Соціальні рамки пам'яті покликані забезпечити єдність соціальної пам'яті спільноти з актуальним курсом розвитку і, відповідно, панівними ідеями цієї спільноти.

Проблематика функціонування образів у соціальній пам'яті привертала увагу багатьох дослідників, праці яких були спрямовані як на аналіз окремих образів та динаміки їх змін у часі, так і на вироблення загальних теорій пояснення функціонування образів в соціальній пам'яті.

Французькою школою, на чолі з П. Нора, було розроблено теорію, відповідно до якої, функціонування соціальної пам'яті зумовлюється конструюванням та підтримкою "місць пам'яті". Вони являють собою "усіляку значущу єдність матеріального чи ідеального порядку, які воля людей чи робота часу перетворили в символічний елемент спадщини пам'яті певної спільноти" [5, с. 26]. Так, образи видатних історичних постатей, державних символів, організацій втілюються у "місцях пам'яті", що зумовлюють інтерпретацію минулого, виходячи з актуальних потреб спільноти. Місця пам'яті різною мірою включають у себе три складові: матеріальну, символічну та функціональну.

Аналіз функціонування образу в соціальній пам'яті, у працях німецького дослідника Ф. Шенка зорієнтований на дослідження постаті О. Невського в руській культурній пам'яті. Історичний нарис про О. Невського, який надає автор, спираючись на праці істориків та історіографів, навряд чи може відповідати наступним образам, що були сформовані в колективній пам'яті населення. Відповідно, можемо припускати, що метою збереження образу О. Невського в соціальній пам'яті є, насамперед, не відтворення правдивої картини життя видатної історичної постаті, а скоріше має значення уявлення про спільне минуле, що працює на згуртування спільноти. Спираючись на положення Б. Андерсона щодо існування нації як

“уявленої спільноти”, Ф. Шенк доходить висновку, що колективна ідентичність – це створений тією чи іншою групою в процесі “уявлення” самої себе образ, з яким ідентифікують себе її члени [9, с. 19].

Образи соціальної пам’яті можуть не відповідати реальним подіям, а являти собою соціальні міфи. Цей факт також підтверджує тезу про значущість соціальної пам’яті у конструюванні ідентичності, оскільки не мають значення самі події, їх хід та правдивість. Мають значення тільки той смисл, навколо якого конструюється міф, а також наявність злагодженої групи, що готова підтримувати його, визначаючи тим самим власну ідентичність та належність до групи.

Дослідження трансформації образів в соціальній пам’яті було здійснено німецьким істориком Р. Козеллеком, предметом дослідження якого виступило конструювання образу Невідомого солдата, як одного з центральних символів сучасних європейських держав [4]. Якщо раніше дослідницький інтерес був сконцентрований переважно на образах з багатовіковою історією (героїчні постаті О. Невського, Жанни Д’Арк, традиційної символіки Франції – триколову, екзагону, а також Пантеону), то дослідження образу Невідомого солдата являє одну з перших спроб аналізу конструювання образу в соціальній пам’яті відповідно до актуального стану розвитку європейських держав. Якщо застосувати концепцію “соціальних рамок” М. Хальбвакса для аналізу трансформації культу мертвих та появи образу Невідомого солдата, вважаємо, що цими “соціальними рамками” пам’яті може виступати перехід від монархічної традиції культу мертвих до загальнонародної. Монархічна традиція культу мертвих, що виражалася у встановленні пам’ятників монархам на честь їх перемог, мала на меті “втілювати безперервність гідності володарів” [4, с. 25] і, відповідно, легітимізувати монархічну владу у свідомості громадян цієї держави. З 1918 р. було започатковано культ мертвих стосовно Невідомого солдата, який Р. Козеллек позначає як “демократичний культ мертвих”, але не в значенні конституційного права, а в значенні ментальності. На відміну від монархічного культу мертвих, демократичний культ, що уособлював у собі образ Невідомого солдата, мав позначати анонімність, рівність та відданість державі всіх громадян держави, легітимізуючи тим самим тепер її існування. Аналіз споруджених Європою могил Невідомому солдату вказує на спільну тенденцію демократизації культу мертвих, тоді як особливості їх конструкції, розташування, надписів, наявності каплиць – на національні особливості цих “соціальних рамок” пам’яті.

Аналіз процесу утворення та функціонування образів соціальної пам’яті підкреслює значущість виділення суб’єктом сутнісних характеристик об’єкта, чий образ створюється. Як зазначає Р.М. Грановська, отримана в активній взаємодії з об’єктом інформація щодо його сутнісних властивостей перетворюється в ряд характеристик, з яких у подальшому при впізнанні знову реконструюються у цілісне відображення об’єкта – образ [3, с. 28]. Задля успішного об’єднання певного набору характеристик в образ,

що приведе до його впізнання, ці характеристики об'єкта мають відповідати таким критеріям: константність, предметність, цілісність та узагальненість.

Константність образу соціальної пам'яті має забезпечувати відносну незалежність образу від умов його сприйняття. Оскільки умови, у яких було сприйнято об'єкт, можуть бути відмінними від тих, у яких його надалі необхідно буде впізнати, особливого значення набуває спроможність запам'ятовування "опорних точок" або кількох сутнісних характеристик, що дадуть змогу сформуванню образу. Так, образ героя в соціальній пам'яті спільноти може асоціюватися з битвою з ворогом, несправедливістю, історіями гноблення, елементами визнання, вшанування і так далі. Сформований у масовій свідомості такий образ героя буде забезпечувати впізнання героя у кожному, кому властиві перелічені характеристики. Константність образу забезпечує також впізнання цього героя у принципово різних сферах суспільного життя: політичній, економічній, культурній, особистісній. Значною мірою константність образу забезпечуються запам'ятовуванням атрибутів об'єкта.

Предметність образу соціальної пам'яті визначає можливість виокремлення об'єкта з-поміж інших. Задля цього дійсність має поділитися суб'єктом пізнання на образ об'єкта (фігуру) та образ оточуючого об'єкт простору (фон). Фігура та фон взаємозабезпечують існування один одного: без фону неможливим є виділення фігури; відсутність фігури, у свою чергу, унеможливує існування фону, адже це призводить до виділення із фону будь-якої іншої фігури, що становить більш цілісний об'єкт для сприйняття. Так, для сприйняття образу героя має бути відповідний фон: коло людей, загальна ситуація в країні, що будуть характеризуватися некомпетентністю, незлагодженістю, нерішучістю і так далі. Лише за умови наявності такого фону образ героя буде сприйнятий як чітко окреслена, розташована на передньому плані фігура.

Німецький дослідник Я. Ассман аналізує "Фігури пам'яті" як культурно сформовані суспільно обов'язкові "образи пригадування" [1, с. 39]. Таким чином, дослідник робить акцент на обов'язковості, нормативності "фігур пам'яті". Фігури пам'яті мають такі ознаки, як віднесеність до простору та часу, віднесеність до групи та відтворювальний характер. Оскільки будь-яка згуртовуюча група прагне до створення та забезпечення за собою місць, які є для неї не лише сценою спільної діяльності, але й символом її ідентичності, а також опорними пунктами пригадування, всі нормативно закріплені фігури пам'яті мають бути локалізовані у просторі та часі й визначати належність людини до спільноти. Характеристика віднесеності до групи визначає певну замкнутість соціальної пам'яті, оскільки вона, а відповідно, і фігури пам'яті не можуть бути передані кому завгодно, а навпаки, є тісно пов'язаними зі своїми носіями. Таким чином, фігури пам'яті завжди є своєрідними для певної соціальної групи, оскільки спрямовані на визначення ідентичності особистості. У цьому розумінні фігури пам'яті зазвичай будуються на контрасті сприйняття "своїх" та "чужих", підкреслюючи несхожість з іншими та невілюючи деякі розбіжності зі своїми. Від-

творювальний характер образів соціальної пам'яті визначає неспроможність пам'яті утримати минуле як таке. "Від минулого залишається лише те, що суспільство в ту чи іншу епоху спроможне відтворити у своїх актуальних референціальних рамках". На думку Я. Ассмана, пам'ятати – означає відтворювати досвід минулого відповідно до актуального стану розвитку та потреб спільноти.

Образ у соціальній пам'яті має відповідати критерію цілісності, який визначається як "внутрішній органічний взаємозв'язок частин та цілого в образі" [3, с. 32]. Так, сформований у соціальній пам'яті образ героя повинен мати певні характеристики, і якщо деякі з них не відповідають уявленню про образ героя, то такі прояви об'єкта будуть або опускатися та замовчуватися, або пояснюватися вимушеними обставинами. Особливого значення у конструюванні та підтримці цілісності образу героя в соціальній пам'яті відіграє наявність образу антигероя. Ключові характеристики образу антигероя мають бути протилежними герою, що є підґрунтям для їх розрізнення, з одного боку, та цілісності їх сприйняття, – з іншого.

Характеристика узагальнення в існуванні образу соціальної пам'яті визначається віднесеністю образу до певного класу об'єктів. Доречною ілюстрацією тут є дослідження Ф. Шенка щодо можливості функціонування образу в соціальній пам'яті навіть при радикальній зміні класу об'єктів, до яких він належить [9]. Так, на прикладі аналізу образу О. Невського в руській культурній пам'яті, дослідник доходить висновку, що протягом восьми століть його образ належав то до класу святих, то до чудотворців, князів, полководців, захисників, державних діячів, ворогів, доказів брехливості церкви і, нарешті, воєнних героїв, стратегів. При цьому сам образ зберігався завдяки його константності, предметності та цілісності.

Висновки. Функціонування соціальної пам'яті забезпечується оперуванням образами, що являють собою суб'єктивну форму об'єкта сприйняття. Суб'єктивність образу в соціальній пам'яті визначається тими "соціальними рамками", що сформовані відповідною спільнотою. Для успішного створення та збереження образу в соціальній пам'яті він має відповідати характеристикам константності, що забезпечує певну незалежність образу від умов його сприйняття; предметності, що дає змогу розподіляти всю оточуючу реальність на фон та фігуру, яка висувається на передній план; цілісності, що реалізується через внутрішній органічний взаємозв'язок цілого та частин в образі; узагальненості, що зумовлює функціонування образу лише в умовах віднесеності до певного класу об'єктів.

Список використаної літератури

1. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман; [пер. с нем. М.М. Сокольской]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Бергсон А. Две формы памяти / А. Бергсон // Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. – М., 1979. – С. 61–75.
3. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская. – 3-е изд., с изм. и доп. – СПб. : Свет, 1997. – 608 с.

4. Козеллек Р. Невідомий солдат як національний символ в Європі. Історичні пошуки ідентичності: українсько-німецький колоквиум / Р. Козеллек. – К. : Дух і літера, 2004. – 144 с.
5. Нора П. Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж ; [пер с франц. Д. Хапаевой]. – СПб. : СПб. ун-та, 1999. – 328 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.
7. Соціологічна енциклопедія: довідкове видання / під заг. ред. Е.І. Головахи. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
8. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М. : Новое издательство, 2007. – 348 с.
9. Шенк Ф.Б. Александр Невский в русской культурной памяти: святой, правитель, национальный герой / Ф.Б. Шенк. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 592 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012.

Кулик М.А. Функционирование образа в социальной памяти

Статья посвящена исследованию истории изучения и современным научным взглядам на социальную память и роль функционирования образа в ней. Определены особенности формирования субъективности образа в социальной памяти и памяти конкретного человека. Анализируются теоретические подходы к определению роли образа в социальной памяти и обосновываются основные его характеристики: константность, предметность, целостность и обобщенность.

Ключевые слова: *социальная память, образ, субъективность.*

Kulik M. Functioning of an appearance in a social memory

The article is dedicated to the social memory's history as well as contemporary scientific views to this phenomenon and to the role of image' functioning in social memory. The specificity of formation the image subjectivity in social memory and in the individual memory is revealed in the text. Theoretical approaches to the defining the role of image in social memory are analyzed and its main characteristics (constancy, objectivity, integrity and generalization) are justified in the paper.

Key words: *social memory, the image, subjectivity.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.61

Г.І. АНДРУЩЕНКО

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ІСНУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ДОВІРИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто основні засади та особливості існування людської довіри, характерні для сучасного етапу розвитку українського суспільства; викладено погляди вітчизняних і зарубіжних науковців з приводу значущості відновлення довірчих відносин на різних соціальних рівнях.

Ключові слова: довіра, цінність, трансформація, суспільство, адаптація.

Постановка проблеми. Останнім часом інтерес до вивчення сутності довіри зумовлений як зниженням ступеня взаємної довіри українців, так і поглибленням недовіри до існуючих соціальних інститутів. Це є наслідком економічної і політичної нестабільності в Україні та проведення у зв'язку з цим неефективних реформ, що спричинили погіршення соціального становища, зниження рівня матеріального добробуту, якості життя її мешканців з різкою зміною (і навіть втратою) духовних та соціокультурних цінностей, норм і стереотипів в останніх.

Така значна частина помилкових політичних рішень була пов'язана з недостатньою увагою до рівня розвитку соціальної довіри у відносинах між людьми в суспільстві, а в багатьох випадках – неврахуванням та істотною деформацією соціетальних норм, що призводила до збільшеної соціальної фрагментації та радикалізації етнічних і релігійних процесів [1, с.1].

У зв'язку з цим в умовах трансформації українського суспільства проблема дослідження довіри набуває особливої значущості в соціокультурному контексті, що пов'язано із нестійкістю його ціннісних засад. Проблема існування людської довіри загострюється саме в умовах надзвичайно динамічного сучасного світу, де спостерігається посилена соціальна фрагментація, руйнація усталених соціальних норм, ускладнення етнічних та релігійних процесів, розпад традиційних ідентичностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню і концептуалізації процесів суспільних трансформацій присвячено багато теоретичних та емпіричних досліджень сучасних українських соціологів. У цьому контексті передусім слід виділити праці Л. Ази, В. Бакірова, Є. Головахи, В. Євтуха, С. Макеєва, О. Куценко, Н. Костенко, М. Михальченка, В. Ос-

совського, Н. Паніної, В. Паніотто, В. Пилипенка, І. Прибиткової, І. Попової, А. Ручки, Ю. Саєнка, Л. Сохань, Є. Суїменка, В. Тарасенка, В. Хмелька, М. Шульги, Ю. Яковенка, О. Якуби, у яких досліджується внесок різних соціальних суб'єктів у процесі суспільних перетворень. Усі перелічені вище дослідження концентруються насамперед на груповому суб'єкті [2, с. 2]. Розкрити ж роль особистості як суб'єкта соціальних змін вдалося О. Злобіній.

Окремі політичні аспекти аналізу зниження рівня довіри населення існуючій владі, виявлення її проявів в умовах трансформації української політичної системи відображено у працях Є. Бистрицького, А. Бови, Г. Зеленько, А. Колодій, Н. Ісхакової, І. Мартинюк, Н. Соболевої, В. Степаненко, Ю. Савко, В. Сукачова, Ю. Тарана [3, с. 6].

Проблеми занепаду довіри і зростання взаємної недовіри в контексті політичних процесів, що відбуваються у державі, а також трансформації політичної системи при переході від авторитарного устрою до демократичної суспільної системи розглядали і такі російські політологи, як Ф. Бурлацький, О. Галкін, М. Лапін та ін. [1, с. 6].

Проте детальним цілеспрямованим вивченням соціального аспекту довірчих відносин, аналізом стану, визначенням характерних соціальних рис та основних тенденцій зміни довіри в умовах суспільства, що трансформується, не займався жоден із сучасних вітчизняних науковців, зокрема соціологів.

Метою статті є визначення основних засад та особливостей існування людської довіри, характерних для сучасного етапу розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід відзначити, що трансформаційні процеси в суспільствах є цілком закономірними, адже свідчать про набуття певним суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу. Це зумовлює зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки і потребах; частково вони супроводжуються негативними явищами, стражданнями багатьох людей. Трансформації підлягають всі сторони суспільного життя: соціальна, економічна, політична, культурологічна тощо [4, с. 202].

З одного боку, перехід глобальної спільноти на новий рівень передбачає високий рівень розвинутої, стабільності і збереження певних можливостей прогресу, зумовлених діючою системою і необхідних для забезпечення переходу. З іншого боку, перехід означає виникнення принципово нових структур з новими функціями, з появою нових тенденцій і закономірностей, які руйнують функціонування актуальної системи та умови її відтворення, забезпечують становлення нової системи як провідної в соціальній еволюції серед інших форм і структур організації соціального руху.

При цьому важливим моментом у розвитку сучасного суспільства є те, щоб центром уваги цього часу стала саме людина, а не економіка чи науково-технічний прогрес [5, с. 12].

Для того, щоб статусні та інші соціальні зміни в житті людини як члена суспільства, що трансформується, були безболісними, значущою є можливість її соціальної адаптованості до нових умов. Адже результат реакції на соціальні зміни на рівні окремого індивіда прямо впливає на стан самопочуття суспільства в цілому.

До речі, сучасний вітчизняний соціолог О. Злобіна у своїй докторській дисертації відзначає, що “адаптованою можна вважати людину, яка “вписала” нову соціальну реальність у власну систему уявлень про світ і ставлень до нього. Тобто адаптація до суспільної кризи передбачає насамперед інтерналізацію нового соціального досвіду, “привласнення” особистістю нових атрибутів соціального світу і створення на цій основі оновленої суб’єктивної картини світу”. При цьому “розвиток трансформаційних процесів засвідчує, що особистісний ресурс виявився сильнішим за ресурс соціальний. Якщо суспільство змінюється досить повільно, то криза ідентичності долається порівняно швидко” [2, с. 19–20].

Разом з тим соціальна адаптованість людини зовсім не є свідченням її здатності вирішувати сучасні життєві проблеми. Навпаки, така адаптація до соціального середовища може призвести людину до розчинення й розпаду, нездатності самостійно коригувати свою поведінку.

Для того, щоб процес соціальної адаптованості пройшов успішно, людині необхідно, як мінімум, володіти ціннісною свідомістю. Чим більше духовної гідності вдається набути людині, тим меншою мірою вона залежить від зовнішніх обставин, соціальних благ і тим більший вплив на долі та цінності інших людей вона здатна здійснити. Звідси й необхідність ретельної праці із самовиховання, зі створення етичної, інтелектуальної, культурної, психологічної бази, без якої неможливо створити демократичне суспільство [5, с. 11–12].

Тому проблема розвитку духовності особистості в її взаємозв’язку із соціумом сьогодні є особливо значущою, оскільки загальні тенденції сучасної науково-технічної цивілізації вимагають внесення змін як до сфери ціннісних орієнтирів суспільства, так і до ціннісного самовизначення особистості. При цьому наявність довіри є невід’ємною складовою розвитку особистості.

Таким чином, у сучасному суспільстві спостерігаємо зміну природи довіри, що пов’язана з процесами глобалізації, універсалізації, інституціоналізації та непередбачуваності [6, с. 117]. Оскільки роль довіри у зв’язку зі зростаючими тенденціями глобалізації підвищується, то довіра може стати структурним механізмом у забезпеченні соціальної комунікації та економічної взаємозалежності.

Довіра є важливим аспектом громадянського суспільства; культурного і соціального капіталу; постматеріалістичних цінностей; цивілізаційної компетентності; політичної культури. Зокрема, свідченням усвідомлення соціального значення довіри є зацікавленість цим питанням фахівців з різних наук, що знайшла своє відображення у відповідній науковій літературі.

Простежимо, яке місце займає довіра в сучасному суспільстві з погляду західних фахівців. Так, на думку Н. Лумана, сучасне суспільство відрізняється від традиційного збільшенням проблемних ситуацій, що і сприяє активізації таких феноменів, як довіра та впевненість.

Як вважає німецький економіст У. Бек, сучасне суспільство пропонує значній кількості його членів безліч сприятливих можливостей (процвітання, відносно високого рівня соціального забезпечення і загального комфорту тощо). При цьому вони користуються ще й другою перевагою – кредитом соціальної довіри [7, с. 151–153].

Е. Гідденс велику увагу у своїх працях приділяє категорії “довіра”. Він вважає, що природа сучасних інститутів глибоко пов’язана з механізмами довіри до абстрактних систем, особливо до експертних систем. Довіра до систем набуває форми безособистісних обставин, котрі у звичайної людини підтримуються знанням, якого сама така людина не розуміє [8, с. 21].

З приводу наведених вище наукових думок вітчизняний соціолог О. Стегній відзначив, що мислення У. Бека, Е. Гідденса є рефлексивним типом соціологічного мислення. “Рефлексивний тип соціологічного мислення ґрунтується на постулатах щодо надзвичайного динамізму сучасного світу, глобальності простору, руйнації культурно-територіальної відокремленості, природності зміни самоідентифікацій” [9, с. 62].

Американський соціолог А. Селігмен вказує на таку проблему сучасного суспільства, як втрата людьми здатності до узгодження, тобто до довіри відносно один до одного. А це, відповідно, призводить до того, що дедалі більшу роль у сферах взаємодій відіграють системні обмеження, які, по суті, є протилежними довірі. Безособову довіру, про яку йшла мова і в Е. Гідденса, він вважає одним із головних елементів соціально-економічного розвитку суспільства.

На думку А. Селігмана, зміни економічних і соціальних умов існування, що відбуваються в останні десятиліття, змушують багато західноєвропейських і північноатлантичних країн все більшою мірою покладатися на довіру як особливий спосіб пристосування до настання певних подій [10, с. 14]. Тож бачимо, що довірі в такому аспекті притаманні гнучкість і пасивність за певних обставин.

Стосовно стану довіри в сучасному українському суспільстві слід зазначити, що кризові явища останніх років, спричинені соціально-економічними перетвореннями всередині держави, призвели до появи дефіциту загальнолюдських цінностей, зокрема довіри, в усіх сферах суспільного життя. Зниження ступеня довіри, порушення механізму формування довірчих відносин між різними суб’єктами, у свою чергу, негативно впливає на емоційний стан, рівень життя населення, на його здатність адаптуватись до нових ринкових умов.

Сьогодні багато українців відмовилось від колишніх ідеалів і цінностей. Вони намагаються пристосуватися до нового способу життя, але результати перетворень, перегляду життєвих орієнтацій, на жаль, далеко не

завжди адекватно усвідомлюються самими соціальними агентами. У зв'язку з цим за умов загострення глобальних проблем людства соціальний суб'єкт опинився в ситуації невизначеності щодо перспектив подальшого розвитку [9, с. 60–61].

З цього приводу відомий сучасний соціолог В. Городяненко слушно зауважує, що “споконвіків підвищений інтерес громадської думки до людської особистості і соціальних спільнот, як правило, збігається з перехідними, кризовими періодами суспільного розвитку, коли громадянин постає перед обличчям умов, що різко змінюються. Саме такою є ситуація і сьогодні, коли зруйновано колишні ідеали і під питанням опинились не лише умови існування, а й пов'язані з ними духовні цінності та людські звички” [5, с. 9]. Тому сьогодні справжньою проблемою є те, що багато колишніх ідеалів та цінностей береться під сумнів, переоцінюючись, а система нових цінностей формується повільно і хворобливо.

Як відомо, у соціології явище, що характеризується відсутністю у суспільстві чіткої моральної регуляції поведінки людей, коли старі норми і цінності вже “не працюють”, а нові ще не створені, називають соціальною аномією [5, с. 6].

Саме культурні чинники соціальної довіри, на думку сучасного російського соціолога, доктора соціологічних наук М. Магомедова, можуть допомогти пом'якшити аномійні наслідки від радикалізації існуючих ціннісних конфліктів. Адже рівень соціальної довіри безпосередньо залежить від характеру поширення в суспільстві культури довіри, що включає систему інститутів, які заохочують взаємовідносини на індивідуальному і груповому рівнях. “Низький рівень культури довіри, властивий сучасному соціуму, є істотною перешкодою для довготривалого і позитивного розвитку економічної та політичної сфери суспільства. Він знижує ймовірність виникнення в суспільстві трансрегіональних і транстериторіальних соціальних мереж” [1, с. 13].

До того ж В. Городяненко вважає, що сучасному українському суспільству притаманний конформізм, тобто перебування народу в стані пристосування, байдужого спостереження, пасивного прийняття суспільних змін. Людину ж у такому суспільстві він називає “пластиліною”. Такий стан свідчить передусім про: повне падіння рівня довіри українців до влади внаслідок усвідомлення того, що більшість реформ реалізується без урахування їхніх інтересів; відсутність сенсу життя; відчуття несправедливості; безвихідь; втрату віри в майбутнє [5, с. 74, 83, 94, 197].

У зв'язку з цим урахування внеску особистісного чинника у процесі соціальних трансформацій стає практичною потребою, оскільки від цього прямо залежать перспективи подальших перетворень суспільства. Адже останні зумовлені впливом не лише соціальних інституцій чи діями елітарних груп, а й життєвими практиками пересічних громадян, які перебувають у ситуації адаптації до змін [2, с. 3].

Проте варто зауважити, що криза довіри в соціальних відносинах породжена не лише фінансовою кризою в Україні. Гостра криза системи цін-

ностей, як зазначає сучасний російський філософ Л. Шевченко, зумовлена ще й суперечливістю переходу від соціоцентричної системи цінностей до персоноцентричної, збільшенням кількості “ступенів свободи” для вибору себе і свого життя кожним конкретним індивідом. Для багатьох людей це обертається втратою почуття особистісної цілісності, ідентичності, втратою відчуття себе суб’єктом своїх дій і вчинків. Це, у свою чергу, породжує кризу довіри, яка виявляється на всіх рівнях соціальних відносин [11, с. 46–56].

Висновки. Отже, дослідження показало, що довіра виступає як один із ключових концептів, що визначають динаміку соціальних змін у сучасному світі, позначає спосіб відкритого раціонального впорядкування потенційно невизначених соціальних відносин у мережі різноманітних соціальних очікувань.

Характерною рисою сучасного світу є те, що він став індивідуалізованим: людина зазвичай самотійно несе відповідальність за свої вчинки, а також за наслідки довіри до інших людей, за наслідування їх прикладу у вирішенні певних життєвих проблем. Тож довіра виступає орієнтиром відповідальності, що сприяє утворенню її сутнісно нового характеру, пов’язаного із плюралістичністю сучасних наукових і громадянських думок.

Проте складність закріплення довіри в сучасному українському суспільстві зумовлена такими її головними особливостями: відбувається втрата довіри (зневіра) до оточення та її переміщення на самого суб’єкта, а людські довірчі відносини зводяться до участі в них лише одного учасника, який одночасно виступає і суб’єктом, і об’єктом довіри.

Тож для сучасного суспільства характерним є істотний занепад соціальної довіри в міжгрупових та міжіндивідуальних відносинах. При цьому основними чинниками зниження рівня людської довіри є не лише економічні (зокрема, економічна криза та фінансова нестабільність в Україні), а ще й суто соціальні (передусім низька активність і солідаризація суспільства, його стомленість і розчарування у рішеннях влади, а також суперечності між існуючими в суспільстві загальнолюдськими цінностями та інтересами панівної влади).

Для виправлення ситуації в майбутньому соціальні відносини мають конструюватись на принципі довіри. Іншими словами, довіру доцільно розглядати як регулятор відносин між суб’єктами, що свідчить про внутрішню переконаність людини в щирості намірів представників органів державної влади. Тому перспективу вдалої трансформації нашого суспільства вбачаємо в побудові та практичній реалізації принципово нового характеру відносин між владою, правлячими елітами, основними соціальними групами і населенням, ефективність яких буде залежати від ступеня відновлення довірчих відносин на різних соціальних рівнях та налагодження соціального самопочуття різних категорій населення.

Список використаної літератури

1. Магомедов М.Г. Социальное доверие в российском обществе: социологический анализ : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра соц. наук : спец. 22.00.04

“Социальная структура, социальные институты и процессы” / М.Г. Магомедов. – Ростов н/Д, 2009. – 42 с.

2. Злобіна О.Г. Особистість як суб’єкт соціальних змін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соц. наук : спец. 22.00.03 “Соціальні структури та соціальні відносини” / О.Г. Злобіна. – К., 2005. – 32 с.

3. Міщенко А.Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / А.Б. Міщенко. – К., 2010. – 20 с.

4. Ручка А. Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій / А. Ручка // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг. Аналітичні матеріали. – 2011. – Т. 1. – С. 201–215.

5. Городяненко В.Г. Публичная социология : сб. науч.-публ. ст. и интервью (1990–2010) / Виктор Георгиевич Городяненко. – Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2011. – 372 с.

6. Sztompka P. Trust: a sociological theory / Petr Sztompka. – Cambridge : Cambridge University press, 1999. – 214 p.

7. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Ульрих Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 464 с.

8. Giddens A. The Consequences of Modernity / Anthony Giddens. – Stanford : Stanford University Press, 1990. – P. 19–38.

9. Стегній О.Г. Парадигмальні зрушення у вивченні соціальної реальності доби глобалізації / О.Г. Стегній // Український соціум. – 2010. – № 1 (32). – С. 59–71.

10. Seligman A. The Problem of Trust / Adam Seligman. – Princeton : Princeton University Press, 2000. – 240 p.

11. Шевченко Л.Н. Проблема эстетической когнитивности социальных отношений : дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.01 / Лидия Николаевна Шевченко. – Краснодар, 2003. – 143 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Андрущенко А.И. Состояние и особенности существования человеческого доверия в условиях трансформации украинского общества

В статье изучены основные принципы и особенности существования человеческого доверия, характерные для современного этапа развития украинского общества; рассмотрены взгляды отечественных и зарубежных ученых по поводу значимости возобновления доверительных отношений на разных социальных уровнях.

Ключевые слова: доверие, ценность, трансформация, общество, адаптация.

Andrushchenko A. State and features of existence of human trust in the conditions of transformation of Ukrainian society

In the article basic principles and features are studied existences of human trust, characteristic for the modern stage of development of Ukrainian society; the looks of domestic and foreign scientists are considered concerning meaningfulness of proceeding in confiding relations on different social levels.

Key words: trust, value, transformation, society, adaptation.

УДК 316.74:37(043.3)

Г.Г. БОНДАР

КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТА ДУХОВНИХ ЗАСАД ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто наукову проблему, сутність якої полягає в пізнавальній і соціально-практичній суперечності між потребою в усвідомленні гендерного розрізнення в українському суспільстві та відносним дефіцитом уточнювальних наукових досліджень, які давали б можливість концептуалізувати соціокультурні та духовні засади гендерної дискримінації як явища, пов'язаного із соціальною свідомістю та поведінкою великих соціодемографічних груп – чоловіків та жінок.

Ключові слова: *гендер, гендерна дискримінація, соціокультурні засади гендерної дискримінації, духовні засади гендерної дискримінації.*

Постановка наукової проблеми. В статті розглянуто наукову проблему, сутність якої полягає в пізнавальній і соціально-практичній суперечності між потребою в усвідомленні гендерного розрізнення в українському суспільстві та відносним дефіцитом уточнювальних наукових досліджень, які давали б можливість концептуалізувати соціокультурні та духовні засади гендерної дискримінації як явища, пов'язаного із соціальною свідомістю та поведінкою великих соціодемографічних груп – чоловіків та жінок.

Цілі статті та постановка завдань. Метою статті є побудова схеми соціокультурних та духовних засад гендерної дискримінації в українському суспільстві. Завданнями статті є: а) визначення соціокультурних засад гендерної дискримінації в українському суспільстві; б) окреслення духовних засад гендерної дискримінації в українському суспільстві

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми. У межах дослідження гендерної нерівності в західній соціології соціальна нерівність трактується як відхилення від ідеалу соціального розвитку, яке узгоджується із напрямом соціології, що розглядає культурні зміни як такі, що відіграють визначальну роль у соціальному житті, а культуру – як фактор соціальної стратифікації. Аналіз механізмів і форм гендерної соціальної нерівності, однією з причин якої є саме гендерні стереотипи, базується на соціологічних теоріях стратифікації в традиціях, які беруть свій початок від К. Маркса, М. Вебера та П. Сорокіна. У розвитку ідей Т. Парсонса у Р. Мертона соціальна структура являє собою схему розподілу ролей, статусів та їх послідовності; на думку Р. Дарендорфа, статуси, ранжування та саморанжування визначають соціальну страту. Д. Рейссман використовує стратифікаційний аналіз, звертаючись до

понять статусної групи, соціальної дистанції, влади, доступу до цінностей, розвиваючи класичні ідеї П. Сорокіна.

Соціологічний контекст дослідження мужності і жіночості та їх співвідношення притаманний працям К. Маркса та Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля та Т. Парсонса, Ю. Хабермаса та П. Бурдьє, Е. Гіденса та Н. Лукмана, Г. Гарфінкеля та І. Гофмана.

Характерно, що в межах класичної та посткласичної соціології приблизно до середини 70-х рр. ХХ ст. терміни “гендер” та “гендерні відносини” практично не вживались, а гендерна сфера соціальної реальності проаналізована в термінах відносин між статями. Але, обговорюючи відносини між статями, соціологи нерідко виходили за межі професійного канону, а розуміння статі в кінцевому підсумку зводилось до постулату про базову біологічну дихотомію між чоловіком та жінкою. Таку позицію прийнято називати біологічним детермінізмом, чи есенціалізмом, на позиціях якого стояла більшість представників класичної соціології. Гендер виступає диференційною категорією, що дає змогу визначати суб’єктивно-психологічну та соціально-рольову самоідентичність представників двох біологічних статей. При цьому в дослідженні доведено, що соціально-рольова самоідентичність визначає суб’єктивно-психологічну, а суб’єктивно-психологічна, у свою чергу, опосередковано впливає на носія тієї чи іншої біологічної статі в контексті його прескриптивних соціально-рольових характеристик. При цьому доведено і встановлено, що не біологічна стать визначає гендерні особливості, а навпаки, гендерні особливості в суспільстві визначають статус чоловічої або жіночої біологічної статі. Гендерна дискримінація є передусім процесом розрізнення статей як носіїв різних гендерних ідентичностей, що відбувається на основі гендерної категоризації, стереотипізації, диференціації та укладення гендерного контракту. Всі вищеперелічені явища наявні в процесі гендерної соціалізації, що означає соціо-типологічне програмування особливостей соціальної поведінки та свідомості носіїв біологічних статей. Засвоєння індивідом культурної схеми гендера відбувається через конструювання розбіжностей між статями. Соціалізація чоловіків і жінок формується в різних соціально-психологічних умовах. Гендерна соціалізація включає дві взаємозалежні частини: освоєння прийнятих моделей чоловічої і жіночої поведінки, відносин, норм, цінностей і стереотипів; вплив соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поведінки для чоловіків і жінок. Засвоюються, насамперед, колективні, загальнозначущі норми. Вони стають частиною особистості і підсвідомо нею керують. Уся інформація, що пов’язана із диференційованою поведінкою, відображається у свідомості людини у вигляді гендерних схем. Основні агенти соціалізації – соціальні групи і контексти: родина, однолітки, засоби масової інформації, робота, клуби за інтересами, церква. Механізмами для здійснення гендерної соціалізації є: диференціальне посилення, коли прийнятна гендерно-рольова поведінка заохочується, а неприйнятна карається соціальним несхваленням; диференціальне наслідування, коли люди-

на обирає статево-рольові моделі в близьких їй групах – родині, серед однокласників, у школі – і починає наслідувати прийнятну там поведінку. Суспільство при формуванні статевої ролі і статевої свідомості орієнтується у вихованні на стандарти “фемінність/маскулінність”, при цьому толерантно ставиться до маскулінної поведінки дівчинки, але засуджує фемінну поведінку хлопчика. При цьому все одно спостерігається процес стирання відмінностей між статями, їх соціально-рольове взаємоуподібнення – гендерна трансфігурація.

Гендерний конфлікт бере початок у дитинстві. Статево-рольова соціалізація продовжується протягом усього життя людини, тільки з дорослішанням зростає самостійність у виборі цінностей і орієнтирів. У деяких ситуаціях люди можуть переживати гендерну ресоціалізацію, тобто руйнування раніше прийнятих цінностей та засвоєння нових моделей поведінки. Незважаючи на те, що дослідники в галузі фемінології, гендерології та гендерних студій чітко не виражають обрані ними теоретико-методологічні засади, вони можуть бути зведені до трьох парадигм: біодетерміністської, фундаменталістської та конструктивістської. При цьому автори (частіше – авторки) стають на позиції ліберального, соціалістичного, радикально-постмодерністського або ж психоаналітичного фемінізму.

Гендерна дискримінація в гендерології розглядається переважно як поняття із негативним значенням, синонімами якого є пригнічення, обмеження та репресія. Уточнення поняття “дискримінація” дає підстави в контексті теми дослідження вести мову про способи символічного розрізнення біологічних статей, що отримують за рахунок такого розрізнення владу в соціальному просторі. При цьому від моделі гендерної дискримінації (як позитивної, так і негативної, як симетричної, так і асиметричної) буде залежати спосіб такого розрізнення.

Доцільно звернутися до постструктуралістської методології М. Фуко [8], засадничим постулатом якої є інтертекстуальне прочитання всіх соціальних відносин (у тому числі гендерних) як текстів. Це дає можливість говорити про дискримінаційні практики поза будь-якими ідеологіями, розглядаючи соціальні дії, ритуали, культурні звичаї як деривати відповідних текстів. На основі дослідження симетричної та асиметричної гендерної дискримінації було доведено, що симетрична гендерна дискримінація наявна там, де існує чітко артикульована гендерна ідеологія. При цьому остання може не обов’язково маніфестуватись на рівні соціально-політичних рухів, а й релігійних текстів, моделей соціалізаційного програмування та сімейної влади. Теорія соціального конструювання гендера розглядає, які ролі, норми, цінності, риси характеру наказує суспільство жінкам і чоловікам для формування традиційної гендерної асиметрії та ієрархії влади. Основою гендерних досліджень є аналіз влади, домінування і насильства, що утверджуються в суспільстві через гендерні ролі і відносини, які породжують відмінності між чоловіками і жінками. Одне з основних джерел гендерної асиметрії – дискримінація на гендерному ґрунті, що є соціальним механізмом, за допомогою якого як жінок, так і чоловіків,

змушують займати підлегле становище в різних сферах життя. Ще зовсім недавно про нього не прийнято було говорити відкрито. Дискримінація є багатоликою й означає будь-який акт, як у суспільному, так і в особистому житті, що завдає або здатний завдати шкоду чоловікові або жінці (залежно від того, чи має дослідник справу з матріархатом або з патріархатом). Характер дискримінації може варіюватися від морально образливих дій, правопорушень, що потрапляють під дію адміністративного права, до кримінальних злочинів. Послугуючись схемою норвезького соціолога Й. Галтунга, можна поділити гендерну дискримінацію на три категорії: а) дискримінацію, що стосується духовної сфери, релігійних уподобань, інформації щодо існуючих у суспільстві стереотипів і норм, які заохочують підпорядкування носіїв одного гендеру іншому; б) дискримінацію, що пов'язана з нехтуванням прав, які вбудовано в державні та соціальні структури; в) дискримінацію, яка спрямована на наругу над основними потребами особистості [3, с. 3–7]. Мова йде фактично про соціокультурну, інституційну та індивідуально-особистісну дискримінацію. Перші дві з них поширюються на всю соціогендерну групу в цілому, третя – на окрему особистість. При цьому в дослідженні констатовано, що соціокультурне насильство відносно жінок з'явилося в суспільстві на дуже ранній стадії становлення патріархатної державності і найважче піддається ліквідації. Якщо в кінцевому підсумку інституційна дискримінація виправляється за допомогою прийняття справедливих законів, розвитку інститутів, що забезпечують спостереження за виконанням таких законів, а індивідуально-особистісна є караною в більшості цивілізованих країн, то соціокультурна дискримінація зачіпає глибинні пласти соціетальної психіки і спочатку формується в замкненому осередку суспільства (сім'ї), яка є найбільш консервативним елементом соціальної організації. Інституційна дискримінація виникла з появою держави, яка оформилася в рамках патріархату або матріархату. Вона є порушенням основних прав і свобод, таких як право на життя, на рівність, на свободу й особисту недоторканність, на рівний захист відповідно до закону, на збереження здоров'я, на справедливі і сприятливі умови праці, право не піддаватися дискримінації в жодній формі і право не бути об'єктом тортур, а також жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження. Індивідуально-особистісна дискримінація набуває різних форм: від словесних образ і погроз до важких фізичних побоїв і примушування до вступу в сексуальний зв'язок, але у всіх них є спільна мета – це бажання влади і контролю над іншою людиною. Під цією категорією дискримінаційних практик зараз прийнято розуміти не тільки фізичне та сексуальне насильство, а й психологічне, емоційне та економічне насильство. Від інших категорій насильства воно відрізняється тим, що спрямоване проти особистості, є протизаконним і караним.

До духовних засад гендерної дискримінації в Україні є підстави віднести менталітет та окремі ментальні диспозиції, чинники релігійного порядку, а до соціокультурних засад – особливості культурної системи, сис-

теми соціалізації та сім'ї. У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що гендерна дискримінація на рівні менталітету та релігійних уявлень стосується передусім маскулінності, раціональності та всіх виявів чоловіцтва як гендерної групи, так само, як і окремих чоловіків як представників цієї групи при переважанні емоційно-фемінних особливостей менталітету, що супроводжується послабленням раціональності, волюнтативності, інтенціональності, прагматичності (при переважанні емоційності, ексекутивності, квієтичності, кардіоцентричності). На рівні релігії це виявляється в переважанні геніколатрії і матернолатрії як релігійних культів жінковшанування на протигагу андролатричним культам (пов'язаним із богами та релігійними героями), послабленій і незавершеній християнізованості українства, що має наслідком маскування матріархату під патріархат; на рівні культури – у послабленості ідеологічно-конструюючої компоненти при переважанні суспільно-громадських форм культуротворення над державно-організованими, що призводило до переважання стихійно-аматорських форм над елітними, культурної рецепції – над творчістю, приховування етнічної автентичності над позиціонуванням національної ідентичності. Всі вищеперелічені характеристики сприяли перетворенню культурного поля на своєрідне “підпілля”, в умовах якого фемінізована латентність переважала над маскуліною відкритістю, що, беззаперечно, провінціалізувало культурні досягнення всупереч їх загальносвітовій значущості; на рівні гендерної соціалізації – у периферизуванні та частковій виховній репресії маскулінних якостей при переважанні гендерного програмування на фемінні якості для обох статей; на рівні сім'ї – у матріархальній віктимізації чоловіцтва через першопочаткове знецінювання його як суб'єкта господарювання і морально-духовних та наставницьких практик, а також суб'єкта соціалізації із збереженням при формуванні діадної моделі сім'ї, в якій, на відміну від нуклеарної сім'ї європейського зразка, формується не фройдівський едипів трикутник, а монарна система гендерної ідентифікації, орієнтована на матір як еталон соціально-рольового наслідування, що має своїм наслідком сервілізацію образу батька і закріплення за ним цілевиконавських ролей щодо матері і споживчо-обслуговуючих функцій щодо дитини. При цьому в дослідженні констатовано, що, всупереч вже реалізованим українським гендерним студіям, в українському суспільстві патріархальні начала сімейного життєстрою були розвинуті досить слабко і зазнавали ситуаційного посилення в період територіальних експансій європейських держав та Росії, сімейні моделі яких несли в собі елементи патріархату. Слабкість патріархальних начал української сім'ї кореспондує децентралізованій владі, культурному й ідеологічному плюралізму та множинним стандартам у системі соціалізації. Останнє призводить до того, що як чоловіки, так і жінки залишаються гендерно дискримінованими в умовах матріархату, який призвичаює жінок до рольового перевантаження, а чоловіків – до різних форм соціального ескапізму із констатацією з боку жінок їхньої слабкості, аморфності, дефіциту волі тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження й обґрунтування отриманих наукових результатів. Гендерна дискримінація через наявні духовно-ментальні та соціокультурні засади набуває асиметричного характеру. Останнє означає, що жінки на фоні вирізнення себе як соціогендерної групи співіснують у соціальному просторі із чоловіками, які є гендерно-ексклюзивізованою групою через дефіцит маскулінних цінностей та їх легітиматії на рівні релігії, моралі та культури загалом (жінки в Україні представляють суспільство, а чоловіки – переважно самих себе). Соціогендерна ексклюзія чоловіцтва та маскулінності може бути супутньою багатством соціально-дисфункційним процесам, зокрема саморуйнівним девіаціям серед чоловіцтва (алкоголізація, наркотизація, тютюнопаління, нехтування станом здоров'я); міграціям найбільш продуктивної чоловічої частини населення за кордон, що призводить до природного послаблення національної економіки внаслідок зниження рівня кваліфікованості робочої сили та продуктивності праці; посиленням корупційних практик через послаблення етико-нормативної регуляції соціальної поведінки при посиленні емоційності та фемінізованості суспільства; зниженням рівня обороноздатності країни через стрімку фемінізацію чоловічої частини юнацької молоді; виникають проблеми, пов'язані зі зниженням демографічного приросту населення через руйнування нуклеарної сім'ї при посиленні емансипованості жіноцтва; зростання міграційного дрейну жіноцтва через невдоволеність соціально-економічною та політичною нестабільністю в країні. На рівні поверхових взаємодій суспільство переживає кризу маскулінності у зв'язку із ринковими реформами, тоді як на глибинному рівні взаємодій ідеться про кризу матріархату, який у своїх замаскованих проявах чинить опір процесам економічного реформування через його несумісність із особливостями ринкової раціональності. Подібні впливи особливостей соціогендерної структуризації можливі й у сфері політики, де переважання сімейних цінностей над соціетально-публічними, приватного над державним, емоційного над раціональним у соціальній поведінці призводить до дисфункційних наслідків у вигляді корупції. У дослідженні уточнено, що саме фемінне начало, а не жінки (як на цьому наголошують представниці феміністичної соціології і гендерних студій, звинувачуючи представників нефеміністичних напрямів у сексизмі) можуть виступати джерелом корупційних практик. Фемінність на рівні соціальної поведінки включає набір якостей, що виражаються в емоційності, мінливості дій та намірів, плюралістичності мислення, які в цілому негативно впливають на систему соціо-нормативної регуляції. Розбалансовування останньої стає передумовою для зниження рівня соціалізованості особи в українському суспільстві, а отже, до проявів таких форм соціальної аномії, які негативно позначається на солідарності, консолідованості та інтегрованості соціальної спільноти.

Висновки. Отже, концептуальна схема гендерної дискримінації чоловіцтва в українському суспільстві включає в себе соціально-історичні передумови, у яких на першому місці перебуває блок ментально-релігійно-моральних чинників, які, у свою чергу, зумовлюють ряд соціально-полі-

тичних наслідків, що позначаються на особливостях інституцій соціалізації та сім'ї. Релігійно-ментально-духовні чинники пов'язані з обставинами, що зумовили неповноту процесу християнізації українського суспільства і внаслідок цього неможливість формування релігійного монотеїзму як релігійної та моральної основи гендерної сегрегації та маскулінізації. Загалом в Україні культурно й історично переважала геніколатрія, яка була провідною формою безсвідомої релігійності при збереженні християнсько-язичницького синкретизму і відображала диспозиції української ментальності з її кардіоцентричністю, емоційністю, фемінністю. У соціополітичному вимірі геніколатрія ставала на заваді не лише християнізації, а й утворенню чоловічих спільнот і маскулінній комунікації. Останнє призводило до розмивання меж чоловіцтва як соціогендерної групи та відтворення зв'язків між чоловіками переважно (хоча і не виключно) по матрилокальній та матримоніальній лініях. Отже, комунікація в суспільстві відбувалася переважно по лінії жіноцтва, що унеможливлювало, з огляду на особливості останнього, колективістську інтеграцію суспільства. Гендерна дискримінація продовжувалася на соціально-політичному рівні, оскільки українське чоловіцтво не могло виступати як єдина спільнота проти інших спільнот, що спричинялося його матерналістською та фемінною деагресивізованістю та встановленням фемінної цензури над чоловічою поведінкою та комунікацією. Переважно фемінні способи стихійного бунту проти різноманітних експансорів та колонізаторів не призводили до встановлення державності, що, власне, є очевидним і понині. І жіноцтво, і чоловіцтво зазнають обоїсторонньої дискримінації, яка синонімічна ексклюзії українців як титульного етносу із власного життєвого простору. Якщо ж подібні процеси відбуваються в масштабах суспільства, то можна вибудувати такий логічний ланцюжок у розумінні моделі гендерної дискримінації в українському суспільстві. Ми при цьому спираємося на представлену в працях Ю. Романенка та В. Крячка модель фрактального соціоаналізу, методологічним базисом якого слугують неофункціоналізм, теорія соціальної драматургії та психоаналіз [4; 6; 7]. Суспільство в розумінні вищезазначених авторів являє собою ієрархію підсистем, між якими відтворюються ієрархічні відносини супідрядності. При цьому ієрархія ця виглядає так: "релігія – філософія – ідеологія – політика – право – наука – система соціалізації (освіта) – економіка – сім'я". При наявній в українському суспільстві релігійній дифузності (метасистемний аттрактор) спостерігається невизначеність макроідентичності суспільства на рівні філософсько-ідеологічного пізнання. Невизначеність макроідентичності суспільства на рівні філософсько-ідеологічного пізнання стає основою для невизначеності системи спільних справ (політики), що заважає її перетворенню на "приватику" (зазначені автори вважають, і ми приєднуємося до цієї думки, що політика в Україні як така відсутня, оскільки наявне розгортання не системи спільних справ, а скоріше набору приватних ініціатив, замаскованих під спільні справи). Приватика, у свою чергу, знаходить своє вираження в анархізмі, замаскованому під авторитаризм, і охлократії (авторитарно-вольове начало

політичної влади в Україні було традиційно слабким). Послабленість централізованої політичної влади, безумовно, позначається на міцності патріархату (останнього історія України практично не знала, за винятком різноманітних соціально-історичних імплементацій у періоди чужоземного панування; з іншого боку, постійно колоніальний статус України, безумовно, підривав основи для становлення чоловіцтва як соціогендерної групи). Основою функціонування правової системи України виступає, на наш погляд, звичаєве матріархальне право, замасковане під європейську (континентальну) законність (закон за умов матріархату виступає не як норма прямої дії, але, радше, як набір декларацій про наміри з вираженим ухилом щодо дискримінації чоловіків). При переході від ціннісного (регулятивного) рівня соціально-підсистемної організації до науки наявний розрив, що знаходить своє вираження в нехтуванні соціальною раціональністю та розвитком капіталістичних відносин в Україні (про слабе просування ринкових реформ свідчать і макропроцеси, що відбуваються в українській економіці у вигляді олігархізації власності, придушення дрібного та середнього бізнесу). Найістотнішою суперечністю такого розвитку виступає суперечність між необхідністю здійснювати накопичення капіталу та консьюмеризмом правлячої еліти, що діє в логіці матріархального надспоживання сьогодні всупереч буржуазному капіталонакопиченню на перспективу. Соціогендерні відносини в українській сім'ї структуруються нами в моделі сучасного психодинамічного підходу. В останньому не підтримується фрейдівське уявлення про те, що маскуліність і фемініність є вродженими матрицями поведінки особистості. Ці характеристики особистості розглядаються як похідні від системи соціальних відносин, що заохочує або забороняє засвоєння індивідами розрізняваних статево-типових зразків поведінки. Ми схилиємося при цьому до найбільш популярного лаканівського варіанта сучасного психоаналізу, у якому маскуліність і фемініність виступають як символічні категорії, представляють відносини влади у зв'язку з наявністю/відсутністю інструментів влади. Влада жінки в сім'ї виступає передусім як влада рефері в питаннях морально-етичної оцінки життєвих ситуацій, себто її фалічність (наявність пеніса не як анатомічного органа, а як інструментів владної потенції вторгнення і контролю) пов'язана з можливістю виявляти цензурну владу над різноманітними типами відносин, пов'язаних передусім із вихованням дітей, визначенням світу в категоріях "правильне/неправильне", "добре/зле", "прекрасне/потворне" тощо. Доведено, що жінка в українській сім'ї може часто виступати авторитетом в оцінюванні міжлюдських відносин, тоді як ролі чоловіка у сфері моралі і релігії є пасивно-рецептивною (фемінною). Оскільки маскуліність, за Лаканом, завжди пов'язана з наявністю (реальною або уявною) пеніса, то маскуліність і фемініність – поняття взаємовиключні, оскільки не можуть бути представлені одночасно в ролях одного і того самого суб'єкта. Фалічність і маскуліність української жінки символізує її владу й домінування в релігійній та морально-етичній сфері. Відсутність такого домінування у чоловіків символізує їх фемініність і підпорядкованість. Вза-

ємозалежність маскулінності й фемінності в лаканівському психоаналізі виникає з того, що перше не може бути визначене без другого. Маскулінність у її послідовному вираженні є поведінкою щодо встановлення контрролю: над жінками, іншими чоловіками, власним тілом, над машинами, технологіями. Така маскулінність підтримується міфом, у якому вона постає як самодостатня сутність. У дослідженні підкреслено, що маскулінність українського жіноцтва є непослідовною і розщепленою (інвертованою), оскільки передбачає соціально-рольову кастрацію чоловіцтва на користь фемінним цінностям. Останнє створює ряд соціальних наслідків у вигляді духовно-релігійної невизначеності (дифузності) та синкретизму (релігія); позаідеологічності та аполітичності (політика); консьюмеризму, відірваного від виробничої продуктивності, тінізації ринку та криміналізації бізнесу (економіка); односторонньої системи соціалізації, яка утруднює формування стійких гендерних ідентичностей і сприяє гендерній дифузії; сім'ї, у якій переважають атомізованість та фрагментованість комунікацій, що призводить до узвичаєння самотності як нормального життєвого стану дорослої людини і, в підсумку, до послаблення комунікативності в українському суспільстві.

Список використаної літератури

1. Гнатенко П.І. Український національний характер / П.І. Гнатенко. – К. : Либідь, 1994. – 152 с.
2. Киричук В. Ментальність. Суть, функції, генеза // В. Киричук. – Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. – К. ; Луцьк, 1994. – Ч. 1.
3. Коновалов Д.О. Гендер і національний суб'єкт: конструювання маскулінності в контексті пострадянської України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 / Д.О. Коновалов. – Х., 2005. – 22 с.
4. Крячко В.І. Концептуалізація української ментальності в соціодіагностичному аспекті : дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.01 / В.І. Крячко. – Запоріжжя, 2011. – 213 с.
5. Лич Э. Культура и коммуникация: логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии / Э. Лич. – М. : ИНФРА, 2001. – 443 с.
6. Романенко Ю.В. Соціалізація особи: метапрограмний та психотехнологічний аспекти : монографія / Ю.В. Романенко. – К. : Вид-во ДУІКТ, 2007. – 435 с.
7. Романенко Ю.В. Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти : монографія / Ю.В. Романенко, Л.О. Скідін. – К. : Вид-во ДУІКТ, 2011. – 301 с.
8. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М. : Альта, 1996. – 260 с.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2012.

Бондар Г.Г. Концептуальная схема социокультурных и духовных оснований гендерной дискриминации в украинском обществе

В статье рассмотрена научная проблема, суть которой состоит в познавательном и социально-практическом противоречии между потребностью в осознании гендерных различий в украинском обществе и относительным дефицитом уточняющих научных исследований, которые да-

вали бы возможность концептуализировать социокультурные и духовные основания гендерной дискриминации как явления, связанного с социальным сознанием и поведением больших социодемографических групп – мужчин и женщин.

Ключевые слова: гендер, гендерная дискриминация, социокультурные основания гендерной дискриминации, духовные основания гендерной дискриминации.

Bondar G. The conceptual scheme of socio-cultural and mental basics of gender discrimination in Ukrainian society

In the article is solved a scientific problem, the essence of which is cognitive, social and practical contradiction between the need for awareness of gender discrimination in Ukrainian society and the relative lack of specifying research that would provide an opportunity to conceptualize sociocultural and spiritual principles of gender discrimination as a phenomenon, the air' originated with social consciousness and behavior of large socio-demographic groups – men and women.

Key words: gender, gender-discrimination, social and cultural bases of gender discrimination, gender-discrimination spiritual principles.

УДК 316.42

О.В. ВОЛОШИН

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІЖНОГО ГРОМАДСЬКОГО РУХУ

У статті розглянуто молодіжний громадський рух як об'єкт соціологічного дослідження. На підставі проведеного теоретичного аналізу висловлено припущення про доцільність вибору феноменологічної методології дослідження зазначеного явища.

Ключові слова: молодіжний рух, цінності, норми, культура, молодіжні організації, субкультура, феномен.

Актуальність теми дослідження. У будь-якій нації молодь є найбільш активною частиною населення та відіграє провідну роль у суспільному розвитку. При цьому форми соціальної активності молоді бувають досить різноманітними – від політичних рухів до контркультур. Однак найбільшій увазі в контексті суспільного розвитку заслуговує молодіжний громадський рух, який потенційно здатний виступати активним важелем суспільних перетворень в Україні. Однак розвиток такого руху ставить питання активізації наукових розвідок, вироблення практичних рекомендацій щодо характеру соціально-перетворювальних процесів у молодіжному русі та посилення (активізації) участі більшої кількості молоді у процесах відповідних соціальних змін. На сьогодні в Україні також гостро постає питання залучення молоді до суспільно активної діяльності як засобу зниження соціально небажаних практик (девіацій), які значною мірою охопили сучасне молодіжне середовище.

Аналіз останніх публікацій. У сучасній Україні наукові підходи до визначення сутності молодіжного руху, зокрема в контексті участі молоді в політичних процесах, розвивають вітчизняні вчені: В. Бебик [1], Є. Бородін [2; 3], М. Головатий [4; 5], В. Головенько [6]. До соціологів, які займалися вивченням проблем молоді та молодіжної активності, належать В. Городяненко [7], Л. Сокур'янська [8], Н. Шуст [9], В. Чигрин [10], Н. Черниш та ін. Проте недостатньо вивченими залишаються питання визначення соціальної рефлексії сучасних молодіжних рухів у контексті загальної теорії соціальних рухів, визначення місця та ролі руху молоді у процесах соціального розвитку.

Метою статті є розгляд теоретичних засад специфіки соціологічного дослідження молодіжного громадського руху.

Викладення основного матеріалу дослідження. Передусім зазначимо, що на сьогодні не існує єдиного теоретичного підходу до вивчення молодіжних соціальних рухів, до яких входить і громадський рух. К. Плос-

кий пропонує виділити три найбільш поширені парадигми визначення сутності соціальних рухів, які закладають засади для теоретичного осмислення молодіжного руху, а саме: 1) колективної поведінки (традиційний підхід); 2) колективної дії (теорія мобілізації ресурсів, теорія політичного процесу); 3) нових соціальних рухів (концепція ідентичності) [11]. Ми б доповнили запропонований перелік культурологічним підходом, адже в молодіжному середовищі часто виникають додаткові (альтернативні) культурні течії, які, власне, і набувають форми певних рухів.

Зазначені форми активності можна назвати також молодіжними субкультурами (молодіжною субкультурою). Така субкультура включає в себе різноманітні та якісно відмінні вияви активності молоді, зокрема, як частини широкого середовища “андеграунду”. Класифікація молодіжних субкультур розроблена стосовно США, Канади і Західної Європи [16, с. 23].

Впродовж цього новітнього періоду розвитку молодіжного руху в Україні ця його частина пройшла складний шлях зі своїми етапами розквіту і певного занепаду. Всі молодіжні субкультури, які існували в цей час, В. Любенко [12], приєднуючись до думки С. Сергєєва [17, с. 96], пропонує умовно поділяти на такі групи, як:

- романтико-ескапістські субкультури (хіпі, толкієністи, байкери);
- гедоністично-розважальні (мажори, рейвери, репери);
- кримінальні (гопники, скінхеди);
- анархо-нігілістичні (панки та ін.).

При цьому останніх С. Сергєєв відносить до радикально-деструктивних.

Серед молодіжних рухів, крім молодіжних субкультур, останнім часом в Україні все більших масштабів набуває волонтерський рух. Причому волонтерські загони створюються і діють як при громадських об'єднаннях, так і при державних органах. Ми не впевнені, що волонтерський рух можна вважати також частиною субкультури, однак їх культурно-громадянські цінності також відрізняються від загальної маси молоді (більш чітко виражені громадянські цінності).

Формування субкультурних молодіжних ідентичностей зі специфічними ціннісно-стильовими установками пов'язується окремими дослідниками, такими як С. Левікова [13], С. Карпіленя [14], з:

- впливом сучасного соціокультурного простору, що проходить стадію кризи традиційних соціальних інститутів (сім'я та сімейне виховання, заклади освіти, культури тощо);
- придушенням індивідуальності й ініціативності молоді з боку представників “старшого покоління”, що мінімізує, а в окремих випадках, унеможливорює вияв активності в інших (крім культурної) сферах соціального життя (професійній, суспільно-політичній, культурній тощо), створюючи відчуття безпорадності та безперспективності навчання, культурного та професійного зростання, що призводить до соціокультурного дисонансу і навіть інфантилізму, посилення соціально-економічної залежності від бать-

ків, прагматизму та соціальної дезадаптованості. На цій підставі можуть виникати прояви дій протиправного чи екстремістського характеру;

– набуття всеохопної ролі суспільного впливу засобами масової інформації та соціальних мереж, що внаслідок свого неконтрольованого поширення стали основним джерелом інформації. Таке джерело набуває можливості для формування (трансляції) художньої культури, стає частиною реалізації молодіжного дозвілля, забезпечує формування стереотипів мислення, зразків поведінки та спілкування молодих людей. Таким чином відбувається усунення (послаблення) ролі традиційних агентів соціалізації (сім'я, система освіти й виховання тощо), наслідком чого стає процес редукції соціального становлення молоді до репродукції тиражованих яскравих образів і стереотипів масової поведінки.

У такому разі молодіжна субкультура виступає засобом десублімації суспільних практик або середовищем реалізації альтернативних практик та цінностей.

Таким чином, молодіжна субкультура створює простір, у якому молоді люди можуть почувати себе повноправними суспільними агентами, створюючи в них відчуття належності до певної групи, що реально чи ілюзорно може гарантувати їм відчуття захищеності та стабільності, пропонуючи певний набір цінностей і соціальних ролей, яких вони були позбавлені в традиційних сферах суспільної життєдіяльності.

Проблема соціологічного дослідження цього напрямку досліджень полягає у двох аспектах: так, з одного боку, субкультура стає частиною загальної культури з її феноменологічної природою, а з іншого – сучасні проблеми постмодернізації суспільства призводять до орієнтації молоді на пошук альтернативи існуючій моделі суспільного розвитку (як неприродній). Більше того, зменшення віку постмодернізації (інформатизації) соціальних практик молоді частково вирішує зазначену проблему, однак для частини молоді пошук більш привабливої моделі залишається досить важливим.

У цьому контексті слід зазначити, що активізація молодіжного руху власне і пов'язана із процесами постмодернізації суспільства. Так, перші значні прояви соціальної молодіжної активності пов'язані із часом протестних дій молоді 1968 р. у Європі та США, які іноді називають революцією, чи не вперше в історії людства молодь масово у вигляді численних рухів виступила саме з “молодіжними” вимогами, які, почавшись з питань реформування освіти, посилення участі студентів в управлінні університетами, згодом набули явно “міжпоколінного” характеру та були спрямовані на “боротьбу” молоді з будь-якою владою “старого” покоління: начальником, хазяїном, батьком. Старше покоління, починаючи із цього часу, теоретизувало питання духовної кризи, спричиненої постмодернізацією (Ж.-Ф. Лютар, Л. Фідлер, М. Фуко). У цьому контексті ми погоджуємося з думкою А. Мінаєва, що протест молоді наприкінці 60-х рр. ХХ ст. певною мірою був спричинений відчуттям духовної кризи західного суспільства та намаганням знайти загублений сенс власного життя [15]. Це дало нового поштовху до наукового дослідження молодіжного середовища, молодіжних

рухів та об'єднань. З іншого боку, молодіжні протести викликали хвилю теоретизувань зазначених авторів. Відтак, можна констатувати, що молодь першою відчула загрози соціокультурному середовищу та намагалась через стихійні громадські рухи дати відсіч зазначеним культурним процесам.

Таким чином, можна констатувати, що молодіжний рух не тільки має у своїй основі феноменологічну природу (культурний базис), а і сам виступає в ролі соціокультурного феномену. Необхідно зазначити, що, досліджуючи молодіжний рух як соціальний феномен, вчені дотримуються декількох точок зору щодо визначення сутності цього явища, у першу чергу, поняття молодіжного руху пов'язується зі світовим революційним процесом як відображення участі в ньому молодого покоління. Однак молодіжний рух розглядається і з ноуменологічних позицій, зокрема за радянських часів багато спеціалістів ототожнювали молодіжний рух лише з комсомолом; існує думка, що молодіжний рух – це сукупність лише молодіжних організацій; зустрічається також визначення, пов'язане із формою соціальної або громадсько-політичної активності молоді.

Висновки. Однак, на нашу думку, громадський молодіжний рух в умовах сучасного суспільства більше тяжіє до характеристик феномену та за своєю специфікою більше відповідає саме цій категорії. Таким чином, проблеми соціологічного дослідження молодіжного руху значною мірою пов'язані із його феноменологічною природою, що й зумовлює побудову дослідження цього соціального явища як соціального феномену. Відповідний теоретичний підхід передбачає вибір специфічної методології та використання специфічного соціологічного інструментарію.

Аналізуючи методологію, варто звернутися до характеристик феномену одним із засновників сучасної феноменологічної концепції Е. Гуссерлем, який визначає феномен як річ, яка безпосередньо постає в почуттєвому сприйнятті разом із її якостями, зв'язками, оточеннями, причому речі в почуттєвому спогляданні протиставляються тому, як вони є “самі по собі”: почуттєві речі – це всього лише явища у тому розумінні, що за їх допомогою дає про себе знати їх справжня природа.

Грунтуючись на запропонованому визначенні Е. Гуссерля, можна констатувати, що дослідження специфіки молодіжних громадських рухів є складним, комплексним об'єктом, який має розглядатися не відокремлено, а в контексті з його якостями, зв'язками, оточеннями. У цьому контексті “якості” розкриватимуть власне характер функціонування та змістовне спрямування певного молодіжного руху. “Зв'язки” в контексті соціологічного дослідження молодіжної субкультури варто розглядати як систему соціально, економічно та структурно взаємозалежних елементів (навчальних закладів, спортивних установ, досудових центрів). У системі зв'язків можна також вивчати інституціоналізовані та неінституціоналізовані соціальні зв'язки, які існують між молоддю та іншими формальними та неформальними інституціями. З огляду на категорію “оточення” на увагу заслуговує як поточна соціокультурна ситуація в суспільстві, так і референтні групи молоді, у яких власне і відбувається соціалізація суспільних культурних цінностей.

Список використаної літератури

1. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент / В.М. Бебик. – К. : МАУП, 1996. – 144 с.
2. Бородін Є.І. Рік молоді в Україні: перший досвід підготовки та проведення / Є.І. Бородін // Грані. – 2010. – № 4 (72). – С. 135–140.
3. Бородін Є.І. Державна молодіжна політика в Україні: процес формування та розвитку (1991–2004 рр.) : монографія / Є.І. Бородін. – Д. : Пороги, 2008. – 429 с.
4. Головатий М.Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні: політологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра політ. наук / Микола Федорович Головатий. – К., 1999. – 15 с.
5. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення / М.Ф. Головатий. – К. : Наук. думка, 1993. – 325 с.
6. Молодіжний рух в Україні : довідник / [гол. ред. колегії В.А. Головенько]. – К. : АТ Столиця, 1998. – Ч. 1. – 199 с.
7. Городяненко В.Г. Студенческая молодёжь Днепропетровска: социологический анализ потребностей и возможностей / В.Г. Городяненко, Ю.В. Глущенко // Грані. – 2001. – № 3 (17). – С. 31–37.
8. Сокурянська Л.Г. Свобода у ціннісному дискурсі сучасного студентства: кількісний та якісний вимір / Л.Г. Сокурянська, О.О. Піменова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна : [збірник наукових праць] / [голов. ред. Євген Єфреїмович Перський] ; Харківський нац. ун-т імені В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2009. – № 881. – С. 209–216.
9. Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції / Н.Б. Шуст. – Вінниця : Вінниц. мед. ун-ту, 2000. – 223 с.
10. Чигрин В.О. Теоретико-методологічний аналіз поняття “сільська молодь” [Електронний ресурс] / В.О. Чигрин. – Режим доступу: http://www.pbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/kpr50_2/kpr50i2_196-200.pdf.
11. Плоский К.В. Теоретичні засади дослідження молодіжного громадського руху як засобу державотворення / К.В. Плоский // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Магістр, 2009. – Вип. 3 (26). – 456 с.
12. Любенко В.І. Діалог-огляд “Молодіжні субкультури” / В.І. Любенко // Сайт Долинської центральної районної бібліотеки.
13. Левикова С.И. Феномен молодежной субкультуры (социально-философский аспект) : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора филос. наук : спец. 09.00.11. “Социальная философия” / С.И. Левикова. – М., 2002. – 34 с.
14. Карпилена С.С. Молодежная субкультура как способ социализации молодежи в условиях модернизации российского общества : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.04 “Социальная структура, социальные институты и процессы” / С.С. Карпилена. – Ростов н/Д, 2009. – 35 с.
15. Мінаєв А.В. Молодіжний рух другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США: ретроспективний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / А.В. Мінаєв. – Чернівці, 2006. – 20 с.
16. Brake M. The Sociology of Youth Cultures and Youth Subculture” in America, Britain and Canada. London, e. a, : Routledge & Kegan Paul, 1995.
17. Сергеев С.А. Молодежные субкультуры в республике / С.А. Сергеев // Социологические исследования. – 1998. – № 11. – С. 95–102.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2012

Волошин О.В. Теоретические основы социологического исследования молодежного общественного движения

В статье рассматривается молодежное общественное движение как объект социологического анализа. На основании проведенного теоретического анализа делается предположение о целесообразности выбора феноменологической методологии исследования данного явления.

Ключевые слова: молодежное движение, ценности, нормы, культура, молодежные организации, субкультура, феномен.

Voloshin O. Theoretical basics of sociological research of youth social movement

The article focuses on the youth social movement as an object of sociological analysis. Based on the theoretical analysis, the supposition is made on expedience of choice of the phenomenological methodology of the given phenomenon's study.

Key words: youth movement, valuables, norms, culture, youth organizations, a subculture phenomenon.

УДК 316.77

Н.В. КОКОРА

СКЛАДОВІ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто складові збереження злагоди та порозуміння в українському міжконфесійному середовищі. Особливу увагу приділено рівню толерантності в суспільстві та розвитку міжконфесійного співробітництва в рамках Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Для розуміння складності питання подано аналіз сучасного стану розвитку мережі релігійних організацій.

Ключові слова: міжконфесійний діалог, релігійні організації, конфесії, толерантність, співробітництво.

Постановка проблеми. Міжконфесійне порозуміння в Україні на сьогодні залишається вкрай актуальним питанням, незважаючи на те, що період релігійного напруження залишився у минулому. Розвиток міжрелігійного діалогу та збереження міжконфесійного миру є гарантією реалізації людиною своїх законних прав і свобод та невід'ємною складовою затвердження демократичних принципів розвитку держави.

Україна визнається Європейськими державами як країна з широкими можливостями розвитку свободи віросповідань. Така оцінка стала можливою завдяки прийняттю нею прогресивного законодавства у сфері розвитку свободи совісті та релігійних організацій. Дійсно, Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" не тільки відкрив шлях до потужного відновлення й розширення діяльності релігійних організацій як історично традиційних – православних, греко-католицьких, римо-католицьких, ісламських, протестантських, так і новітніх, невідомих нашому суспільству, а також поставив перед державою та суспільством завдання щодо мирного співіснування віросповідань і гармонізації міжконфесійних відносин.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення питання міжконфесійних відносин в Україні було зроблено С. Здіорук, В. Климовим, А. Колодним, О. Саганом, В. Токманом, Л. Филипович, В. Шевченко [1], П. Яроцьким. Праці таких науковців, як А. Колодний, Л. Филипович [2], присвячені аналізу толерантності у сфері міжконфесійних відносин. В. Клімов, П. Яроцький [3] у своїх дослідженнях значну увагу приділили культурно-цивілізаційним аспектам міжрелігійного діалогу. У своїх працях С. Здіорук і В. Токман [4] проаналізували елементи європейського досвіду, які можуть застосовуватися для запобігання напруженню в міжконфесійних відносинах. Проте залишаються окремі питання, такі як розвиток мережі релігійних організацій, збереження конфесійного розмаїття країни, рівня суспільної віротерпимості та характеристи-

ка складових міжконфесійного миру, що потребує постійного наукового спостереження і вивчення.

Мета статті – аналіз стану міжконфесійного діалогу та його складових в Україні.

Перші роки незалежності України характеризувались активним створенням і реєстрацією релігійних інституцій на всій території країни, потім процес уповільнився, але продовжував характеризуватися поступовим зростанням. Дуже стрімким стало створення та поширення неорелігійних організацій – харизматичних рухів, і якщо на початку 1992 р. їх було зареєстровано 27 громад, то на початку 2000 р. стало вже у 18 разів більше. З 2000 до 2011 рр. темпи зростання інституційної мережі знизилися, проте залишалися в цілому вищими, порівняно з іншими церквами та релігійними організаціями. Так, за даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, якщо у 1990-х р. кількість релігійних організацій щорічно збільшувалась на 5–8%, то в 2000–2005 рр. – на 4–5%, а за підсумками 2007–2009 рр. – лише на 2–4% [5]. Станом на 1 січня 2011 р. в Україні було представлено 55 віросповідань (порівняно з 52 у 2000 р.), у межах яких діяли 35 184 релігійні організації. Порівняно з 2000 р., мережа релігійних організацій зросла на 49% (рис.). Найчисленнішою конфесією в Україні традиційно залишається православна. Кількість православних релігійних громад у 2011 р. становила 17 513 одиниць. Друге місце належить громадам протестантського спрямування, які представлені в Україні близько 40 напрямками і становлять 28,8% загальної мережі релігійних громад у 2011 р.

Крім конфесійної строкатості, мережа релігійних організацій характеризується такою ознакою, як регіональність. Україну можна чітко поділити на регіони, де переважає та чи інша конфесія за кількістю зареєстрованих громад. Так, організації УПЦ МП зосереджені переважно в Центральному і Східному регіонах країни. Тут знаходяться 64,6% її громад (причому 46% – у Центральному регіоні). УПЦ КП має понад 83% її релігійних громад у двох регіонах країни: на Заході – 42,4% громад і в Центрі – 41%. На Півдні знаходяться лише 8,4% громад, на Сході – 8,1%. Майже 70% організацій УАПЦ зосереджено в одному регіоні – на Заході країни. Тут громади УАПЦ становлять помітну частку – 7,2% усіх релігійних громад регіону, зокрема в Тернопільській – 16,8% релігійних громад області, Львівській – 13,2%, Івано-Франківській – 11,1%. Громади УГКЦ також переважають на Західній Україні. Так, у Львівській області вони становлять 53% загальної кількості громад, а в Івано-Франківській – 50,9%. Значними є частки греко-католицьких громад у Тернопільській області – 46,2% і Закарпатській – 22,4%. В інших областях України та в Києві відповідна частка не перевищує 1–2%. Територіальний розподіл мережі громад РКЦ підтверджує збереження її регіонального характеру: 89,6% римо-католицьких громад знаходяться у двох регіонах країни – у Центрі (45,4%) та на Заході (44,2%), причому майже 40% усіх громад припадає лише на три центральні області – Вінницьку, Житомирську і Хмельницьку. Громадам усіх інших

конфесій в Україні також притаманний регіональний характер мережі. Наприклад, мусульманські релігійні організації більше поширені в АР Крим, тут знаходиться 94% усіх громад; центр громад харизматичного напрямку зосереджений на Сході – 38% і в Центрі – 33,6%.

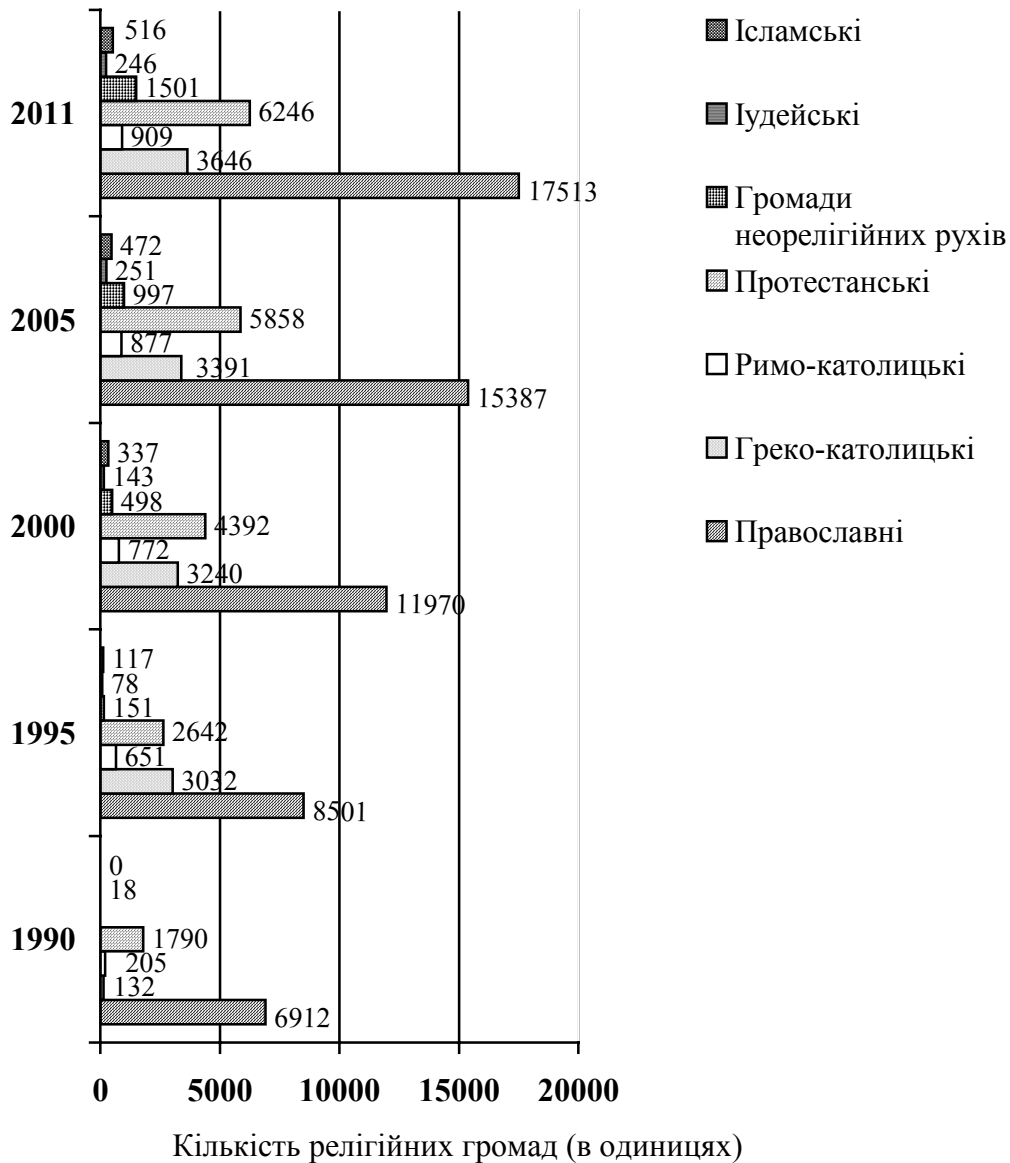

Рис. Динаміка зростання кількості релігійних організацій в Україні ¹

Незважаючи на таке розмаїття існуючих в Україні релігійних конфесій, напрямів і на їх регіональний аспект поширення, наша держава залишається країною з високим рівнем міжконфесійної толерантності. Це підтверджують соціологічні дослідження, які проводяться протягом останньо-

¹ Тут кількість православних громад підрахована як загальна кількість релігійних громад УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ; протестантських громади – як загальна кількість релігійних громад ВСО ЄХБ, УУК ЦАСД, ВСЦ ХВСП, організації свідків єгови; нерелігійних громад – як загальна кількість релігійних громад церков харизматичного напрямку.

го десятиліття Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Згідно з його даними, у 2010 р. частка респондентів, які вважають, що будь-яка релігія має право на існування, становила 76,1% [6]. Рівень толерантності є високим серед представників усіх великих церков. Але в питанні ставлення респондентів до інших релігій і релігійних течій лідером протягом десяти років залишається православ'я. На загальнонаціональному рівні ставлення до православ'я за останні десять років не змінилося і залишається позитивним: 2000 р. – 77,2%; 2010 р. – 78,2%. Що стосується всіх інших релігій і релігійних течій, то відносна більшість опитаних вказує на байдуже ставлення. При цьому стосовно більшості релігій і релігійних течій частка тих, хто ставиться позитивно, перевищує частку тих, хто ставиться негативно. Але в ставленні до ісламу ці частки значно не відрізняються, а у випадку євангелічних і харизматичних церков кількість тих, хто ставиться негативно, дещо перевищує частку тих, хто ставиться позитивно.

Разом із свободою розвитку релігійних організацій ще на початку 90-х рр. ХХ ст. постали проблеми, пов'язані з вирішенням майнових, фінансових, правових питань. Стрімке зростання релігійних організацій призвело до нестачі релігійних споруд (храмів, молитовних домів, мечетей і т. д.) для задоволення релігійних потреб віруючих. У країні на той час існувало замало релігійних споруд, у 1990 р. їх було лише 6849 порівняно з 22 787 у 2011 р., що пояснюється довготривалою атеїстичною політикою в СРСР і гоніннями на релігію, а для будівництва нових потрібен був час і значні кошти. Невирішеність майнових питань дуже часто ставала передумовою появи конфліктів як між представниками конфесій християнської деномінації, наприклад між православними (протистояння Української православної церкви Московського патріархату, Української православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної православної церкви) православними і греко-католиками, православними і протестантами, так і між представниками різних конфесій (православними і мусульманами). Саме “майнові” суперечності, а не негативне ставлення представників одних церков до інших визначаються головною причиною виникнення релігійних конфліктів, на думку населення України. Цієї точки зору дотримувались у 2010 р. 34,8% опитаних. Також серед причин виникнення релігійних конфліктів респонденти найчастіше називали прагнення церковних ієрархів до влади – 29,5% і політичні передумови – 23,5%. Релігійна толерантність і віротерпимість були серед чинників, які допомогли зберегти міжконфесійний мир і злагоду в Україні протягом останніх 20 років.

Підтримці мирного співіснування 55 релігійних конфесій і течій сприяв процес цивілізованого міжконфесійного діалогу і співробітництва, який став можливим завдяки створенню представницького органу – Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (далі – ВРЦ і РО). Поява такого органу також була пов'язана з необхідністю вирішення ряду проблем, які мали однаково важливе значення для представників усіх конфесій: питання надання юридичного статусу, питання пенсійного забезпечен-

ня представників духовництва, питання створення духовних освітніх закладів з державною акредитацією, співробітництво з державою у сфері соціального захисту населення і т.д. У Положенні про Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій зазначено: “Рада утворюється з метою об’єднання зусиль релігійних організацій по національно-духовному відродженню України: координації міжконфесійного діалогу як в Україні, так і за її межами; участі в розробці проектів законодавчих та інших нормативних актів з питань відносин між державою та релігійними організаціями; здійснення колективних заходів добродійного характеру” [7]. До складу ВРЦіРО входять 19 найбільших церков і релігійних організацій, кількість громад яких становить 90% релігійної мережі України. Згодом, з метою захисту інтересів окремих конфесій, в Україні було створено ряд конфесійно-дорадчих органів. Для захисту інтересів християнських Церков, відстоювання християнських принципів і впливу на суспільство для поширення християнської віри було створено Українську міжконфесійну раду (далі – УМР) і Наряду Церков, які об’єднали винятково християнські Церкви: членами УМР стали представники близько 20 релігійних об’єднань євангельського напрямку, християнських церков. До складу Наряду представників християнських церков України увійшло дев’ять церков православного, католицького, протестантського напрямів. Рада євангельських протестантських церков України (далі – РЄПЦУ) була створена з метою захисту принципів свободи совісті та віросповідання, поширення християнських цінностей та утвердження моралі, згуртувала дев’ять найбільших об’єднань, які представляють понад 80% протестантської спільноти країни. Останнім релігійним консультативно-дорадчим органом, створеним на сьогодні в Україні, є Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України. Мета діяльності цієї Ради – сприяння розвитку мусульманської умми як загальноукраїнської, так і регіональної спільноти громад мусульман України; зміцнення взаєморозуміння і взаємоповаги між усіма мусульманськими організаціями України, координації взаємодії та діалогу між духовними управліннями і центрами мусульман України з органами державної влади. До її складу увійшли представники трьох мусульманських організацій.

Результатом діяльності релігійних консультативно-дорадчих органів, зокрема Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, стало:

1) створення структури органів співробітництва Церкви та релігійних організацій з державою: комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України; Громадської ради при Міністерстві освіти і науки України з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями; Громадської ради при Міністерстві охорони здоров’я України з питань співпраці із Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій; Науково-консультативної ради з питань релігії та національностей; Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України;

2) прийняття важливих для всіх конфесій державних рішень, підписання державно-церковних документів: зокрема, за участі Громадської ради при МОН у травні 2010 р. Вища атестаційна комісія України внесла богослов'я до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук; у липні 2010 р. МОН затвердило та рекомендувало для використання в 1–4 та 7–11-х класах шкіл програму предмету “Християнська етика”; у серпні – схвалило програму з духовно-морального виховання дітей дошкільного віку та надало їй відповідний гриф, що дозволяє широко використовувати цю програму у дитячих садках; за участі Громадської ради при МОЗ було прийнято Концепцію і Стратегію участі церков і релігійних організацій України у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, очікує на своє затвердження Концепція душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України, прийнята Душпастирською радою при Міністерстві оборони і т.д. Між тим залишається велика кількість невирішених проблем, які потребують продовження практики міжконфесійного співробітництва і часу [8].

Висновки. Підсумовуючи, можна впевнено говорити, що складовими успішного розвитку міжконфесійного порозуміння в Україні в умовах стрімкого розвитку мережі релігійних організацій, якій притаманна конфесійне розмаїття і регіональність, стало збереження на досить високому рівні релігійної толерантності українського суспільства, ефективна робота представницького органу найбільших релігійних організацій країни. Що стосується виникнення міжконфесійних протистоянь, то вони, як правило, були результатом не віросповідних розбіжностей, а невирішеності майнових питань. Сьогодні можна говорити про позитивний досвід міжконфесійного діалогу і співробітництва, про позитивний досвід мирного співіснування 55 різних релігійних конфесій і напрямів в Україні, який може бути використаний іншими країнами як приклад збереження релігійного миру, злагоди, толерантності й віротерпимості.

Список використаної літератури

1. Шевченко В. Актуалізація української релігійної духовності і міжконфесійні реалії сьогодення / В. Шевченко // Релігійна свобода. – 2008. – № 12. – С. 42–45.
2. Толерантність: сфера міжконфесійних відносин : релігієзнавчий аналіз / [упоряд., авт. передм. Л.О. Филипович ; наук. ред. А. Колодного, Л. Филипович]. – К. : НАН України. Від-ня релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди, 2004. – 189 с.
3. Климов В. Міжконфесійний діалог як складова культурно-цивілізаційних відносин / В. Климов // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України : статті. – К. : УАР, 2009. – С. 71–77.
4. Використання європейського досвіду для розв'язання міжконфесійних проблем в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/529/>.
5. Релігійні організації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2011>.
6. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему “Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=802%3A1&catid=38%3Apub&Itemid=65&lang=uk.

7. Положення про Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=16&Itemid=29.

8. Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні : зб. наук. матеріалів / [відп. ред. Г.І. Волинко та ін.]. – К. : НАН України. Від-ня релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди, 2005. – 173 с.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2012

Кокора Н.В. Составляющие конфессионального диалога в Украине

В статье рассматриваются составляющие сохранения согласия и понимания в украинской межконфессиональной среде, особое внимание уделяется уровню толерантности в обществе и развитию межконфессионального сотрудничества в рамках Всеукраинского Совета Церквей и религиозных организаций. Для понимания сложности вопроса анализируется современное состояние сети религиозных организаций.

Ключевые слова: межконфессиональный диалог, религиозные организации, конфессии, толерантность, сотрудничество.

Kokora N. Components of interfaith dialogue in Ukraine

The present article considers the components of preserving peace and understanding in the Ukrainian interfaith environment, special attention is paid to the level of tolerance in the society and interfaith cooperation in the framework of the Ukrainian Council of Churches and religious organizations. Order to understand the complexity of issues analyzed the current state the network of religious organizations.

Key words: interfaith dialogue, religious organizations, confessions, tolerance, cooperation.

УДК 316.334:796

Ю.В. МОСАЄВ

СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБІ КРАЇН БЕНІЛЮКСУ

Статтю присвячено соціологічному аналізу футбольних дербі Бенілюксу. З'ясовано соціальні передумови та закономірності футбольних дербі країн Бенілюксу. Проаналізовано особливості футбольних дербі в різних частинах країн залежно від соціальних та демографічних особливостей регіонів.

Ключові слова: футбольне дербі, футбольний клуб, футбол, чемпіонат.

Мета статті – здійснити соціологічний аналіз футбольних дербі країн Бенілюксу.

Дослідженням соціальних особливостей футбольних дербі країн Бенілюксу займалися такі вчені, як Д. Гирін [3], R. Binnenland [6], S. Van Loock [7], D. Vanysacker [8] та ін. Водночас цей аспект соціальної реальності у вітчизняній соціологічній думці не є вивченим. До того ж проблематику футбольних дербі взагалі не розглянуто в українській соціологічній думці.

Економічна зона Бенілюкс складається із трьох невеликих країн, які завжди перебували у фарватері розвитку європейського футболу. Бенілюкс – скорочена назва політичного, економічного і митного союзу Бельгії, Нідерландів і Люксембургу. Початок формуванню Бенілюксу було покладено валютною угодою (21 жовтня 1943 р.) і митною конвенцією (5 вересня 1944 р., яка набула чинності в січні 1948 р.). Третього лютого 1958 р. Бельгія, Нідерланди й Люксембург уклали в Гаазі договір про економічний союз, що набув чинності 1 листопада 1960 р. після його ратифікації парламентами трьох країн [2].

Найбільшою країною цієї зони є Нідерланди; водночас вона є і найрозвинутішою у сфері футболу не тільки серед членів зони, а й у світі. Перша національна першість з футболу в Нідерландах відбулася в 1897 р., а збірна цієї країни є фаворитом усіх європейських та світових футбольних першостей. Багато цікавих футбольних дербі відбувається у рамках Нідерландів.

Найбільш значущим нідерландським дербі є протистояння “Аякс” проти “Фейенорда”. Таке дербі – це, насамперед, суперництво двох найбільших міст Нідерландів – Амстердама й Роттердама. Головний мотив цієї боротьби – це різні соціальні структури населення.

Амстердам – столиця країни, найбільший культурний і туристичний центр; тут відчуття волі, загальної толерантності й легкості буття. Роттер-

дам є найбільшим портом Європи, фінансовий і індустріальний центр Нідерландів. Люди тут звикли багато працювати, мають просту й сувору вдачу, жодного гламуру й богемності. Це, звичайно, не нідерландська провінція, але столичних жителів тут також не люблять [3]. “Аякс” є домінуючою силою цього дербі, але це дербі є соціальним, а в соціальних дербі важливо задекларувати свою позицію і результат у них не є первинним. Саме тому роттердамці, незважаючи на низькі результати, завжди палко підтримують свою команду, а ЗМІ “підігривають” інтерес до цього протистояння по всій Європі. До того ж це дербі має і національну основу. Переїзд у Ватерграафсмеєр відкрив в історії “Аякса” особливу сторінку – єврейську. Нідерланди до Другої світової війни були найбільшою єврейською країною Європи. В абсолютних показниках кількість євреїв не досягала 150 тис. осіб, але у відносних показниках виходило дуже багато. В Амстердамі представники єврейського народу проживали переважно в бідному районі Ватерграафсмеєр, у кварталі, що так і називався – “Єврейський кут” (Jodenhoek). Уболівальники гостей команд прибували на станцію Веєрс-пеєрпоорт, у районі якого працювало багато єврейських вуличних торговців. Тому виїзд на матч “Аякса” став називатися “Поїздкою до євреїв” [4].

Вплив єврейської культури на “Аякс” не можна як переоцінювати, так і недооцінювати. Так, євреї вибрали “Аякс”, але суто за географічними ознаками. Серед членів клубу та гравців їх було небагато. Навіть символом клубу є чоловік з єврейською зовнішністю. Однак через високий рівень толерантності в Нідерландах єврейське питання не було причиною вболівальницьких заворушень.

Найбільш знаним нідерландським футбольним дербі в Європі є протистояння амстердамського “Аяксу” та ейндховенського “ПСВ”. Ейндховен – місто, у якому розташований всесвітньо відомий виробник побутової техніки й електроніки “Філіпс”. Ця фірма і взяла під свою опіку команду “ПСВ” наприкінці 60-х рр. ХХ ст. На сьогодні в сучасному європейському футболі майже не залишилося так званих “заводських” команд. Це дербі є новим класичним у Нідерландах, тому що ці два клуби за останні 30 років виграли 90% чемпіонських титулів та внутрішніх кубкових змагань. Зазначені клуби разом із “Фейенордом” створили нідерландське футбольне “диво”.

Середина й кінець 70-х рр. ХХ ст. були зоряним часом для “ПСВ”. У цей період у клубі грали такі зірки того часу, як В. Кейлен, брати Рене й Вілі Керкхоф, Ян Беверен і Хуб Стевенс та ін. “ПСВ” виграв два національних кубки й три внутрішніх чемпіонати, а також Кубок УЄФА в 1978 р. Водночас це був виклик “Аяксу” Йохана Кройфа, який був символом тогочасного нідерландського футболу, що уособлювався у тотальному футболі і був представлений світу на чемпіонатах світу 1974 та 1978 рр. Саме тому ідея протистояння столичного клубу “Аякс” та провінційного “ПСВ” поєднала закрите коло провідних нідерландських дербі. Основою нідерландських дербі є столиця, яку представляє “Аякс”, друга основа – це альтернативна столиця Нідерландів – “Фейенорд”, а остання – це провінція, яку ра-

ніше представляв “ПСВ”. Сьогодні вона розширилася за допомогою нових грандів “Твенте” й “Алкмар”.

“Твенте” було створено в 1965 р. після злиття двох футбольних клубів – “Енсхеде” і “Енсхедезе Бойз”. Клуб “Енсхеде” одного разу виграв чемпіонат у 1926 р. А 24 травня 2001 р. “Твенте” став власником Кубка Нідерландів, через 24 роки після першого виграшу “Твенте” Кубка країни в 1977 р. У фінальному матчі за кубок “Твенте” у серії пенальті обіграв “ПСВ” із рахунком 3:1. У чемпіонаті Нідерландів “Твенте” продовжував не дуже добре виступати, у сезонах 2000/01 і 2001/02 клуб посів 11-те і 12-те місця відповідно. У сезоні 2002/03 “Твенте” міг припинити своє існування, тому що головна компанія-власник оголосила себе банкрутом [6]. “Твенте” й “Алкмар” є клубами, що останні десять років постійно виграють медалі нідерландської першості.

Нідерландські вболівальники є фанатами атакуючого футболу. Розчарування від програної гри не можна порівняти із критикою, коли реальна гра на футбольному полі не відповідає очікуванням. Нідерландські вболівальники бачили багато якісного футболу. Вони порівнюють нинішню гру із “золотими часами”, коли нідерландські клуби й національна збірна мали гарні успіхи в європейських кубкових турнірах, що в усій Європі є головним мірилом успішності розвитку національного футболу.

Як і в будь-яких країнах, у Нідерландах існують і класичні дербі. Наприклад, протистояння вищезазначеного “Фейенорда” та “Спарти”, що представляють Роттердам. Це дербі є класичним для Європи, де роль сильнішого учасника грає “Фейенорд”, а “Спарта” є слабшим учасником роттердамського дербі. Проходить воно цікаво і має суттєвий за нідерландськими умовами комерційний попит та соціальну складову.

Одним із основних аспектів нідерландського футболу є те, що клуби роблять ставку на молодих футболістів, яких планують перевести в клуби більш сильних чемпіонатів, попередньо вигідно продавши їх трансфери. На кошти від їх трансферів і живуть місцеві футбольні клуби. Тому нідерландський футбол символізує спортивну молодість. Подібна ситуація спостерігається і в інших країнах Бенілюксу. Основна причина цього явища – маленькі економіки вищезазначених країн.

Бельгія – друга за масштабами країна зони Бенілюкс, вона також має свою футбольну історію. Протягом останнього століття нідерландські та бельгійські футбольні клуби протистояли один одному на футбольному полі майже нарівні, якщо брати до уваги деякі роки домінування нідерландських футбольних клубів на теренах європейського клубного футболу.

Весь бельгійський футбол підпорядковується, управляється й контролюється Королівською федерацією футболу Бельгії, яка є однією з найстарших футбольних федерацій Європи, котра бере участь у всіх малих і великих турнірах упродовж існування сучасного футболу.

Бельгія є відносно невеликою країною, особливістю якої є велика кількість невеликих міст. До великих міст, крім столиці Брюсселя, за європейськими стандартами слід віднести Льеж, Антверпен та Гент. Класич-

ним дербі одного міста слід вважати дербі шахтарського міста Брюге. Його розігрують футбольні клуби “Брюгге” та “Серкль”.

“Брюгге” (нідерл. Club Brugge) – бельгійський футбольний клуб з міста Брюгге. Клуб, заснований у 1891 р., є одним із найстарших футбольних клубів Бельгії, а також одним із двох загальнонаціональних грандів національної першості. “Брюгге” – єдиний бельгійський клуб, що брав участь у фіналі найбільш престижного європейського клубного турніру – Кубка європейських чемпіонів [8].

Футбольний клуб “Серкль Брюгге” (далі – “Серкль”) не має значних успіхів, крім кількох комплектів нагород місцевого чемпіонату півстоліття назад. Тому для міста Брюгге “Серкль” є провінційним клубом і більшість фанатів у цьому провінційному дербі підтримують футбольний клуб “Брюгге”. Роль “Серкля” – підтримувати честь одного з районів міста. Останнє десятиліття видалось напрочуд вдалим для “Серкля”, що сприяло появі його фанів в інших містах країни. Тому сьогодні дербі міста Брюгге є більш цікавим для жителів інших бельгійських міст, ніж для жителів самого Брюгге.

“Брюгге” є учасником класичного бельгійського дербі. Учасниками такого протистояння є брюссельський “Андерлехт” та “Брюгге”. Матчі між цими командами завжди проходять у завзятій і цікавій, безкомпромісній боротьбі до останньої секунди, незважаючи на те, на яких місцях у турнірній таблиці перебувають ці команди й за які місця вони ведуть боротьбу. Заснований у 1908 р. футбольними вболівальниками в Конкордії клуб отримав перемогу над “Saint-Georges” у першому матчі (11:8). Оскільки вони вигравали більшість матчів, було вирішено приєднатися до офіційного розіграшу в 1909 р. “Андерлехт” почав на регіональному рівні та наприкінці сезону відразу домігся підвищення у класі. У 1913 р., клуб грав уже в другому дивізіоні. Вони закінчили сезон на четвертому місці [1]. Надалі “Андерлехт” закріпився як гранд бельгійського футболу, і дербі з “Брюгге” набуло характеру боротьби елітного столичного футбольного клубу з провінціалами. Більшість бельгійців у дні дербі є супротивниками “Андерлехту”, але віддані фанати столиці Євросоюзу палко підтримують саме брюссельський клуб. Тому і дербі є загальнобельгійським, коли вся футбольна громадськість спостерігає за ним. Хоча через посередні успіхи бельгійських клубів на євроарені в останні три десятиліття воно вже не має континентального резонансу.

Певним чином до паралельних дербі в Бельгії можна віднести протистояння “Брюгге” і “Андерлехта” зі “Стандардом” зі Льєжу. Футбольний клуб “Стандард” з’явився у 1900 р. Він був створений студентами одного із льєжських коледжів. На початку ХХ ст. у місті Льєж була лише одна футбольна команда. “Стандард” з’явився на противагу їй. Назва була запозичена в одного з популярних у ті роки клубів – французького “Стандард де Париж”. У 60-х рр. ХХ ст. команда значно розвинулась, вона посунула з перших позицій двох лідерів бельгійського чемпіонату – “Андерлехт” і “Брюгге”, і в результаті до 1971 р. здобула шість чемпіонських титулів і

три національні кубки. Потім до складу команди увійшов знаменитий Раймон Гуталс, і “Стандард” перебуває став загальновідомим у Європі. Після цього “Стандард” на третьому місці у бельгійському чемпіонаті є одним із лідерів європейського футболу. Успіхи клубу завжди були пропорційні успіхам бельгійського футболу, тому сучасні невдачі безпосередньо залежать від нього.

Серед малих бельгійських дербі можна виділити протистояння клубів зі схожими назвами “Гент” та “Генк”. “Гент” є одним із найстаріших клубів Бельгії. Він заснований у 1898 р. Незважаючи на свою довгу історію, клуб жодного разу не вигравав чемпіонат країни. Причиною цього є слабке фінансування клубу. Бюджетом клуб не може зрівнятися з іншими грандами бельгійського футболу. Наприклад, бюджет “Стандарда” у два рази більше, ніж бюджет у “Гента”, і це лише третина від бюджету “Андерлехта” [7]. “Генк” завжди був посереднім клубом. Водночас протистояння цих клубів є завзятим, оскільки вони – лідери другого ешелону. На жаль, бельгійському футболу відоме й поняття “мертве дербі”. Таким є протистояння клубів “Мехелен” та “Антверпен”. Це дербі було протистоянням двох клубів, що розміщуються в одному регіоні, але кінець ХХ ст. не дав можливості підвищити статус такого дербі через надто погані результати вищезазначених команд.

На сьогодні вичерпалось і столичне дербі в бельгійському футболі, оскільки раніше “Андерлехту” протистояли такі брюссельські клуби, як “Даринг” та “Расінг”, які на двох здобули 11 чемпіонських титулів, вже не кажучи про футбольний клуб “Юніон”, котрий за титулованістю можна порівняти з “Брюгге”. Але вже минуло понад 40 років, які ці клуби перестали існувати на карті бельгійського футболу. Загалом якщо в рамках чемпіонату Нідерландів останнім часом стало більше нових футбольних протистоянь, то в Бельгії ситуація протилежна.

Найменшою країною зони Бенілюкс є Люксембург. У рамках чемпіонату Люксембургу з футболу розігрується одне паралельне дербі. Його учасниками є клуби “Авенір”, “Дюделанж” та “Женес”. Історичні корені має лише протистояння столичного “Авеніру” та “Женеса” з другого за чисельністю міста країни Ешу. За останні 20 років і в це дербі втрутився провінційний, але заможний клуб “Дюделанж”. На сьогодні сам він є найбільш відомою футбольною командою Люксембургу. Зазначимо, що футбол у цій країні не має професійного статусу і сприймається як розвага клубів з маленьких містечок.

Висновки. Зона Бенілюкс складається із невеликих країн – Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Кожна із зазначених країн має свої особливості розвитку футболу. Бельгія та Нідерланди завжди належали до країн із найрозвинутішою культурою футбольних дербі в Європі. Тільки сьогодні через глобалізованість футбольної економіки ці країни є донорами футбольних кадрів для всієї Європи. Нідерланди активно розвивають систему футбольних дербі, тоді як у Бельгії вона стрімко занепадає. Люксембург є країною, що належить до європейських карликів, тому футбол ніколи не

мав великих традицій у цій країні. Тут існує лише кілька національних футбольних дербі, що мають ознаки паралельності. Водночас на теренах країни існує велика кількість аматорських футбольних клубів, що дає їм можливість розігрувати першість, у якій беруть участь 14 футбольних клубів. Це є рекордом серед європейських країн-карликів.

Список використаної літератури

1. Андерлехт (Брюссель) – история клуба [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.thisbestgame.ru/istoriya-klubov/anderleht-bryussel-istoriya-kluba.php>.
2. Бенилюкс. Академический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/8460/Бенилюкс>.
3. Гирин Д. Вокруг света за 60 дерби: “Аякс” – “Фейеноорд” [Электронный ресурс] / Д. Гирин. – Режим доступа: <http://www.sport-express.ua/football/news/68411-vokrug-sveta-za-60-derbi-ajaks-fejenoord.html>.
4. Еврейский вопрос [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fc-unit.ru/evreyski_vopros.html.
5. Стандарт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.standard.be/club/l-histoire-du-standard/presidents.htm?lng=nl>.
6. Binnenland R. Volksverhuizing vanuit Enschede [Электронный ресурс] / R. Binnenland. – Режим доступа: <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2772665/2001/05/23/Volksverhuizing-vanuit-Enschede.dhtml>.
7. Van Loock S. De goden van Genk / S. Van Loock. – Roularta, 2008. – 280 s.
8. Vanysacker D. Van FC Brugeois tot Club Brugge KV (1891–2010) / D. Vanysacker. – Brugge, 2010. – 360 s.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Мосаев Ю.В. Социальные особенности футбольных дерби стран Бенилюкса

Статья посвящена социологическому анализу футбольных дерби Бенилюкса. Выясняются социальные предпосылки и закономерности футбольных дерби в странах Бенилюкса. Проанализированы особенности футбольных дерби в разных частях стран Бенилюкса в зависимости от социальных и демографических особенностей регионов.

Ключевые слова: футбольное дерби, футбольный клуб, футбол, чемпионат.

Mosayev Y. Social features of soccer derbies of countries benelux

The article is devoted to the sociological analysis of football derby in the Benelux. The work of 'yasovuyutsya social conditions and patterns of football derby in the in the Benelux. The paper analyzed the characteristics of football derby in different parts of the in the Benelux based on social and demographic characteristics of regiones.

Key words: football derby, football club, football, championship.

УДК 316.62

М.В. МОСЬОНДЗ

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ КОНСТРУЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті здійснено спробу в рамках конструктивістської парадигми визначити складові процесу соціальної інтеграції молоді та механізми його здійснення в сучасних умовах.

Ключові слова: інтеграція, стратегія життя, практика, життєвий шлях, соціальний простір.

У світі молодь становить значну частину населення і відіграє визначну роль у вирішенні важливих соціальних, економічних, політичних та моральних проблем людства. Молодь відрізняється надзвичайною динамічністю та сприйнятливістю, найбільш активно, порівняно з іншими соціальними спільнотами, сприймає ті зміни та перетворення, які характеризують той чи інший соціум на даному етапі розвитку. Тому такі характеристики сучасного життя, як нестабільність та оновлення соціальних форм, багато в чому співзвучні спрямованості молоді як найрухливішій і найменш схильній до консерватизму частині суспільства. Проте в умовах соціально-економічної напруженості, зростання злочинності, корозії моральних цінностей для значної частини молоді на перший план виходить не стільки завдання розкриття свого інноваційного потенціалу, скільки проблема виживання і пристосування до мінливих соціальних умов, що свідчить про неефективність наявних соціальних механізмів її інтеграції. Це зумовлює необхідність поглиблення знань про соціальні механізми інтеграції молоді у світосприйманні соціальної реальності.

Останнім часом в українській соціології здійснюються активні спроби виробити новий підхід до проблеми соціальної інтеграції молоді, розробити нові її концепції, визначити і дослідити її складові та механізми здійснення. Так, у працях Г.І. Головахи, О.Г. Злобіної, С.А. Макеєва, С.Н. Оксамитної, Є.І. Осадчої, Л.Г. Сокурянської, В.О. Тихоновича формулювання проблеми інтеграції молоді в аспекті включення в соціальну структуру суспільства пов'язане з осмисленням соціального статусу і життєвого шляху молодіжної когорти, традицією соціологічної рефлексії соціальних структур та соціальної нерівності, наявного рівня соціального здоров'я, а також можливостей професійного вибору в структурі життєвого самовизначення. Незважаючи на досить глибоку вивченість перелічених аспектів проблеми, на сьогодні не розроблені повною мірою механізми інтеграційних процесів у молодіжному середовищі в умовах невизначеності політики конкретних соціальних інститутів, можливої дезорганізації деяких з них.

Мета статті – побудувати модель конструювання інтеграційних практик сучасної молоді.

Динаміка соціокультурних змін висуває високі вимоги до соціальної якості особистості молоді. Еталоном сучасної інтегрованої особистості є соціальний суб'єкт, що бере участь у системі соціальних відносин на основі принципів активності і відповідальності за своє власне життя. Виникає закономірне запитання: як забезпечити успішну інтеграцію особистості як соціального суб'єкта в суспільство? Його вирішення можливе за рахунок практичного застосування моделі конструювання інтеграційних практик особистості, яку ми побудували на підставі емпіричних даних власного соціологічного дослідження. Теоретичні основи цієї моделі представлені такими соціологічними теоріями, як структурно-діяльнісна, конструктивістська, феноменологічна, використання яких дає можливість акцентувати увагу на взаємозалежності соціальної структури та дії.

З позицій конструктивістського підходу явища повсякденності сконструйовані активною діяльністю агентів і відбуваються в повсякденності “життєвого світу” особистості. Повсякденна активність людини розглядається як фундаментальний фактор конструювання індивідуальної біографічної траєкторії. Представники структурно-діяльнісної парадигми вважають, що люди, перебуваючи в соціальному просторі й володіючи ансамблем капіталів або ресурсів (економічним, соціальним, культурним і символічним), прагнуть зайняти більш привілейоване місце в соціальній структурі й тим самим досягти життєвого успіху.

Відповідно до цієї моделі успішна інтеграція залежить здебільшого від співвідношення індивідуальних здібностей молодих людей і можливостей подолання зовнішніх негативних факторів (наявності ресурсів). У повсякденній свідомості молоді людини інтеграція виражається в прагненні досягти бажаної статусної позиції, тобто життєвого успіху.

Співвідношення між рівнем домагань і ступенем задоволення потреб суб'єкта (досягнення бажаної статусної позиції, а отже, успіху) відображає його соціальне самопочуття, яке виступає інтегральною характеристикою успішної інтеграції молоді до суспільства, реалізації життєвої стратегії досягнення успіху.

У такому контексті, виходячи з основних положень структурно-діяльнісної парадигми, пропонуємо новий підхід до інтеграції молоді як процесу, при якому індивіди (групи) за допомогою різноманітних практик діють у просторі (полях) рухливих статусів, позицій, ідентичностей, нерівномірно розподілених благ (ресурсів), умов відтворення життя, можливостей і обмежень (бар'єрів) для досягнення індивідуально і суспільно значущих цілей.

Запропонована модель включає в себе три рівні конструювання інтеграційних практик: об'єктивні структури, суб'єктивні схеми сприйняття, габітуалізовані практики взаємного впливу об'єктивних і суб'єктивних структур. Розглянемо їх більш детально.

Перший рівень є простором об'єктивованих розбіжностей, пов'язаних з розподілом між агентами різноманітних капіталів та соціальних відносин. Стійкі утворення капіталів оформлюються в позиції соціального простору, через які особистість вбудована в структурну мережу та взаємозв'язок структурних відносин. Це означає, що сумою економічного, соціального, культурного та особистого капіталу, яким володіє агент, визначається його позиція в суспільстві [4, с. 200]. Вона, у свою чергу, визначає доступ до своєрідного фонду благ, засобів та цінностей, які користуються суспільним визнанням.

Види капіталів визначають шанси та ресурси соціальних акторів у конструюванні інтеграційних практик у різноманітних сферах суспільного життя. Ресурси соціальних акторів включають: рівень освіти батьків; рівень їх матеріальної забезпеченості; розмір заощаджень; використання інформаційних технологій, свободу вибору та життєвий рівень [1, с. 98], соціальний статус і рівень адаптованості, знання, освіти, життєві шанси (увесь спектр можливостей людей при вирішенні того чи іншого завдання), кваліфікаційні можливості, манери, мову [5, с. 76–77].

При цьому кожен капітал може використовуватися для збільшення обсягу іншого, що дає змогу зберегти або підвищити свої соціальні позиції в суспільстві. Без реконверсії капіталів підвищення соціального статусу в сучасних суспільствах неможливе. У певних полях культурний, соціальний і символічний капітал є настільки ж важливим ресурсом, що й економічний для визначення й завоювання соціальних позицій.

Ансамбль капіталів, ресурсів, потенціалу є фактором конструювання шансів і можливостей при конструюванні інтеграційних практик та може бути реалізований лише при виконанні з неминучістю умови наявності відповідних ціннісних переваг у вигляді габітуалізованих схем.

Габітуалізовані структури як рівень соціальної реальності являє собою сукупність, з одного боку, ідей, цінностей, уявлень, символів, нав'язуваних суб'єктам соціальними структурами і спільнотами, а з іншого боку, – суб'єктивних переваг, диспозицій, установок, що впливають на соціальну поведінку суб'єктів.

Повсякденність (як базова індивідуальна реальність) конструє габітус особистості – звичку, детерміновану соціальними стосунками, що залежить від позиції індивіда в соціальному просторі. Взаємодія габітуалізованих структур і повсякденності відбувається на мікро-, мезо- і макрорівні (сім'я, група та суспільство). Габітуалізовані структури включають:

- цілі, домагання, потреби (прагнення досягти мети завжди наявне у практичних схемах сприйняття, оцінювання, класифікації й дії);
- життєві цінності, норми (те, що люди вважають важливим для їх життя, що утворює мету та мотиви їх діяльності, про що вони мріють та до чого вони прагнуть, досягнення яких цілей є сенсом їх життя);
- сприйняття життєвих, шансів, потребу в розширенні або в обмеженні життєвих шансів;
- уявлення про значущість ресурсів для досягнення життєвого успіху;

– соціальні очікування (те, що необхідно зробити акторам з різними статусами та ролями, це порівняння двох образів майбутнього – реального й очікуваного);

– теоретична та практична підготовка індивіда, тобто володіння необхідними для цього знаннями, вміннями (культурним капіталом).

Люди, які мають *habitus*, при непередбаченому зіткненні з різними подіями життя, діють, виходячи з нього. Оскільки *habitus* містить зліпок із соціальних структур, то він вибудовує поведінку людей, виходячи з правил, що існують у суспільстві.

Виходячи з *габітусу*, який породжується середовищем (“класом умов існування”), виступає результатом інтеріоризації індивідом індивідуальної історії й соціального досвіду, агент неусвідомлено формує власну модель життя [2, с. 46]. Тобто конструює власну біографію – побудову життєвого шляху згідно з інтерсуб’єктивними і засвоєними на рівні практичної свідомості культурними схемами.

Таким чином, *габітуалізовані* структури визначають подальшу активність, що виражається в стратегіях (як запланованих і цілеспрямованих практиках) і у власне практиках, причому стратегії й практики, як зазначалося вище, “являють собою соціокультурний вимір суспільства, що природно поєднує три найважливіших якісних характеристики: 1) реалізоване в практиках; 2) ціннісно-нормативне середовище; 3) певні соціальні спільноти” [6, с. 19–35].

Життєві стратегії індивіда синтезуються навколо головного завдання – “розробки траєкторії власного “Я” шляхом визначення траєкторії біографії з урахуванням минулого і прогнозованого майбутнього. Життєвий шлях набуває рис соціального інституту, тобто є ансамблем життєвих стратегій як конвенціональних практик подолання життєвих криз.

Пропоновані культурою цінності й норми, причому не тільки пропоновані, але й прийняті, *габітуалізовані* виявляються як доступні індивідові вибори.

Вибір стратегії життя, її побудова відбувається на основі рефлексивного усвідомлення людиною раціональних і нераціональних основ життя. Стратегічний вибір реалізується через механізм ідентифікації, що, у свою чергу, забезпечується механізмом типізації (особистість вибирає стратегію життя, виходячи з різноманіття культурних зразків) й індивідуалізації (надання стратегії життя власної унікальності, неповторного змісту).

Важливу роль у побудові життєвої стратегії відіграє особистість – як творець, що не просто адаптується до суспільства, у якому живе, а виступає суб’єктом життєтворчості, володіє ефективними техніками для досягнення успіху, розширення й упорядкування життєвого простору, тобто характеризується творчим ставленням до власного життя (суб’єктністю).

Життєві стратегії також пов’язані з розумінням актором свого власного життєвого шляху, мотивацією власної поведінки, здатністю ефективно вирішувати соціальні проблеми, психологічними властивостями, настроями, спрямованістю соціальної активності.

Залежно від характеру соціальної активності особистості різняться й відповідні типи життєвих стратегій. Так, рецептивній активності відповідають стратегії життєвого добробуту, мотиваційній активності – стратегії життєвого успіху, творчій активності – стратегії самореалізації [8, с. 103].

Життєві стратегії на рівні соціальних практик містять у собі континуум стратегій поведінки соціальних акторів щодо вирішення життєвих проблем: стратегії досягнення життєвого успіху, стратегії соціальної адаптації, стратегії виживання та стратегії соціальної ексклюзії, стратегії втечі від соціальної реальності. Всім стратегіям відповідають певні соціальні практики [7, с. 345–346].

Практики конституюють та відтворюють ідентичності або “розкривають” основні шляхи соціального існування, можливі в даній культурі в даний момент історії.

Практики, з одного боку, взаємно зрозумілі учасникам, цілком гармонізовані, а з іншого боку, розгортаються суворо за правилами, запропонованими структурою свідомості індивідів. Моменти непередбачуваності життя дають певний спектр можливостей розвитку тієї чи іншої практики, але вони обмежені у своєму різноманітті саме габітусом.

Соціальні практики розгортаються в соціальному просторі, що включає певну “конфігурацію” різних “полів”, за допомогою яких люди взаємодіють в суспільстві і задовольняють різні потреби. Структура поля одночасно підтримує та спрямовує практики, за допомогою яких ті, хто займає ці позиції, прагнуть індивідуально або колективно поліпшити своє становище або нав’язати той принцип ієрархії, який є найбільш сприятливим для них. Поле – це своєрідний ринок, де використовуються різноманітні види капіталу (економічний, культурний, соціальний, символічний) для досягнення бажаних статусних позицій [3, с. 57–58].

Показником ефективності конструювання інтеграційних практик молоддю і одночасно його результатом є включення молоді до суспільства, тобто досягнення бажаного результату, що приносить задоволення і є стимулом для подальшого підвищення свого статусу. Тому інтеральною характеристикою успішної інтеграції молоді до суспільства, реалізації життєвої стратегії досягнення успіху виступає саме соціальне самопочуття особистості. Тому головним, пріоритетним завданням, що впливає з відносин між суспільством і молоддю, є організація процесу успішної інтеграції сучасної молоді в структуру суспільства. Пошук механізмів, що забезпечують стабільність суспільства за допомогою інтеграційних процесів, визначення їхніх перспективних моделей у сучасній Україні залишаються однією із найважливіших проблем науки і практики.

Список використаної літератури

1. Аврамова Е.М. Студенты столицы и провинции: социальные ресурсы, ожидания / Е.М. Аврамова, А.А. Шабунова, Д.М. Логинов // Социологические исследования. – 2005. – № 9. – С. 98–103.

2. Бурдые П. Структура, габитус, практика [Электронный ресурс] / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – № 2. – С. 44–59. – Режим доступа: <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/4bourd.html>.
3. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М. : Socio-Logos, 1993.
4. Голиков А.С. Повседневность в конструировании социальных неравенств: феноменология vs/ & структурный конструктивизм / А.С. Голиков // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : ХНУ, 2006. – Т. 1. – С. 200–209.
5. Заславская Т.И. Современное российское общество: Социальный механизм трансформации / Т.И. Заславская. – М. : Дело, 2004. – 400 с.
6. Калькова В.Л.П. Бурдые: Социальное пространство и символическая власть / В.Л. Калькова // Социология : реферативный журнал. – 1993. – № 3–4. – С. 19–35.
7. Копатько Е.Э. Социально-экономическое поведение населения как реализация жизненных стратегий в трансформирующемся украинском обществе / Е.Э. Копатько // Проблемы розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства : статті. – К., 2003.
8. Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности / Т.Е. Резник, Ю.М. Резник // Социол. исслед. – 1995. – С. 100–105.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012.

Мосёндз М.В. Особенности модели конструирования интеграционных практик современной молодежи

В статье предпринимается попытка в рамках конструктивистской парадигмы определить составляющие процесса социальной интеграции молодежи и механизмы его осуществления в современных условиях.

Ключевые слова: интеграция, стратегия жизни, практика, жизненный путь, социальное пространство.

Mosendz M. Design features of the model of integration practices of today's youth

The article attempts within the constructivist paradigm to identify components of youth inclusion and mechanisms for its implementation in modern conditions.

Key words: integration, the strategy of life, practice, way of life, social space.

УДК 316.343

Н.Ф. СЕЛЮТІНА

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КЛАСОВИХ СТРУКТУР УКРАЇНИ ТА КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

У статті здійснено спробу порівняльного аналізу класових структур декількох країн Вишеградської четвірки (Польщі, Чехії, Словаччини) та України на основі однієї з найвідоміших класових типологій – неовеберіанської класової схеми Джона Голдторпа, Роберта Еріксона та Люсьєн Портокареро.

Ключові слова: клас, класова структура, порівняльний аналіз класових структур.

Постановка проблеми. У сучасному теоретичному дискурсі постійно, з різною інтенсивністю, відбувається звернення до класового аналізу. Він залишається необхідною складовою соціологічного знання. Навіть сьогодні, за наявності багатого різноманіття теоретичних інтерпретацій та пояснень соціального класу, залишається невирішеним питання щодо основ класових відмінностей. До них зазвичай відносять виробничий процес, відносини зайнятості, споживання, життєві шанси або комбінація цих чинників.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Європейські соціологи, які розробляють й удосконалюють систему соціальних індикаторів [1; 2], доклали значних зусиль для обліку всіх сутнісних аспектів соціальних змін й імовірності, а також намагалися квантифікувати сфери соціального буття і виміряти масштаб змін.

Слід звернути увагу на одну з теоретико-методологічних проблем, до якої прикута увага в усіх постперехідних суспільствах: великим недоліком теорій стратифікації є те, що вони не сприяють вивченню ступеня стратифікації “суспільства” тих, хто виключений зі сфери зайнятості або добровільно пішов з неї [3].

Для збереження свого значення у суспільстві соціальна стратифікація обов’язково має вивчати неактивні групи. Трансформаційні процеси при переході привертають відразу ж увагу до цієї проблеми, оскільки перехід викликає помітне зростання “суспільства” неактивних особистостей [4].

Ті, хто залишився поза ринком праці, або перетворені у “невлаштованих”, виявилися безробітними не тимчасово, а постійно, часто отримуючи статус певного відставника-пенсіонера. Крім того, жорстокість ринку праці призведе до зростання кількості тих, хто вперше шукає місце роботи, а працівники низької кваліфікації позбавляються шансу повернутися на ринок. Таким чином, перехід позначив новий кордон між здатними діяти на ринку праці та виключеними з нього.

Є й інші погляди, наприклад, концепції “середовища” і “соціальної позиції” [5; 6]. Їх автори не поділяють думки класичних теорій, заснованих на аналізі професій, а пропонують засоби класифікації, засновані на стилі життя, які можливо застосовувати як до активних, так і неактивних осіб.

І. Гарча, Ж. Елекеш, П. Роберт, Ж. Шпедер у своїх працях розглядають ще одну альтернативу: “суспільства” активних і неактивних осіб відповідно структуровані різними факторами та механізмами. Вони вважають, що під час першої фази переходу сили ринку збільшують розрив між позиціями зайнятості (і соціальною позицією), який, мабуть, рухає суспільство вперед або зміцнює модель шару, характерну для перших фаз сьогоденішніх індустріальних суспільств (це можна назвати “компенсаторною” модернізацією). Вони також підкреслюють, що при цьому переході до ринкової економіки наявні й ті тенденції (особливо тенденція деіндустріалізації), які зараз трансформують досить розвинуті індустріальні суспільства.

З іншого боку, положення неактивних осіб значною мірою визначається, крім диференціації ринку праці, перерозподільними діями держави. Перерозподіл, звичайно, обмежений ефективністю економіки, відносними розмірами формальної та неформальної економіки. Але це не означає, що соціальна позиція неактивних осіб детермінована тільки перерозподілом. Враховуючи все це, вчені вважають, що диференціацію “суспільств” активних і неактивних осіб, відповідно, викликають до життя різні механізми [7].

У нашій статті буде проаналізовано класові структури частини країн Вишеградської четвірки – Польщі, Словаччини, Чехії (за виключенням Угорщини) у порівняльній перспективі з українськими реаліями.

Завдання дослідження полягає у порівнянні класових структур країн Вишеградської четвірки та України на основі однієї з найвідоміших класових типологій – неовеберіанської класової схеми Джона Голдторпа, Роберта Еріксона і Люсьєн Портокаро (Goldthorpe/Erikson/Portocarero – GEP).

Класова схема GEP заснована на двох головних відмінностях:

- 1) між тими, хто володіє засобами виробництва, й тими, хто не володіє;
- 2) між тими, хто не володіє засобами виробництва (відмінність між ними базується на характері їх відносин з роботодавцем).

З урахуванням першої відмінності будується класова схема, у якій у будь-якому суспільстві за наявності інституту приватної власності та ринку праці виділяється три базових категорії:

- роботодавці (купають робочу силу і мають контроль над нею);
- самозайняті (не купують чужу працю, але й не продають свою);
- наймані працівники (продають свою працю роботодавцям і відчують з їхнього боку владу і контроль).

Друга відмінність зосереджується на формах регулювання відносин зайнятості найманих працівників з роботодавцем. Дж. Голдторп у кінці ХХ ст., відзначаючи важливі зміни в індустріальних суспільствах, звертав особливу увагу на класову диференціацію найманих працівників. Це значне зростання частки найманих працівників (до 90%) серед економічно активного населення, зростання ролі професіоналів, менеджерів і держслуж-

бовців, бюрократизація трудових відносин, а також диференціація відносин зайнятості різних професійних груп. Тому не можна розглядати найманих працівників як тих, хто займає однакову класову позицію.

Дж. Голдторп виділив два вимірювання, які визначають роботу і потенційно створюють проблеми контрактних ризиків з точки зору роботодавців – складність контролю і специфіка цінних якостей.

Складність контролю має на увазі можливість спостереження і контролю роботи, яку виконує працівник, тобто це ступінь складності як вимірювання її кількості, так і перевірки її якості. В одних випадках процес праці та його результати легко спостерігати та вимірювати, а в інших це досить важко. Так, наприклад, роботодавець не може чітко визначити, якою мірою працівник діє в його інтересах в інтелектуальній чи творчій сфері.

Специфіка людських цінних якостей, або людського капіталу – це навички, компетентність і знання, необхідні працівникам для виконання їхньої роботи. Робочі місця поділяються на ті, які потребують специфічних якостей працівника, й ті, які їх не потребують – достатньо загальних навичок.

Для ілюстрації зв'язку між різними професійними угрупованнями працівників і формою регулювання їх зайнятості Дж. Голдторп побудував двовимірну схему, де по горизонталі розміщено складність контролю, а по вертикалі – специфіку людського капіталу (рис. 1). Ця система координат демонструє взаємозв'язок між різними професійними групами працівників і формами регулювання їх зайнятості. При цьому контрактні ризики роботодавців посилюються по мірі руху з нижнього лівого квадрата в напрямі правого верхнього.

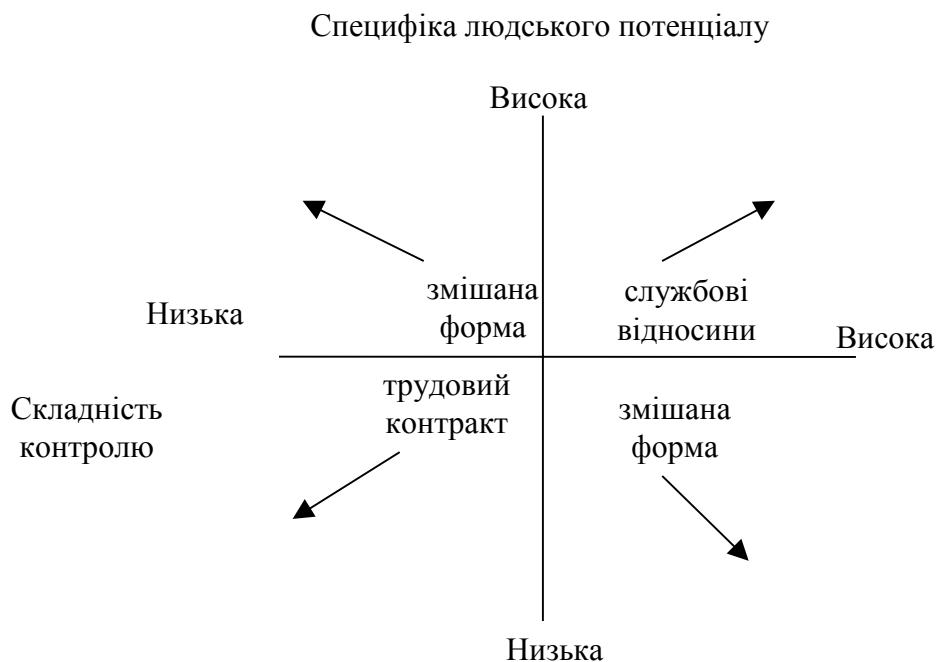

Рис. 1. Двовимірна схема вимірювання праці як джерела контрактного ризику, форм контракту зайнятості та класових положень найманих працівників [8]

Розглянемо емпіричну EGP-схему. У найбільш розгорнутому вигляді вона включає 11 класів (рис. 2). Клас IV являє собою базову категорію власників-роботодавців, а інші класи диференціюють позиції найманих працівників.

Верхні позиції EGP-схеми займають працівники, відносини зайнятості яких регулюються службовими відносинами. Це представники “службового класу” – висококваліфіковані професіонали, менеджери й адміністратори, а також власники великого бізнесу (класи I, II розрізняються лише рівнем). Їх праця має високий ступінь як складності контролю, так і специфіки людського капіталу.

На противагу їм нижні позиції схеми займають працівники, відносини зайнятості яких будуються на основі трудового контракту. Представникам класів VI (кваліфіковані працівники фізичної праці) і VII (напів- і некваліфіковані працівники, які поділені секторально за зайнятістю поза сільським господарством (VIIa) і в сільському господарстві (VIIb)) не властиві такі проблеми вимірів роботи, як складність контролю та специфіка активу.

I. Верхній службовий клас (професіонали, адміністратори та держслужбовці вищого рівня, менеджери великих промислових підприємств, великі власники)
II. Нижній службовий клас (професіонали, адміністратори і держслужбовці більш низького рівня; техніки більш високого рівня, менеджери невеликих промислових підприємств; супервайзери у сфері нефізичної праці)
IIIa. Працівники, зайняті конторською нефізичною працею, більш високий рівень (у сфері адміністрації та комерції)
IIIb. Працівники, зайняті конторською нефізичною працею, більш низький рівень (у сфері торгівлі та послуг)
IVa. Самозайняті з найманими працівниками (дрібні власники, кустарі та інші з найманими працівниками)
IVb. Самозайняті без найманих працівників (дрібні власники, кустарі та інші без найманих працівників)
IVc. Самозайняті фермери та інші (фермери й дрібні власники; інші самостійні господарства у первинному виробництві)
V. Техніки більш низького рівня й супервайзери у сфері фізичної праці (бригадири й майстри)
VI. Кваліфіковані працівники фізичної праці
VIIa. Напів- і некваліфіковані робітники фізичної праці
VIIb. Напів- і некваліфіковані робітники фізичної праці у сільському господарстві

Рис. 2. Одинадятикласова версія EGP-схеми

Співробітники Інституту соціології Національної академії наук України при включенні України в аналіз класових структур різних країн дещо змінили агрегацію класів: оскільки в нашій країні та країнах Східної Європи рівень урбанізації не настільки високий, як у західних країнах, і аграрний сектор широко представлений у структурі зайнятості, був виділений клас сільськогосподарських працівників, який об’єднує IVc і VIIb [10, с. 33–104]. Розглянувши дані таблиці одразу можна з’ясувати, що класові

структури України та країн Вишеградської четвірки мають як спільні, так і відмінні характеристики.

Таблиця

**Класова структура України та країн Вишеградської четвірки
згідно зі схемою Еріксона – Голдторпа – Портокаро**

Класи	Україна, %	Чехія, %	Польща, %	Словаччина, %	Схід.-європ. країни, %	Зах.-європ. країни, %
Службовий клас						
I. Професіонали, держслужбовці, керівники вищого рівня, менеджери й власники великих підприємств	10,3	5,9	6,8	12,3	7,5	13,2
II. Професіонали, держслужбовці, керівники нижчого рівня, менеджери невеликих підприємств	14,1	16,1	12,0	15,5	13,3	18,3
Усього	24,4	22,0	18,8	27,8	20,8	31,5
Проміжний клас						
IIIa. Робітники, зайняті конторською нефізичною працею	10,5	16,5	11,3	11,2	12,1	12,2
V. Супервайзери у сфері фізичної праці, техніки нижчого рівня	2,9	3,2	5,7	3,3	4,9	4,3
Усього	13,4	19,7	17,0	14,5	17,0	16,5
Дрібна буржуазія						
IVa. Самозайняті з найманими робітниками	1,3	2,0	2,1	1,9	2,1	2,6
IVb. Самозайняті без найманих робітників	0,3	1,2	1,8	1,4	1,6	2,1
Усього	1,6	3,2	3,9	3,3	3,7	4,7
Робітничий клас						
IIIb. Робітники, зайняті конторською нефізичною працею нижчого рівня	7,3	9,4	9,3	8,7	9,4	14,0
VI. Кваліфіковані робітники фізичної праці	16,3	20,3	19,3	19,3	19,5	12,6
VIIa. Напів- і некваліфіковані робітники фізичної праці	20,2	21,9	19,0	20,2	19,6	16,4
Усього	43,8	51,6	47,6	48,2	48,5	43,0
Сільськогосподарські робітники						
IVc. Самозайняті, фермери тощо	0,2	0,3	9,8	0,3	6,8	2,4
VIIb. Сільськогосподарські робітники	16,6	3,2	2,9	6,0	3,2	2,1
Усього	16,8	3,5	12,7	6,3	10,0	4,5

Службовий клас, який складається з професіоналів, держслужбовців, керівників вищого рівня, менеджерів і власників великих та невеликих підприємств (I та II), об'єднує найбільш соціально привілейовані позиції

верхнього середнього класу, в Україні становить 24,4%, що більше, ніж у Чехії (22,0%) та Польщі (18,8%), але менше, ніж у Словаччині (27,8%). Порівняно із середніми показниками по Європі, службовий клас в Україні (24,4%) має значення, яке займає середнє місце між показниками країн Східної (20,8%) та Західної Європи (31,5%).

Крім того, слід відзначити, що співвідношення класів I та II в Україні подібне співвідношенню середніх показників країн Західної Європи та Словаччини, тобто різниця між I й II невелика, а у Польщі й Чехії та в цілому по Східній Європі спостерігаємо різницю у рази. Більші показники класу I свідчать про значну кількість держслужбовців, керівників вищого рівня, менеджерів чи власників великих підприємств у складі класової структури суспільства.

Проміжний клас, який включає в себе супервайзерів у сфері фізичної праці, техніків нижчого рівня та робітників, зайнятих конторською нефізичною працею, в Україні представлений у найменшій кількості (13,4%). Це ще одне свідчення сильного розшарування українського суспільства на вищі й нижчі класи з невеликою кількістю середнього порівняно з країнами Вишеграда та Західної Європи в цілому.

Нечисленність середнього класу демонструють і показники класу дрібної буржуазії, який представлений категоріями IVa та IVb. Він становить в Україні досить невелику частку – 1,6%, що менше ніж у середньому в країнах Східної (3,7%) та Західної (4,7%) Європи. У країнах Вишеградської четвірки більше ніж у два рази цей показник перевищує український.

Враховуючи вищезазначену відмінність серед дрібних власників можна стверджувати, що в усіх порівнюваних країнах найбільш численною частиною зайнятого населення є наймані працівники.

Частки робітничого класу (IIIb, VI і VIIa) в Україні (43,8%) і в країнах Західної Європи (в середньому 43,0%) подібні. Однак, незважаючи на майже однаковість чисельності робочого класу, виявляються відмінності в його структурі: в Україні працівників рутинної нефізичної праці у два рази менше, ніж у середньому у західних країнах (7,3 порівняно з 14,0%), а працівників індустріального сектора, навпаки, більше. При цьому в нас більш численний клас і кваліфікованих (16,3 порівняно з 12,6%), і некваліфікованих робітників (20,2 порівняно з 16,4%).

Інша ситуація порівняно з країнами Вишеградської четвірки: найменша частка робітничого класу спостерігається саме в Україні – 43,8%, тоді як у Чехії – 51,6%, у Польщі – 47,6%, у Словаччині – 48,2%. Що стосується структури робітничого класу, то український варіант має більше схожості зі структурою країн Вишеграда, ніж із країнами Західної Європи. Частки робітників, зайнятих конторською нефізичною працею нижчого рівня та напів- і некваліфікованих робітників фізичної праці подібні, а у показниках кваліфікованих робітників фізичної праці є певна відмінність.

У порівнянні країн Східної Європи в цілому і України виявляється, що в них подібна як структура робітничого класу, так і його частка серед зайнятого населення (48,5%).

Клас сільськогосподарських робітників в Україні становить 16,8%, а в східноєвропейських країнах у середньому 10,0% (зокрема, у Польщі – 12,7% й значна різниця із Чехією – 3,5% та зі Словаччиною – 6,3%). Але структура співвідношень власності всередині цього класу виглядає в цих країнах протилежно: якщо в Польщі фермери та самозайняті селяни переважають над найманими сільгоспробітниками (9,8 і 2,9% відповідно), то в Україні сільськогосподарчі робітники домінують порівняно із фермерами (16,6 і 0,2%). У країнах же Західної Європи частка сільськогосподарських працівників невелика – 4,5%, але однаковою мірою поділена між власниками та найманими працівниками у сфері сільського господарства.

Висновки. Отже, зроблений порівняльний аналіз демонструє певну схожість класової структури України з країнами Вишеградської четвірки, але визначено й суттєві відмінності:

- перевага вищого середнього класу, особливо у частці найбільш привілейованих представників (за винятком Словаччини);
- нечисленність дрібної буржуазії й найнижча частка проміжного класу;
- відставання зайнятості у сфері послуг і одночасно висока частка індустріального робітничого класу (незважаючи на скорочення в 1990-х рр. вона все ще значно більше);
- надвелика чисельність сільськогосподарських найманих робітників при мізерній частці фермерів.

Таким чином, можна зробити такий висновок щодо класової структури України на тлі країн Вишеградської четвірки – клас власників і середній клас значно менший, ніж у середньому в країнах Вишеграда.

Список використаної літератури

1. Zapf W. Modernisierung, Wohlfatsentwicklung und Transformation / W. Zapf. – Berlin : Edition Sigma, 1994. – 365 p.
2. Noll H.-H. Social Indicators Research: Societal Monitoring and Social Reporting / H.-H. Noll, W. Zapf. – Borg, Mohler, ed., 1995. – 324 p.
3. Perceived Social Position and Perceived Mobility / [Ferge Zs., Sik E., Robert P., Albert F.]. – Vienna : Institute for Human Studies, 1995. – 248 p.
4. Speder Zs. A szegenyseg dinamikaja a mai Magyarorszagon. Poverty Dynamics at present-day Hungary / Zs. Speder. – PhD Thesis, 2000. – 54 p.
5. Beck V. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne / V. Beck. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1986. – 147 p.
6. Hradil S. Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Schichten zu Lagen und Milieus / S. Hradil. – Opladen : Leske+Budrich, 1987. – 327 p.
7. Шпедер Ж. Очерк трансформации в Венгрии [Электронный ресурс] / Ж. Шпедер, Ж. Елекеш, I. Гарча, П. Роберт. – Режим доступа: <http://vmg.pp.ua/books/Гуманитарное/Социология/Шпедер%20Ж.,%20Ж.%20Элекеш,%20И.%20Гарча,%20П.%20Роберт%20-%20Очерк%20трансформации%20в%20Венгрии.doc>
8. Goldthorpe J. On Sociology: Numbers, Narratives and the Integration of Research and Theory / J. Goldthorpe. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 206–229.
9. Goldthorpe J. On Sociology / J. Goldthorpe. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 223.

10. Симончук Е. Классовые структуры в сравнительной перспективе [Электронный ресурс] / Елена Симончук. – Режим доступа: http://www.simonchuk.kiev.ua/ESS_Book-2-Simon.Pdf.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2012.

Селютина Н.Ф. Сравнительный анализ классовых структур Украины и стран Вышеградской четверки

В статье предпринята попытка сравнительного анализа классовых структур нескольких стран Вышеградской четверки (Польши, Чехии, Словакии) и Украины на основе одной из самых известных классовых типологий – неовеберианской классовой схемы Джона Голдторпа, Роберта Эриксона и Люсьен Портокареро.

Ключевые слова: *класс, классовая структура, сравнительный анализ классовых структур.*

Selyutina N. Comparative analysis of the class structures of Ukraine and countries of the visegrad four

The article attempted a comparative analysis of class structure of the Visegrad Four (Poland, Czech Republic, Slovakia) and Ukraine on the basis of one of the most famous class typologies – class scheme of Goldthorpe/Erikson/Portocarero.

Key words: *class, class structure, comparative analysis of class structures.*

УДК 316.74:379.8

І.В. ШАПОШНИКОВА

ОСОБЛИВОСТІ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження дозвіллєвих практик сучасної української молоді. Досліджено когнітивне сприйняття функціонування позанавчальної сфери студентської активності. Визначено домінуючі мотиви участі й ігнорування позанавчального студентського життя.

Ключові слова: студентська молодь, дозвілля, практика, соціалізація, вільний час, позанавчальна діяльність, вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. Глобальні процеси трансформації, посилюючи соціальну нерівність, розширюють можливості для самореалізації та надають різну якість життєвих шансів для сучасної молоді. Вільний час є одним із важливих засобів формування особистості молодої людини, а молодіжне дозвілля передбачає вільний вибір занять і є невід'ємним елементом способу життя. Залежно від уміння спрямовувати свою діяльність під час дозвілля на досягнення загальнозначущих цілей, реалізацію життєвих планів, розвиток своїх сил формується соціальне самопочуття молодої людини та її задоволеність проведенням часу. Тому дослідження соціальних практик студентської молоді, серед яких суттєвого значення набувають дозвіллєві практики, актуалізується у зв'язку з необхідністю відновлення активної соціалізаційної функції сучасного ВНЗ.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню методологічних основ дозвілля присвячено праці таких класиків соціології М. Вебера, Т. Веблена, Г. Зіммеля, Дж. Ландберга, Р. Маккензі, Р. Парка. Соціальну сутність дозвілля і його структуру розглянуто Л. Гордоном, Б. Грушиним, Г. Орловим, В. Бочелюком, В. Піменовою, Б. Тегубовим [1 ; 3–6]. Водночас недостатньо висвітленими залишаються питання, пов'язані з вивченням особливостей дозвіллєвих практик сучасної студентської молоді.

Мета статті – дослідити особливості дозвіллєвих практик сучасних студентів на прикладі студентської молоді Херсонського державного університету (далі – ХДУ).

Виклад основного матеріалу. Дозвілля – одна зі сфер життя людини і дуже важлива форма її самореалізації. Це діяльність у вільний час поза сферою громадської та побутової праці, завдяки якій людина відновлює свою здатність до роботи і розвиває в собі переважно ті вміння і здібності, які не вдосконалюються у сфері трудової діяльності. Дозвілля здійснюється у межах певних інтересів і цілей, які людина ставить перед собою. За-

своєння культурних цінностей, пізнання нового, волонтерська та громадська діяльність, творчість, туризм – це лише деякі з дозвіллевих занять, яким віддається перевага, оскільки вони впливають на рівень культури і виховання молоді.

У кожної людини виробляється свій індивідуальний стиль дозвілля, свій принцип організації проведення вільного часу – творчий або нетворчий, продуктивний або непродуктивний, нарешті, активний або пасивний, виходячи з власних можливостей і умов. Існує безпосередня залежність між духовним багатством людини та змістом її дозвілля.

Ставлення студентів Херсонського державного університету до характеру позанавчальної виховної діяльності виявлялося за допомогою вивчення емпіричних індикаторів, операціоналізованих у відповідних блоках соціологічного інструментарію: оцінювання позанавчальної громадської активності студентів ХДУ (за змістовним оформленням; за інтенсивністю та насиченістю; за матеріальним забезпеченням; за характером умотивованості студентів).

Емпіричні виміри показують, що в переважній більшості студентів ХДУ позанавчальне життя асоціюється з трьома домінуючими видами активності, перша з яких безпосередньо не входить до сфери виховної роботи у ВНЗ: спілкування з однокурсниками (21,2%), культурно-розважальні заходи, котрі проводяться в університеті (20,4%), і виїзди на природу, туристичні походи (19,2%) (табл. 1). Ще приблизно четверта частина респондентів віднесла до невід’ємних компонентів позанавчальної студентської діяльності участь молоді у художньо-мистецьких колективах (10,2%) та університетських спортивно-оздоровчих заходах/змаганнях (10,6%). Слід зазначити, що параметри реалізації студентами науково-дослідної роботи і різноманітних соціальних ініціатив становили не більше ніж п’яту частину загальної кількості опитаних.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: “Які види діяльності, на Ваш погляд, включає позанавчальне життя сучасного студентства?”

№ з/п	Варіант відповіді	Загальна кількість відповідей	%
1	Спілкування з однокурсниками	252	21,2
2	Спілкування з викладачами	49	4,1
3	Культурно-розважальні заходи, що проводяться в університеті	244	20,4
4	Соціальні ініціативи і програми соціальної допомоги	53	4,5
5	Художня самодіяльність	121	10,2
6	Виїзди на природу, туристичні походи	229	19,2
7	Спортивно-оздоровчі заходи/змагання	126	10,6
8	Науково-дослідна діяльність	83	7,0
9	Інше	12	1,8
10	Важко відповісти	21	1,0
Усього:		1190	100,0

Когнітивне сприйняття функціонування позанавчальної сфери студентської активності вивчалось за допомогою введення в анкету запитань, які виявляють обізнаність студентів про існування і проведення в університеті різних заходів, клубів, об'єднань, гуртків тощо. Емпіричні результати опитування фіксують, що студентами найчастіше згадуються у першому відкритому запитанні (тобто без зазначення варіантів відповідей) наявність у ВНЗ команди КВК (29,5%), хорového колективу (5,8%), ансамблю сучасного танцю (4,9%), різноманітних спортивних турнірів і змагань (5,5%). Не змогли згадати жодної назви студентських об'єднань або заходів приблизно п'ята частина опитаних.

У другому випадку, коли респондентам пропонувалося вказати знайомі їм структурні компоненти (організації) і заходи позанавчального життя ХДУ, у яких студенти хотіли б взяти участь за запропонованим в анкеті списком назв, то показники рівня обізнаності студентів різко зростали (табл. 2). Так, більшість опитаних (більше ніж 33,5%) знають про існування знову ж таки команди КВК і хочуть бути її учасниками, а також щорічних заходів: "Посвячення в студенти", "Студентська весна", "Міс ХДУ". На наступних місцях в рейтингу розміщуються різні танцювальні колективи, а також широкий спектр спортивно-оздоровчих заходів і об'єднань.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання: "У яких з перелічених заходах/ клубах/ об'єднаннях вашого ВНЗ Ви хотіли б взяти участь?"

№ з/п	Варіант відповіді	ЗКВ	%
1	Команда КВК	325	33,5
2	Хоровий колектив	49	5,1
3	Ансамбль сучасного танцю	37	3,8
4	Ансамбль народного танцю «Викрутаси»	15	1,5
5	Юнацький вокально-інструментальний ансамбль	12	1,2
6	Дівочий вокальний ансамбль «Українія»	3	0,3
7	Студентський театр соціальної анімації	17	1,8
8	Студентський психологічний клуб-студія	23	2,4
9	Фестиваль мистецтв "Студентська весна"	68	7,0
10	Посвята у студенти	37	3,8
11	Конкурсна програма до Дня вчителя "Золота осінь"	25	2,6
12	Університетський кіновідеофестиваль	36	3,7
13	Конкурсна програма до Дня закоханих	17	1,8
14	Чоловіча програма для жінок "Берізка" до Дня 8 березня	11	1,1
15	Конкурс "Містер Шарм"	22	2,3
16	Першоквітневі гуморини	18	1,9
17	Свято останнього дзвоника	11	1,1
18	Дні факультетів	29	3,0
19	Туристичні походи	97	10,0
20	Спортивні змагання, турніри	38	3,9
21	Добродійні акції	30	3,1
22	Літературний клуб	13	1,3
23	Науково-дослідні конференції	37	3,8
Усього		970	100,0

У результаті загальний рівень знань студентів ХДУ про напрями і заходи позанавчальної діяльності у ВНЗ сконцентрований в основному на заходах творчого характеру і мистецькій діяльності, які виражені переважно в різноманітних щорічних дозвіллево-розважальних конкурсах, тоді як професійно орієнтовані, науково-дослідні та соціально спрямовані предметні сфери позанавчальної активності подано в когнітивному сприйнятті студентства значно меншою мірою.

Кількісні результати соціологічного опитування (рис. 1) показують, що переважна більшість студентів із цікавістю ставляться до сфери позанавчальної активності (66,4%). Близько третини опитаних демонструють нейтрально байдуже ставлення до цієї сфери студентського життя. Приблизно 20 частина респондентів вказує, що різні заходи і об'єднання, які функціонують в університеті під егідою виховної роботи з молоддю, викликають у них роздратування.

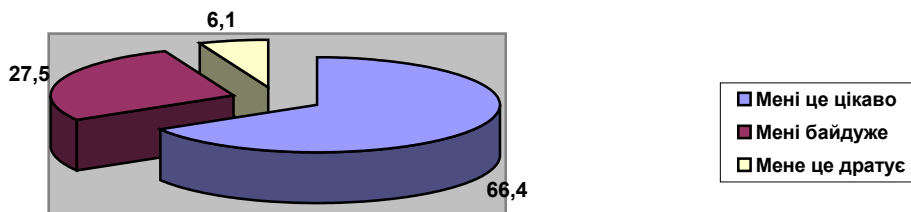

Рис. 1. Розподіл відповідей, що вказують на ставлення студентів до організаційно-виховної роботи, котра проводиться у ХДУ (у % до загальної кількості опитаних)

Причому аналіз виявляє високу міру зумовленості оцінного сприйняття сучасного розвитку позанавчальної сфери в ХДУ характером загального ставлення до цієї сфери. Змістовні характеристики цього зв'язку виявляються в тому, що група респондентів із досить позитивною оцінкою стану студентського життя у ВНЗ переважною кількістю випадків поділяє спрямованість на зацікавлене ставлення до функціонування цієї сфери. Ті самі студенти, які негативно сприймають рівень і якість позанавчальних заходів, що відбуваються у ХДУ, і об'єднань, дещо частіше виявляють індивідуальну або радикальну особисту позицію відносно цієї сфери студентської активності.

Проте емпіричні виміри показують, що у своїх реальних практиках близько десятої частини студентів є постійними й активними учасниками громадського життя ВНЗ. Ще чверть опитаних вказала, що вони не систематично, тобто час від часу, але включаються у позанавчальну діяльність. Близько половини студентів ХДУ, які взяли участь в опитуванні, іноді відвідують заходи, котрі проводяться, як глядачі або вболівальники. А п'ята частина молоді зовсім не бере участі у позанавчальному студентському житті ВНЗ (рис. 2).

Структурні характеристики включеності студентської молоді в громадську діяльність ВНЗ показують, що основна частина опитаних бере участь у заходах, орієнтованих на розвиток творчих здібностей і заходах,

які мають переважно розважально-дозвіллевий характер, а також близько половини респондентів так чи інакше задіяні у спортивно-оздоровчих заходах.

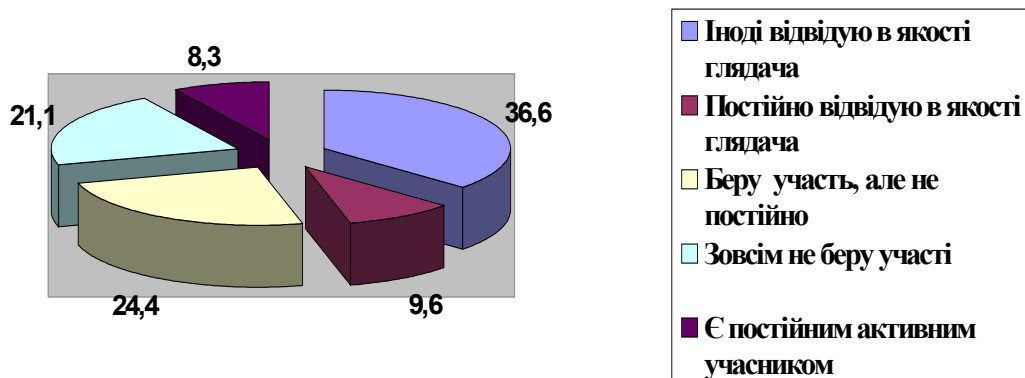

Рис. 2. Показники ступеня і характеру участі студентів ХДУ в позанавчальному житті ВНЗ (у % до загальної кількості опитаних)

Серед ряду причин, що визначають привабливість сфери позанавчальної діяльності у ВНЗ для студентів, які в ній беруть участь, виділяються обставини розширення за рахунок цього кола спілкування молоді (25,6%). Ще для 24,1% опитаних таке студентське життя є захопливим, приносить їм задоволення. Крім того, цей сегмент молодіжної активності дає її учасникам можливість для самореалізації, розвитку здібностей (14,8%), а також розширення світогляду й здобуття нових знань (13,0%) (табл. 3).

Визначення ж домінуючих мотивів ігнорування позанавчальної діяльності в університеті виявляє таку диспозицію чинників. Для третини опитаних характерна установка на складність поєднання у процесі навчання у ВНЗ освітньої та громадської активності. Ще приблизно стільки респондентів демонструють відсутність у них бажання брати участь у подібній діяльності. Близько чверті студентів нарікають на погані матеріально-технічні умови, недостатній спектр видів і змісту позанавчальної роботи, а також недостатнє стимулювання та заохочення з боку адміністративно-управлінських структур ВНЗ. Шоста частина студентів ХДУ, які взяли участь у соціологічному дослідженні, вказують на відсутність у них необхідних якостей і здібностей, а також на сімейні чи особисті обставини (табл. 4).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання:

“Якщо Ви берете участь у позанавчальному студентському житті, то що саме приваблює Вас у ньому?”

№ з/п	Варіант відповіді	РКВ	% від РКВ
1	Можливість розширити коло спілкування, знайти нових друзів	138	25,6
2	Мені це цікаво, отримую задоволення	131	24,1
3	Для мене це можливість самореалізуватись, розвинути свої здібності	81	14,8

Продовження табл. 3

№ з/п	Варіант відповіді	РКВ	% від РКВ
4	Це піднімає престиж/популярність серед однокурсників/ інших студентів	24	4,4
5	Це можливість здобуття нових знань, розширення світогляду	71	13,0
6	За участь мене чекає певна нагорода, пільги при навчанні тощо	27	4,9
7	Примушують викладачі	21	3,8
8	Більше займатись нічим, сумно, нікуди діти енергію	28	5,1
9	Інше	23	4,3
Усього		544	100,0

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання: “Якщо Ви не берете участі у позанавчальному студентському житті, то чому?”

№ з/п	Варіант відповіді	РКВ	% від РКВ
1	Не хочу, немає бажання	97	17,8
2	Заважає навчанню, не встигатиму	111	20,4
3	Не престижно, не популярно серед друзів, однокурсників	4	0,8
4	Немає нічого, що відповідає моїм інтересам	63	11,6
5	Немає жодного заохочення, стимулів з боку деканату, управлінських структур	55	10,1
6	Немає відповідних умов (техніки, приміщень, устаткування тощо)	73	13,4
7	Не влаштовує колектив студентів, які організують заходи / беруть участь у заходах, клубах, об'єднаннях	34	6,3
8	Не бачу в собі необхідного таланту, здібностей, умінь	41	7,6
9	Не дають змоги особисті/сімейні обставини	51	9,3
10	Інше	15	2,7
Усього		544	100,0

Проте результати соціологічного опитування свідчать, що більше ніж половина студентів ХДУ за певних умов готова включитися у позанавчальну діяльність. Тільки близько п'ятої частини респондентів відкидають для себе подібну можливість. У результаті поведінкові установки основної маси студентства характеризуються наявністю вираженого інтересу до сфери позанавчальної університетської активності та готовності більше ніж половини опитаних за певних обставин включитися у цю діяльність.

Як найбільш значущі умови, які, на думку опитаних, можуть сприяти включенню студентів у позанавчальну діяльність в університеті, найбільшу кількість відповідей зібрали три позиції. Це передусім матеріальне стимулювання (43,2%), далі за кількістю відповідей – оперативне інформування про проведення заходів, про роботу клубів, об'єднань (39,3%). Крім того, більше ніж третина студентів (36,9%) як важливий чинник активізації студентської позанавчальної активності називають допомогу, участь, підбадьорення з боку викладачів університету. На наступних за значущістю місцях у цьому аспекті розташовуються обставини адміністративно-

управлінських розпоряджень (56,6%), розвитку інших видів стимулювання (56,5%), а також наявність і ефективна робота ініціативних структур студентського самоврядування (49,4%).

Найбільш важливими чинниками активізації та розвитку студентського життя виступають, на думку переважної більшості опитаних, реалізація комплексу заходів матеріального стимулювання, оперативного інформування про функціонування цієї сфери, а також підтримка і схвалення такої активності молоді з боку викладачів ХДУ. На наступних за значущістю місцях розташовуються адміністративно-управлінські розпорядження, розвиток інших видів стимулювання (визнання, похвала, символічні нагороди), а також наявність і ефективна робота ініціативних структур студентського самоврядування.

Висновки. Таким чином, поведінкова специфіка студентів позначається на характері їх очікувань у тому аспекті, що для опитаних студентів, які більш-менш часто беруть участь у різних громадських заходах, характерне позитивне ставлення до них. Тобто цей загальний студентів значною мірою розраховує на адміністративне сприяння як на найважливішу умову оптимізації функціонування дозвіллевої сфери. Проте респондентам, які беруть участь у студентському громадському житті як активні спостерігачі, або тим, хто взагалі його ігнорує, властива більш виражена установка на скептичне оцінювання можливостей підвищення ефективності позанавчальної діяльності за допомогою будь-яких із запропонованих заходів. Таким чином, система вищої освіти повинна бути спрямована як на формування соціально адаптованої особи, яка була б здатна адекватно інтегруватися до соціальної структури суспільства, так і на створення соціокультурного простору, котрий визначає організацію і специфіку студентського стилю життя, наповнюючи його інституціонально закріпленими соціальними практиками. Саме функція соціокультурної інтеграції через навчання “загальних форм вираження і принципів організації мислення” студентської молоді сприяє формуванню єдиного соціокультурного простору ВНЗ, де створюється уніфікований спосіб життя студентства, важливими рисами якого виступають орієнтація на професіоналізм, пізнання, творчий підхід до справи, соціальна активність.

Список використаної літератури

1. Бочелюк В.Й. Дозвіллезнавство : [навч. посіб.] / В.Й. Бочелюк, В.В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 206 с.
2. Веблен Т.Б. Теория праздного класса : The theory of the leisure class. An economic study of institutions / Т.Б. Веблен ; [пер. с англ., вступ. ст. и примеч. С.Г. Сорокиной ; общ. ред. В.В. Мотылева]. – 4-е изд. – М. : ЛИБРОКОМ, 2011. – 65 с.
3. Патрушев В. Динамика использования бюджетов времени городским и сельским населением [Электронный ресурс] / В. Патрушев // Социологические исследования : Социс. – 2005. – № 8. – С. 46–51. – Режим доступа: <http://www.isras/socis.html>.
4. Пилипенко В.С. Спеціальні та галузеві соціології : [навч. посіб.] / В.С. Пилипенко, І.М. Попова, В.В. Танчер. – 2-е вид. – К. : Фоліант, 2007. – 451 с.
5. Пилипенко Л. Соціальна рефлексія як складова життєвого самовизначення сучасної молоді / Л. Пилипенко // Соціально-психологічний вимір демократичних пере-

творень в Україні / [за ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгородського та ін.]. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 258–269.

6. Стеббинс Р.А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга (взгляд из Канады) [Электронный ресурс] / Р.А. Стеббинс // Социологические исследования : Социс. – 2000. – № 7. – С. 64–72. – Режим доступа: <http://www.isras/socis.html>.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2012.

Шапошникова И.В. Особенности досуговых практик современной студенческой молодежи

Автор в статье освещает результаты проведенного социологического исследования досуговых практик современной украинской молодежи. Исследовано когнитивное восприятие функционирования внеучебной сферы студенческой активности. Определены доминирующие мотивы участия и игнорирования внеучебной студенческой жизни.

Ключевые слова: студенческая молодежь, досуг, практика, социализация, свободное время, внеучебная деятельность, высшее учебное заведение.

Shaposhnikova I. Features recreational practices today's college students

The author of the article lights up the results of the carried out sociological research of leisure practice of modern Ukrainian youth. Cognitive perception of student extra-curricular sphere functioning activity has been investigated. Dominant motives of participating and ignoring of extra-curricular student life are determined.

Key words: student, young people, leisure, practice, sociological research, spare time, extra-curricular activity, higher educational establishment.

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.654

І.В. ДОВГАЛЬ

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ЕКСПЕРТІВ У РАМКАХ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

У статті розглянуто статусно-рольові особливості діяльності інфраструктурних експертів у рамках соціального діалогу. Здійснено теоретичний аналіз статусно-рольових особливостей діяльності інфраструктурних експертів у рамках соціального діалогу. Запропоновано шляхи оптимізації діяльності інфраструктурних експертів у рамках соціального діалогу.

Ключові слова: експерти, інфраструктурні експерти, галузеві експерти, соціальний діалог.

Аналіз стану дослідження проблеми. Пропозиція участі інфраструктурних експертів є інноваційною і в соціологічній науці не досліджувалася.

Мета статті – з'ясувати особливості залучення інфраструктурних експертів до соціального діалогу.

Основна частина. Крім фахових спеціалістів, у рамках соціального діалогу слід сформувавши інститут вторинних або інфраструктурних експертів. Сучасна наука під інфраструктурою розуміє комплекс взаємозалежних обслуговуючих структур або об'єктів, що становлять і забезпечують основу функціонування системи [1]. У рамках соціального діалогу ми під інфраструктурою розуміємо сукупність господарських систем, представники яких беруть участь у соціальному діалозі. Роль інфраструктурних експертів у рамках соціального діалогу зводиться до аналізу інфраструктурних процесів, соціальних явищ, громадської думки, сакральних і релігійних особливостей громадянської поведінки в рамках соціального діалогу та його похідних.

У рамках інфраструктурних процесів важливо не тільки досліджувати окремі її елементи, а й займатися окремими внутрішніми аспектами самої системи, яка і є структурою соціального діалогу за сумісництвом і потребує не тільки вдосконалення, а й конкретного перероблення самої системи соціального діалогу. Тому, на думку А. Вершиніна, “неупереджений, об'єктивний теоретичний аналіз прийнятої концепції реформування, пошук механізмів можливого вдосконалення окремих її напрямів або їх деталізація, вибір з наявних альтернативних варіантів – найбільш прийнятне й кількісне оцінювання його переваг, а також створення наукової методоло-

гії” [3]. Це повинно сприяти формуванню системи регулювання, що враховує нагромаджений зарубіжний досвід і національну специфіку, є актуальними й невідкладними завданнями, які продукуються сучасною системою відносин у рамках соціального діалогу та його похідних. Тому участь інфраструктурних експертів у рамках сучасного соціального діалогу, особливо виходячи з сучасних проблем у сфері становлення цього інституту в Україні, є необхідною і доцільною для подальшого його розвитку.

Не менш важливим для соціального діалогу є взаємне транслювання соціальних процесів, які відбуваються в рамках соціального діалогу, і керівництво ним ми покладаємо на соціологів та інших представників суспільствознавчих дисциплін. Крім вузькопрофільних експертів, у сфері соціального діалогу повинні існувати інфраструктурні експерти. Мета цих експертів полягає в тому, щоб забезпечити вирішення інфраструктурних питань. Під інфраструктурними аспектами соціального діалогу ми розуміємо відносини громадськості та моральних авторитетів суспільства, які повинні висловити свою точку зору на проблеми та пропозиції в рамках соціального діалогу.

У рамках цього блоку, на нашу думку, мають бути задіяні суспільствознавчі спеціалісти, оскільки вони можуть продукувати технології вирішення соціальних проблем, проводити соціальні експерименти та досліджувати громадську думку у сфері ставлення до соціальних проблем, які обговорюються в межах соціального й окремих аспектів пропозицій, що будуть розглядатися в рамках соціального діалогу та супутніх з ним процесів.

Соціолог у рамках соціального діалогу займається діагностикою соціальних процесів та створенням ефективних соціальних технологій вирішення проблем, які розглядаються в рамках соціального діалогу. Соціолог – це своєрідний соціальний лікар, якій діагностує та створює умови й передумови для лікування дисфункційних хвороб суспільства. Все починається з діагностування проблем та конкретних пропозицій, тобто спочатку ставить діагноз, а потім створюється алгоритм чи алгоритми її вирішення. І ці можливості треба застосовувати практично в кожній сфері суспільного буття. Наприклад, це може бути економіка, культура, політика, соціальне забезпечення та інші.

Сьогодні основний інструментарій соціолога – це загальнонаукові та власне соціологічні аспекти методології, що застосовується в рамках соціологічного дискурсу. Так уже давно діяльність багатьох комерційних та громадських організацій по всьому світові починається із соціологічних досліджень, у рамках яких і застосовується методологія й методика соціологічних досліджень. На основі результатів емпіричних досліджень спеціалісти із соціоінженерії та інші спеціалісти з базовою соціологічною освітою створюють адекватні ситуації соціальні технології.

Сьогодні ставить перед практичними соціологами нові й нові виклики. Тому їх залучення до процесу соціального діалогу є цілком виправданим вже через їх всеосвіченість і гнучкість у процесі власного функціо-

нування в рамках різних соціальних процесів, у яких вони беруть ту чи іншу участь. Тим більше, що соціологи останнім часом активно співпрацюють з іншими галузями народного господарства. Вершиною такого універсалізму є розвиток так званої “збутової соціології”, що досліджує купівельний попит, з’ясовуючи ставлення людей до нового продукту.

Управління будь-яким соціальним процесом теж вимагає знань із соціології, але останнім часом набувають популярності мікросоціологічні теорії в управлінні. Ця точка зору зумовлюється складністю управлінських рішень як на макросоціологічному, так і на мікросоціологічному рівнях. Керівник будь-якої організації, незважаючи на форму власності та специфіку діяльності, де задіяна значна кількість найманих працівників, має управляти більшістю процесів, що відбуваються в рамках його організації, грамотно та неупереджено. І тут, знову ж, не обійтися без фахівця-соціолога. Він повинен зрозуміти, як пов’язані між собою й функціонують різні підрозділи, простежити міжособистісні відносини людей, займатися кадровою політикою та іншими аспектами людської діяльності в тій чи іншій діяльності, що пов’язана із соціумом та його похідними. Саме ці аргументи, на нашу думку, поглиблюють роль соціолога в рамках соціального діалогу та розширюють сферу його роботи в рамках соціального діалогу.

Соціологія, як і будь-яка наука, у рамках свого дискурсу ставить перед собою амбітні цілі в рамках своєї предметної сфери. Так і головна мета будь-якої науки полягає в тому, щоб здійснювати дослідження за методологією, яка має всі атрибути науковості й знання, що будуть здобуті в рамках виконання всіх особливостей методології, і не може бути оскаржена науковцями інших наук чи власне соціологами. Саме тому методологія соціологічних досліджень формується століттями, і всі новації та інновації сприймаються соціологами досить скептично і вимагають захисту з боку інноваторів. Це сприяє високому рівню довіри до соціологічної інформації, що здобута в процесі соціологічного дослідження при дотриманні соціологічної методології.

В основу й науки, і повсякденної свідомості, на яку всі ми спираємося в повсякденному житті, покладено процес пізнання. На думку В. Добренькова, “пізнання – це відображення й відтворення дійсності в мисленні суб’єкта, результатом якого є нове знання про світ. Пізнанням називають процес пошуку істини, а його результат іменують знанням. Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, валідне її відображення в мисленні людини” [5, с. 15]. Тому соціологи-емпірики є важливим елементом сучасної науки, оскільки вони надають важливі емпіричні дані для їх аналізу представниками інших наук гуманітарного й економічного напрямку. Усвідомлення суспільством тих чи інших знань або важливої інформації у сфері соціального діалогу може бути корисним всім його учасникам на різних рівнях його здійснення.

У процесі соціального діалогу не слід нехтувати застосуванням будь-якого соціологічного методу, починаючи із загальнонаукових і закінчуючи власне соціологічними. Особливо слід сказати про роль методів, що, на пе-

рший погляд, не мають стосунку до соціального діалогу, але їх додатковий аналіз дає додаткові можливості, порівняно з класичними соціологічними методами, у рамках вдосконалення соціального діалогу. Наприклад, метод спостереження, з одного боку, не може мати прямого стосунку до соціального діалогу. А з іншого, – спостерігаючи за різними учасниками соціального діалогу, можна проводити аналіз їх позицій та реакції щодо думок, які висловлюються в рамках соціального діалогу.

Другим блоком інфраструктурних експертів мають стати представники релігії.

Сьогодні на українських теренах співіснують представники більше, ніж сотні релігійних конфесій, водночас, навіть зважаючи на авторитетність релігійних установ у рамках українського суспільства, постає проблема вибору конкретних представників від релігії в рамках соціального діалогу.

Точкою відліку в цьому процесі мають бути релігійні традиції українського народу. Український народ уже понад тисячу років сповідує християнство, але більшість українців мають суттєві відмінності щодо застосування різних векторів обрядовості в рамках християнства.

Діалог релігійних і нерелігійних світоглядів – багатогранний історичний процес відносин і взаємовпливів, головною метою якого є виключення конфліктів і порушення прав людини як між представниками різних релігій, так і між віруючими та невіруючими. Необхідність діалогу була усвідомлена в середині ХХ ст. [6]. Сьогодні релігійний діалог повинен відбуватися у формі переговорів релігійних і світських організацій, які заявили про прагнення до об'єднання зусиль віруючих і невіруючих у вирішенні головних суспільно значущих для України питань. Наявність в українському суспільстві великої кількості атеїстів, поява яких у сучасній Україні є наслідком історичних особливостей розвитку і які представляють різні форми нерелігійного, секулярного світогляду, актуалізувала проблему діалогу між ними. Діалог не допускає відмови сторін від своїх принципових позицій, навпаки, знання цих розбіжностей дає змогу уникати взаємного незрозуміння позицій кожної зі сторін.

Релігійний діалог, як і соціальний, ведеться в рамках всієї гами суспільних поглядів, що допомагає формувати цілісний світогляд, який визначає особливості актуалізації вирішення різних соціальних проблем. Сьогодні загальною основою діалогу може слугувати визнання того, що вищою цінністю є сама людина і її благополуччя, незалежно від її релігійних поглядів.

Виходячи з вищесказаного, ми вважаємо за доцільне введення квотування на участь представників різних релігійних течій у рамках соціального діалогу. Зважаючи на історичні, культурні та ментальні особливості українського суспільства, слід ввести такі квоти: 30% – представники Української православної церкви Московського патріархату; 10% – Української православної церкви Київського патріархату; 20% – Українська греко-католицька церква; 10% – Українська римо-католицька церква; по 10% –

ісламські та іудейські організації; 5% – протестантські організації інші релігійні громади. Безпосередню кількість експертів цього профілю треба визначати додатково, але, на нашу думку, введення цієї форми квотування є основою релігійного діалогу між представниками різних релігійних конфесій.

Важливість участі інфраструктурних експертів релігійного спрямування впливає з функціонального набору релігії. До основних функцій релігії в соціології прийнято відносити: світоглядну, компенсаторну, комунікативну, регулятивну, інтегруючу, культурну і легітимуючу.

Соціологи та релігійні діячі, на наш погляд, повинні перебувати в авангарді інфраструктурної частини експертів соціального діалогу. У рамках соціального діалогу можливе формування другого ешелону інфраструктурних, або непрямих експертів. Насамперед, ця ніша має бути зайнята психологами, оскільки в окремих аспектах соціального діалогу може бути запит на оцінку психологічної чи соціально-психологічної поведінки окремих учасників соціального діалогу. До того ж може виникнути потреба в прогнозуванні або моделюванні певних процесів для оцінювання їх можливої ефективності в майбутньому та учасників цього процесу. На нашу думку, з поставленою метою повинні впоратися саме психологи.

Психологія – це сфера наукового знання, що досліджує особливості й закономірності виникнення, формування та розвитку (зміни) психічних процесів (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява), психічних станів (напруженість, мотивація, фрустрація, емоції, почуття) і психічних властивостей (спрямованість, здатності, задатки, характер, темперамент) людини, тобто психіки як особливої форми життєдіяльності [4]. З визначення психології як науки та екстраполяції на діяльність роботи практичних психологів ми можемо прогнозувати активну участь конкретних психологів у рамках соціального діалогу. Головною функцією психологів у рамках цієї роботи є психодіагностична. Ми виходимо з того, що ні консультуванням, ні психокорекцією в рамках соціального діалогу займатися неможливо через специфіку функціонування процесів у рамках соціального діалогу. Завданням психологів у рамках соціального діалогу є проведення психологічних тренінгів чи інших психологічних методик. На нашу думку, психологія може претендувати і на нішу підготовки спеціалістів до тактики ведення переговорів у рамках соціального діалогу. Крім класичних тренінгів з такої підготовки, можна застосовувати метод психодрами.

Психодрама – метод психотерапії й психологічного консультування, створений Я. Морено. Класична психодрама – це терапевтичний груповий процес, у якому використовується інструмент драматичної імпровізації для вивчення внутрішнього світу людини [7]. Це робиться для розвитку творчого потенціалу людини й розширення можливостей адекватної поведінки й взаємодії з людьми. Саме подібна підготовка для переговорників може стати запорукою підвищення рівня кваліфікації перемовників у рамках соціального діалогу на всіх його рівнях.

У соціальному діалозі можуть бути задіяні іноземні спеціалісти, які володіють мовами, які не є поширеними в Україні. У такому разі в рамках соціального діалогу необхідно формувати специфічну перекладацьку школу. Перекладачу треба бути компетентним не тільки у сфері розмовної лексики, а й у сфері управління, соціології, психології та інших вузьких спеціалізаціях. Оскільки подібних спеціалістів важко готувати, то державі слід розширити освітні держзамовлення у сфері іноземної філології, лінгвістики та інших наук, щоб фіхівці могли підвищити свою кваліфікацію до рівня перекладу в рамках соціального діалогу за державний кошт.

Крім того, ми вважаємо за доцільне залучати до сфери соціального діалогу незначну кількість культурологів. Культуролог вивчає культуру, тобто історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, у їх відносинах, а також у створюваних ними духовних і матеріальних цінностях [2, с. 22]. Культурологічні особливості різних регіонів можуть не бути прийнятими до уваги в рамках деяких переговорів у рамках соціального діалогу. Тому застосування культурологічної експертизи деяких питань обговорення в рамках соціального діалогу усуне протиборство серед представників різних регіонів України і сприятиме вирішенню ряд проблем.

Останнім доцільним інфраструктурним учасником соціального діалогу є представники соціальної роботи як фахівці у сфері соціального забезпечення. А соціальне забезпечення населення поряд із забезпеченням високих стандартів соціальної справедливості сьогодні є одними з найголовніших функціональних обов'язків сучасної держави.

Висновки. Учасники соціального діалогу є різноманітними і мають суттєві функціональні відмінності. Основні учасники процесу соціального діалогу формують своєрідний трикутник, до якого входять: держава, представники роботодавців та наймані працівники. Кожен із учасників цього трикутника законодавчо не закріплений, оскільки українське законодавство в цій сфері тільки формується і має на сучасний момент дисфункційний характер. Покращити ситуацію в цьому секторі має вдосконалення згаданого законодавства та задіяння в рамках соціального діалогу професійного експертного середовища. Експертів слід розподілити на дві групи: вузькоспеціалізовані та інфраструктурні. Вузькоспеціалізовані – це прямі експерти з питань, що обговорюються в рамках соціального діалогу, а інфраструктурні експерти є допоміжними. Ми акцентуємо увагу на тому, що саме залучення останніх сприятиме підвищенню рівня соціального діалогу. До інфраструктурних експертів у рамках соціального діалогу ми відносимо соціологів, релігійних діячів, культурологів, соціальних працівників та інших. Їх роль полягатиме в проведенні досліджень та експертиз процесів, що відбуватимуться в межах соціального діалогу. Діяльність цих експертів сприятиме розвитку останнього.

Список використаної літератури

1. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами : пер. с англ. / М. Армстронг. – М. : ИНФРА-М, 2002 – 380 с.
2. Астафьева О.Н. Культурология: предмет и структура : культурологический журнал / О.Н. Астафьева, К.Э. Разлогов // Рос. ин-т культурологии. – 2010. – № 1. – С. 18–22.
3. Вершинин А.Л. Исследование моделей реструктуризации инфраструктурных отраслей (на примере электроэнергетической отрасли России) : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / А.Л. Вершинин. – Москва, 2006. – 145 с.
4. Гольдштейн Г.Я. Стратегический менеджмент / Г.Я. Гольдштейн. – Таганрог : ТРТУ, 2003. – 94 с.
5. Добренев В.И. Социология / В.И. Добренев, А.И. Кравченко. – М. : Инфра-М, 2001. – 624 с.
6. Религиозная карта Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vartovy.org.ua/religioznaaya-karta-ukrainy.html>.
7. Рудестам К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. – СПб. : Питер, 1998. – 400 с.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2012.

Довгаль И.В. Функционирование инфраструктурных экспертов в рамках социального диалога

В статье рассмотрены статусно-ролевые особенности деятельности инфраструктурных экспертов в рамках социального диалога. Осуществлен теоретический анализ статусно-ролевых особенностей деятельности прямых экспертов в рамках социального диалога. Предложены пути оптимизации деятельности прямых экспертов в рамках социального диалога.

Ключевые слова: *эксперты, инфраструктурные эксперты, отраслевые эксперты, социальный диалог.*

Dovgal' I. Functioning of infrastructural experts is within the framework of social dialog

The article discussed the status-rolovi features direct infrastructural of experts in social dialogue. The work carried out theoretical analysis of status and characteristics of the direct infrastructural experts in social dialogue. The paper suggested ways to optimize the activity of infrastructural experts in the framework of social dialogue.

Key words: *experts, experts infrastructural, industry experts, social dialogue.*

УДК 316.77

И.Я. РОЖКОВ, Т.Л. БАГАЕВА

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ КОНТУРЫ СОВРЕМЕННОГО БРЕНДИНГА

Авторы очерчивают социологический контур современного брендинга, вышедшего далеко за рамки непосредственно рыночной деятельности. Они рассматривают брендинг как систему социального управления самыми различными (не только рыночными) объектами в конкурентной среде. В этой новой для себя ипостаси брендинг до сих пор не был серьезно исследован в социологическом аспекте. Чтобы заполнить эту брешь, в теоретизировании его социологии целесообразно взять на вооружение не только классические, неклассические, но и постнеклассические парадигмы.

Анализ динамики стратегий и особенностей развития маркетинговых коммуникаций показывает, что социальная направленность коммуникаций, продвигающих разнообразные объекты с целью обретения ими статуса брендов, постоянно усиливается.

Ключевые слова: бренд, брендинг, социологическая объективация брендинга, маркетинговые коммуникации, социальная ориентация управления, постнеклассическая методология, метафизика тотальности, самоорганизующиеся системы.

Практически любая сфера человеческой деятельности, в том числе управленческая, экономическая, коммуникативная, образовательная, социального проектирования и социальных технологий (включая высокогуманитарные) и т.д., предполагает реализацию проектов, цель которых – продвижение объектов в конкурентной среде. И в каждой из этих сфер сложившиеся в прошлом столетии стратегические и тактические подходы к управлению идеями, проектами, отдельными объектами, предполагающие их эффективную реализацию, резко снизили свой потенциал.

Основные причины – перманентное ужесточение конкуренции, радикальные изменения в общественной среде, а также недостаточно эффективное использование достижений научно-технической революции. Разразившийся в 2008 г. глобальный финансовый кризис и управленческие ошибки на государственном уровне существенно усложнили и без того довольно непростое положение. Вместе с тем стало очевидным, что кризис стал лишь внешним проявлением глубоких и масштабных перемен, ведущих к принципиально новому состоянию, новой организации общества и всеобъемлющим изменениям практически во всех сферах деятельности.

В этих условиях борьба за положительные имиджи, репутационный капитал и “место под солнцем” присуща не только маркетинговой сфере.

Со своими конкурентами борются различного рода организации (в том числе партии), отдельные личности (политики, общественные деятели, представители научной, культурной и других сфер деятельности), исследовательские и образовательные учреждения, научные школы, разнообразные территории различного потенциала и размера (туристические и рекреационные центры, города, регионы, целые страны – за потоки туристов, рабочей силы, инвестиции) и т.д. И все большую роль в этой деятельности играет социальное управление реализацией соответствующих проектов.

Поэтому **цель статьи** – выявить социально обусловленные и социально направленные управленческие механизмы, составляющих основу технологий **брендинга**.¹

Постановка научной проблемы в данном ракурсе предопределена тем, что брендинг, апробированный в рыночных условиях, вышел далеко за рамки непосредственно рыночной деятельности, однако в этой новой для себя ипостаси до сих пор не был серьезно рассмотрен в общем социологическом аспекте, в то время как отдельные его составляющие (маркетинговые, коммуникативные, смыслообразующие, творческие и другие) проанализированы довольно глубоко.

Научная проблема ставится нами существенно шире традиционной – на **метауровне** по отношению к применяемым в настоящее время в маркетинговых коммуникациях теориям и практическим решениям. Мы рассматриваем брендинг как систему социального управления различными объектами в конкурентной среде.

Его анализ в **историко-теоретическом, институциональном и методологическом аспектах** позволяет показать динамику развития брендинговой деятельности с точки зрения усиления во времени ее социологической составляющей, а затем с позиций классической, неклассической и постнеклассической науки проанализировать канонические и радикально новые направления брендинга, предопределенные современной трансформацией общественной среды и с учетом того, что в последнее время появился ряд научных идей, имеющих существенный инновационный потенциал, но не нашедших отражение в социологических исследованиях прошлых лет.

С их помощью можно выявить инновационные возможности использования брендинга при продвижении в условиях конкуренции самых разнообразных объектов с целью повышения уровня их положительного восприятия в социуме и усиления репутации, исследовать влияние брендов на общественную среду и ее трансформацию, рассмотреть и противоположный процесс – влияние на бренды и брендинг данной среды.

¹ Термин **“бренд”** означает информацию об идентифицированном (маркой – словесной формулой или другим символом) объекте, продвигаемом в общественную среду, сохранённую в массовом сознании, положительно выделяющую и фиксирующую безусловные **ценности** и преимущества этого объекта в ряду аналогов. Данные ценности и преимущества могут определяться его **функциональными, социальными** или **эмоциональными** характеристиками либо сочетанием их.

Соответственно, **брендинг** – это деятельность по созданию, продвижению, укреплению и капитализации бренда, обеспечению к нему долгосрочного предпочтения и его высокой репутации в общественной среде.

С этой целью, в частности, представляется целесообразным углубить результаты, полученные в диссертационной работе Т. Багаевой “Управление мотивационными рекламно-коммуникационными программами (социологический аспект)”, посвященной теме усиленной социальной направленности брендов и социального управления их продвижением [1].

Пришло время *объективировать* брендинг, рассмотреть его в социально-историческом аспекте и институционализировать как объект особого внимания социологии. Для начала можно ограничиться очерчиванием общих, достаточно грубых черт этой проблемы.

Итак, *задачи*, которые необходимо решить, в том числе в рамках настоящей статьи:

1. Установить социально-исторические предпосылки социологической объективации брендинга.

2. Проанализировать социально обусловленные и социально направленные управленческие механизмы, составляющие основу технологий брендинга.

3. Рассмотреть брендинг как систему социального управления различными объектами в конкурентной среде.

4. Определить наиболее значимые социальные факторы, оказывающие влияние на изменение общественной среды и коммуникации в ней.

5. Осуществить комплексный анализ особенностей данных коммуникаций в контексте социодинамики общественной среды.

6. Проанализировать феномен брендинга с точки зрения классических, неклассических и постнеклассических теорий.

Динамика социологической составляющей маркетинговых коммуникаций

На отдельных этапах становления постиндустриального общества происходили специфические изменения и в конкурентных средах, включая общественную, и в коммуникациях, и в их взаимоотношениях с данной средой. Коммуникации постоянно приспосабливаются к ее состоянию и трансформациям, происходит осмысление особенностей и динамики их функционирования, возникает необходимость еще большего усиления воздействия на нее. В результате утверждаются новые подходы к организации коммуникаций. Приоритеты все в большей степени смещаются в сторону социального управления ими.

Активная социодинамика коммуникационной деятельности, связанной с продвижением различных объектов в конкурентной среде, особенно ярко проявляется при анализе смены парадигм продвижения и укрепления брендов с помощью маркетинговых коммуникаций.

Каждый из их видов (основные среди них реклама, сейлз промоушн, паблик рилейшнз и директ-маркетинг) участвует в создании системы воздействия на целевые аудитории, основная аргументация которого заключается в предложении решения социальных проблем путем приобретения ее представителями определенной продукции или пользования определенными услугами.

В процессе брендинга для усиления коммуникативного воздействия информации, идущей по различным каналам, маркетинговые коммуникации интегрируются, оптимизируются с точки зрения распределения затрат, необходимых для их реализации, координируются по времени, месту, степени унификации, формы и содержания транслируемой информации. По сути дела, происходит все большее фокусирование направленности информации на все время сужающиеся – вплоть до одного индивида – сегменты потребительской среды.

Показательно, что беспрецедентно высокими темпами и в количественном, и в качественном отношении развивается директ-маркетинг, на который в настоящее время приходится порядка двух третей всех отчислений на маркетинговые коммуникации. Он позволил осуществлять их углубленное проникновение в потребительскую среду, в результате установления персонализированных, с обратной связью, взаимоотношений производителей с ее отдельными представителями. В результате становится доступной информация о том, решение каких еще оставшихся “вне поля внимания” социальных проблем бренд способен предложить, а также о связанных с работой с ним существующих и потенциальных рисках, которые можно предотвратить.

Директ-маркетинг открыл путь для реализации инновационных технологий усиленного группового (клубного) социального воздействия на целевые аудитории, отличающиеся специфическими потребностями, а также активного развития систем CRM (*customer relationship management*). В последнем случае речь идет уже не о воздействии на потребителя (*consumer*) и взаимодействии с ним, а о том, что он по сути становится клиентом (*customer*) бренда, который “берет его на долгосрочное обслуживание”, с ним взаимодействует, реагирует на информацию, получаемую от него в результате постоянного мониторинга обстановки в общественной и конкурентной среде свои действия. В результате процессы брендинга корректируются в зависимости от состояния и тенденций этих сред. Основанные на директ-маркетинге **рекламно-коммуникационные программы с усиленной социальной направленностью и мотивирующим воздействием** приобретают беспрецедентно высокую эффективность. В результате их реализации отклик потребителей на полученную информацию (*response rate*) доходит до 73%, в то время как при традиционной почтовой рассылке рекламных материалов (*direct mail*) в среднем составляет 4%.

Все шире используются **сопутствующие мероприятия** (*collateral*) – не охваченные вышеперечисленными основными направлениями маркетинговой деятельности, например, выставки, семинары, оформление мест продажи.

Налицо движение в брендинге от маркетинга к **таргетингу** (от *target* – мишень) – узкоцелевым коммуникационным программам и действиям, предусматривающим возможность оперативного реагирования на сигналы рынка при решении разнообразных задач, включающего механизмы социального управления мотивацией общественной среды.

Практикуються інноваційні підходи к решению задачи активного внедрения брендов в социум. Например, одна из крупнейших в мире коммуникационных корпораций *Dentsu* (Япония) ввела в оборот термин **“тотальные коммуникации” (ТК)**. Они мобилизуют все ресурсы общения индивида с брендом и обеспечивают оптимальное восприятие и отражение общественной средой идущей к ней по самым различным каналам связанной с ним информации. При этом воздействие на индивида осуществляется не только в режимах монолога и диалога, но и невербального межличностного общения, путем включения подсознания человека, с учетом влияния на него цвета, формы, окружающей среды, знаков и символов, звука, интерьера, особенностей поведения в коллективах и т.д. ТК потребовали новых управленческих решений, находящихся в поле социологии управления.

В процессах ТК существенно снижается роль рекламы за счет развития эмпирических инструментов. Принципиальными отличиями и преимуществами ТК перед **интегрированными маркетинговыми коммуникациями (ИМК)** являются расширение круга используемых коммуникационных инструментов за пределы исключительно маркетинговых, включение в контролируемую информационную среду всех сфер человеческой жизни, координация и гармонизация общественного и корпоративного использования коммуникационных каналов, а также постоянный поиск и взятие на вооружение новых информационных ресурсов.

Ф. Дзюн, директор по креативной деятельности корпорации *Dentsu*, в своем выступлении в МГУ заявил, что в последнее время в своей коммуникационной активности по продвижению брендов японские специалисты уделяют приоритетное внимание таким аспектам, как помощь людям в выборе стиля их жизни, оказание “вдохновляющей” поддержки в их стремлениях, “гуманизация” рекламных предложений, поиск социально значимых идей [5].

Весьма показательны происходящие в результате метаморфоз общественной среды изменения **парадигм стратегий** рекламно-коммуникационного воздействия на социум информации о брендах. Результатом обретения все нового и нового видения особенностей и перспектив этого воздействия явились стратегии, инновационные для своего времени, которые начали активно внедряться еще с 1960-х г. и появляются до сих пор.

Изначально доминировала стратегия “неопровержимых фактов” доказательства наличия у бренда свойств, необходимых потребителю. При ужесточении конкуренции и расширении ассортимента продуктов, предлагаемых на рынок, производителям пришлось искать их какие-то особые социально значимые преимущества (стратегия **уникального торгового предложения – УТП**). Были также предложены стратегия **имиджа**, эксплуатирующая не столько рациональный, сколько эмоциональный компонент восприятия потребителем информации о бренде, и стратегия **позиционирования**, утвердившая целесообразность нишевого подхода при трансляции информации о бренде с учетом таких его параметров, как расчи-

таннные на определенные сегменты потребительской аудитории цена, потребительские свойства, имидж.

В 1970-х гг. стратегия имиджа трансформировалась в стратегию **бренд-имиджа**, которая утвердила необходимость формирования в потребительской среде не просто положительного образа товара или услуги, а соотношения его с определенным товарным знаком, который, получив известность и лояльность в потребительской среде, становится брендом и несет определенную социальную миссию, связанную с улучшением качества жизни потребителей. Внедряя свой привлекательный имидж, бренд “выпукло” транслирует свою социальную миссию, положительно выделяющую его из ряда конкурентов на фоне переизбытка информации в различных медийных средах и дает “кредит коммуникативного доверия”.

Бренд, присутствуя в социальности в виде знака или даже выходя за “границы поля” сознания в виде симулякра, становится силой, порождающей изменения и различия значимых идей и ценностей, сообщающей всей деятельности целевую направленность и придающую ей общественный смысл.

Особую роль в усиленном воздействии на общественную среду стал играть **продакт плейсмент** (*product placement*), в частности предполагающий участие в процессах продвижения брендов популярных личностей, особенно спортсменов и “звезд экрана” – известных актеров, политиков. Многие из них, будучи **референтными личностями**, становятся “**лицами брендов**”. Теперь мы наблюдаем победное шествие продвигающих бренды интернета, электронных игр. Все большее распространение получают так называемые *ambient media* – коммуникации в среде, в которой живет индивидуум – например, граффити, реклама на скамейках, на асфальте и даже в туалетах.

При продвижении брендов в социальную среду все активнее используются флэш-мобы, событийные акции, спонсорство, индивидуальные контакты, “личные” каналы общения, даже такие, которые ранее в рекламно-коммуникационной практике применялись крайне ограничено, например, слухи. Посредством “сарафанного радио” и блогов эффективно распространяется информация, призванная побудить “нуждающуюся в дружеской рекомендации” целевую аудиторию сделать выбор в пользу предложений или идей, интересных для нее с точки зрения решения социальных проблем (по данным консалтинговой корпорации McKensey, две трети покупателей делают покупки под влиянием рекомендаций).

Практика показала, что путем манипулирования социально значимой информацией брендинг способен существенно изменять практически любое состояние рыночного спроса. Негативный – на позитивный (*конверсия*). При отсутствии спроса он создается (*стимулирование*). Снижающийся – восстанавливается (*реанимация*). Колеблющийся – стабилизируется (*синхронизация*). Оптимальный – фиксируется на заданном уровне (*поддержание*). Чрезмерный – снижается (*торможение*).

Восприятие бренда возможно изменить и в случаях, когда нужно срочно реагировать на создавшуюся вокруг него ситуацию, а время на реакцию весьма ограничено. При этом задачи изменения восприятия бренда и социального управления данным восприятием обычно решаются не сразу для всего социума, а только для какой-то его части – сегмента или совокупности сегментов, характеризующихся социально-демографический и психологической однотипностью.

Новые вызовы

Очевидно, что в брендинге рационально используются практически все апробированные им возможности усиленного воздействия на индивидов, и его традиционные подходы нельзя сбрасывать со счетов. Вместе с тем, “стрела времени” все ускоряет. Ситуация, сложившаяся в рыночной и общественных средах в начале XXI в., в том числе предопределенная процессом глобализации, потребовала от производителей товаров и услуг, а также коммерческих структур новых усилий для поддержания их конкурентоспособности.

В мире больше нет дефицита практически во всех товарных и сервисных категориях, но появился дефицит покупателей, клиентов. Они устали от изобилия лозунгов и предложений, порой мало отличающихся друг от друга, и уже не реагируют на большинство из них. Стала очевидной необходимость многопланового, широкомасштабного и комплексного коммуникационного воздействия на общественную среду с использованием новых инновационных и интеллектуальных ресурсов, причем не только в маркетинговой сфере, но и в любой другой конкурентной среде.

В целом ситуация, сложившаяся в коммуникационной сфере, характеризуется переполнением коммуникационных каналов, отторжением человека от реальности за счет создания иллюзорного (виртуального) пространства. Невозможность проверить достоверность данных, а также их переизбыток подавляют способность человека воспринимать информацию, анализировать ее и делать взвешенные выводы. Люди вычленяют лишь самые яркие образы и марки. Задача самореализации, стоящая перед социальными акторами, беспрецедентно усложнилась. Все острее ощущается необходимость постоянного выбора из многообразия. Появились новые измерители социальных явлений, новый формат коммуникационных процессов. Мы можем наблюдать у социальных акторов такие симптомы, как блокировка рефлексии, неспособность адекватно воспринимать и оценивать сложившуюся ситуацию, подняться над нею, самоопределиться и самоидентифицироваться, отсутствие смелых, обдуманных “прорывных” идей и готовности их реализовать, умело взаимодействуя с другими субъектами.

Многим акторам социально значимых процессов становится необходимым выстроить дихотомию: “социальные интересы – индивидуальные интересы”, сформировать базу нематериальных активов собственной личности – основу ее репутации, внедрения в референтную среду – и при этом сохранить баланс собственной идентичности и привнесенных изменений.

В поисках ресурсов для реализации своих интересов и формирования своего социального капитала индивид вынужден обращаться к себе самому. Развитая интуиция, интеллект, способность к обучению, способность к риску, образование, коммуникативные навыки, способность убеждать, воля и наконец, хорошее здоровье и стильная внешность – все, что можно определить как “индивидуальное достояние” и “источник для обретения социального статуса”, становится необходимым качественно “продать”.

Те, кто пытается внедрить в общественную среду и укрепить в ней, стремясь получить ее лояльность, свои бренды, сталкиваются все с новыми и новыми вызовами. Реалии сегодняшнего дня, первоначально связанные с метаморфозами общественной среды, заставляют решать все новые и новые все время усложняющиеся задачи в условиях все большей рискогенности. Каковы же пути их решения?

Концептуальные основы

Для исследования социальных механизмов брендинга существенное значение имеют работы, анализирующие социокультурную динамику современности.

Рассматривая технологии брендинга, мы опираемся на социальную драматургию И. Гоффмана, теорию социальных изменений П. Штомпки, теорию метанарративов Ж.-Ф. Лиотара.

Для понимания механизмов брендинга видится перспективной теория структуризации Э. Гидденса, исследовавшего конкретные социальные явления, и одновременно концепция морфогенезиса М. Арчер, которая изучала эмерджентные свойства социокультурных систем.

Особую роль в брендинге играет понятие “лидеров мнений”, введенное П. Лазарсфельдом. П. Бурдые показал, что разные социальные группы по-разному конструируют социальную реальность, в которой особую роль приобретает символический капитал, который может быть конвертирован в реальные рыночные преимущества.

Ю. Хабермас установил зависимость эффективности коммуникаций от уровня согласия и взаимопонимания между взаимодействующими субъектами. Дж. Коулмен изучал особенности рациональных выборов потребителей, риски и доверие в сетевом взаимодействии индивидуальных и корпоративных акторов. Ж. Бодрийяр исследовал особенности современного потребления, в котором происходит замена потребительской стоимости товаров и услуг на символическую стоимость. Представители “необихевиоризма” П. Блау, Б. Скиннер, Дж. Хоманс установили, что поведение индивидов взаимодействует поведением других индивидов, а также окружающей средой.

Компании, работающие с брендами, используют “оптику” теории макдонализации Дж. Ритцера, культуральной социологии Дж. Александера, космополитическую методологию У. Бека, его подходы к интерпретации вызовов и парадоксов современной социальной жизни, позволяющие более глубоко понять усложняющуюся нелинейную динамику современного со-

циума и его противоречия, а также его концепцию координационных конвенций приписывания ценностей.

Для понимания природы брендов и процесса управления ими нам полезны научные взгляды Л. Болтански, исследовавшего “дух” сетевого капитализма, исследования общественного сознания Дж. Ваттимо, эмпирически ориентированная этнометодология Г. Гарфинкеля, парадигмы Ж. Делеза и Ф. Гваттари, постструктурализм Ж. Дерриды, исследование “антропологии потребления” М. Дуглас, концепцию образования пространства потоков из символов, которыми обозначаются материальные и нематериальные объекты в совокупности с людьми – субъектами исследователя Дж. Урри, а также (last but not least!) учение о социальных системах Н. Лумана.

В то же время нам неизвестны работы в российской и украинской социологии, которые напрямую рассматривали бы именно брендинг в контексте отраслевых социологий, в частности социологии управления. Некоторые подходы к такому рассмотрению содержатся в работах Л. Бевзенко, Т. Дридзе, С. Катаева, В. Королько, Н. Костенко, С. Кравченко, В. Лепского, В. Лефевра, Н. Лисицы, О. Лычковой, И. Мартынюка, Ю. Коротченко, В. Подшивалкиной, В. Полторака, Ю. Сурмина, В. Судаковой, Е. Суименко, В. Терина, А. Тихонова, Ж. Тощенко, Н. Туленкова, Л. Федотовой, В. Шалаева. Однако, данные исследователи освещают вопросы брендинга “по касательной”, т.к. он не является объектом их научного интереса [2; 7; 15; 19–30; 32; 36–38; 45–52].

Методологическими проблемами и практическими вопросами конкретно брендинга, в том числе его маркетинговой и рекламной составляющими занимаются такие исследователи, как, например, М. Васильева, С. Веселов, В. Домнин, М. Дымшиц, В. Евстафьев, А. Зозулев, В. Коломиец, Л. Мамлеева, В. Музыкант, А. Надеин, Ю. Нестерова, В. Перция, В. Пекарь, И. Рожков, Е. Ромат, О. Савельева, Ф. Шарков [3; 4; 6; 8; 9; 14; 17; 18; 31; 33–35; 39–43; 53].

Данная теоретическая база позволяет не только осмыслить, но и практически применить ее положения для повышения эффективности процессов брендинга. Вместе с тем необходимо добавить некоторые дополнительные, соответствующие современным реалиям аспекты, делающие еще более глубоким понимание особенностей и еще более повышающие эффективность брендинговой деятельности.

Брендинг в ракурсе постнеклассической науки

Очевидно, что для осмысления социологических аспектов брендинга уже недостаточно изучать классические и неклассические труды философов и социологов. В качестве базовых общеметодологических средств его анализа нам необходимо также использовать достижения постнеклассической науки.

По нашему мнению, брендинг следует отнести к *сложным самоорганизующимся системам*, особенности функционирования которых исследуются, в частности, в работах В. Степина, который утверждает: “Для

сложных самоорганизующихся систем очень важно, что эта система всегда открыта, она взаимодействует со средой, обменивается веществом, энергией и информацией со средой и способна наращивать уровни своей организации. При этом каждый новый уровень всегда воздействует на ранее сложившиеся, их модифицирует, меняет их элементы, меняет свойства и композицию элементов, а законы их функционирования ограничивает так, чтобы возникла новая целостность, новая саморегуляция. Получается переход от одной саморегуляции к другой через определенную эпоху фазовых переходов. Сейчас эти фазовые переходы весьма активно изучают в нелинейной динамике, в синергетике. Здесь много интересных вещей, в частности обнаружение кооперативных эффектов, режимов с обострением, появление странных аттракторов, которые выступают как целевая причинность функционирования системы.

Кстати то, что в сложной саморазвивающейся системе высшие уровни самоорганизации несут в себе, формируют системные параметры, которые управляют системой в целом, весьма важный момент” [44].

Данную точку зрения на функционирование сложных самоорганизующихся систем В. Степин развил и в своем выступлении на IV Социологическом конгрессе в **Москве (февраль 2012 г.)**.

Для исследования феноменов бренда и брендинга в постнеклассическом ракурсе нам представляются перспективными взгляды и принципы **метафизики тотальности**, разрабатываемой последние 20 лет в Центре гуманитарного образования НАН Украины в Лаборатории постнеклассических методологий под руководством В. Кизимы [16].

Суть его учения состоит, в том числе, в раскрытии механизмов развертывания тотальности – динамической целостности, которая в процессе саморазвития может радикально трансформироваться, сохраняя свою идентичность.

В новой онтологической парадигме В. Кизимы (“мир есть тотальность”) особое внимание уделяется критическим точкам, в которых тотальность представлена как целое и влияние на которые равноценно влиянию на целое. Он рассматривает постнеклассические коммуникационные практики как саморазвертывающиеся целостные многопричинные (и междисциплинарные) комплексы взаимодействующих людей и сред, в ходе саморазвития которых меняются и люди, и среды, и их отношения, что создает возможность огромного разнообразия данных практик, их циклов, вариантов их осуществления и обостряет проблему управления ими.

Установки **постнеклассической рациональности** (нелинейного мышления) выходят на ведущие позиции в условиях глобальных интеграционных процессов и уплотнения связей, когда многообразие форм социума приобретает характер всеединства, взаимопроникновения. Именно они могут дать нам ответ на ключевые вопросы феномена **брендинга**, связанные с обретением адекватного понимания механизмов взаимовлияния бренда и социума.

Сегодня управление в брендинге должно рассматриваться не в односубъектной классической традиции (среда определяет поведение субъекта) либо односубъектной неклассической (субъект определяет процессы в среде), на которых основывается маркетинг, а как многосубъектный (апеллирующий ко многим объектам), внутренне связанный комплекс таких практик.

Процессу продвижения объекта в конкурентную среду и приобретению им статуса бренда присуще:

1. Свойство сложного развертывания (саморазвертывания), трансформации и смены циклов прямых и обратных связей разных видов субпрактик брендинга.

2. Влияние субъектов управления через среду на себя и другие субъекты, в результате чего все они становятся объектами собственных управляющих действий и действий других субъектов, а значит, из стремящихся *навязать* свою волю другим, превращаются в тех, кому важно *понять потребности других* и пребывать с ними в постоянном и максимальном *соответствии*.

3. Отсутствие безответных действий, поскольку каждая часть влияет на себя через целое и в этой относительности субъект-объектных функций состоит рефлексивность целого и сохранение его идентичности.

4. В результате имеет место тенденция рефлексивного сочетания *сизигии* (от греч. *syzygia* – парное сочетание сопряжение, соответствие) – “микроработы” частей единого многосубъектного и многосредового практического процесса с “макроработой” его как целого, что сохраняет его идентичность и связность в ходе социальных метаморфоз, не мешая им, а наоборот, оптимизируя их, тем самым снижая риски социальных дисгармоний и кризисов. В этом случае очевидно субъект-субъектное взаимопроницающее взаимодействие между брендом и социумом. При этом брендинг, даже решая сугубо маркетинговые задачи, порождает “побочные” линейные или линейно-ветвящиеся *причинные цепи* (*причинные ризомы*), выходящие за пределы маркетинга в более широкие среды и комплексы.

Рассмотрим ключевые принципы метафизики тотальности в применении к брендингу.

Принцип *онтико-онтологической дуальности*. Согласно этому принципу, обладая индивидуальной онтической спецификой (*спецификой сущего как самости*), любая вещь (*в нашем случае объект продвижения в конкурентную среду, бренд*) всегда имеет ту или иную общую онтологическую основу (среду) с любой другой вещью, с которой через эту основу вступает во взаимодействие. В таком случае возможно переосмысление понятий объекта и субъекта: онтическая составляющая вещи может рассматриваться как субъект, а онтологическая – как объект, и субъект-объектное отношение выступает как качественно новая целостность, обладающая единой онтико-онтологической природой.

Например, в диалоге множество состоит из двух участников, а в полилоге – из многих. Онтологической же основой, которая задает их связь и единство, является общее пространство разнообразных смыслов.

В связи с этим В. Кизима предлагает ответ на вопрос: как при том, что отдельные субъекты действуют на целое **линейным причинным образом**, перейти от их индивидуальных практик к практике целого? Если пытаться рассматривать практику целого как сумму практик компонентов, выстраиваемых по принципу только прямых и обратных **причинных** связей (*что имеет место при традиционном маркетинговом подходе к процессам брендинга!*), то такой подход недостаточен, поскольку редуцирует **единство** многообразных частей, то есть, в нашем случае, **одновременный, многосубъектный, объемный** характер рефлексивного процесса к взаимно изолированным случаям линейного взаимодействия причинных случайных связей. Реальная рефлексивность состоит в том, что онтические причинные действия субъекта на других вызывают, помимо внешних и явных онтических последствий, также скрытые изменения онтологических оснований объектов воздействия, и через волны этих онтологических влияний он (субъект) испытывает неявные, часто бессознательные обратные влияния на себя иного, непричинного (кондиционального) качества, которые, однако, затем сказываются и на его внешних решениях и действиях.

Сущность механизма данной рефлексивности остается в этом случае фактически скрытой за внешними описаниями его отдельных циклов и петель. В результате, целостный процесс распадается на фрагменты. Но главное, что при этом **не соблюдается принцип минимизации удельных затрат энергии развития целого**, поскольку игнорируются непричинные, **внутренние** связи между компонентами. Это не позволяет понять ситуации активного участия в причинных процессах сознания человека, не говоря уже о неосознаваемых, скрытых и нелокальных, но реально присутствующих взаимовлияниях людей и вещей, выходящих за пределы внешней линейности и частичности.

Акцент на наличие не только причинного, но и кондиционального фактора составляет сущность другого принципа метафизики тотальности – принципа **причинно-кондициональной самодетерминации**, органически сочетающего линейные, нелинейные и объемные процессы рефлексивности. Он полностью применим к изучению процессов брендинга. Если следовать логике исследователя, бренду присущи рефлексивные практики двух уровней взаимовлияния – **внешнего** и **внутреннего**. На внешнем, относительно завершенном, бренд и среда взаимодействуют **причинным**, т.е. однозначным и необходимым образом. На внутреннем – как многозначные, случайные и сложно структурированные, влияющие друг на друга **кондициональным образом** (от англ. *condition* – условие). Во втором случае маркетинговые подходы вообще неприменимы для исследований.

Бренд обладает **дуальностью**: он одновременно индивидуализирован, локален, выступает как некая целостность в своих причинных действиях и отношениях и, в то же время, нелокален, всеобщ, онтологичен как проявление окружающей среды и часть последней.

Рациональные причинные действия, связанные с продвижением объекта в конкурентной среде, всегда сопровождаются неконтролируемыми,

скрытымі частнымі впливаннямі умовий яго продвіжэння. Это, в частнос-ти, становіцца очевідным пры рассматрэнні прымераў, адносячыхся к сфэре **брендінга асобы**, когдa в любой дзейнасцiнай сітуацыі всегдa ёсць асновныя і частныя момэнты, якія в разных случаях могуць мяняцца месцамі і трансфармаваць прыярытэты дзействаў.

Праецыруа на брендінг і метамарфізаваў сфармуляваны В. Кізімай прынцып **аб'ёмнай самадэтермінацыі**, раскроем механізм взаімадзейства брэнда са сродой, в каторой он функцыянуе.

Ісходзя із цэляў і сродстваў брендінга, прычінна (*лінейна*) вплиа на сроду, брэнд вызывае не толькі **внешніе – генералагічныя** (от лат. *genero – породжати, создавати*) зменення сітуацыі, но і чэрез нх нелінейна і аб'ёмна мяняе сваі **внутренніе – парсычныя** (от лат. *pars – часть*) элементы взаімавпліяння са сродой, как бы “породжае сваім прычінным дзействам едінчыныя зменчывыя волны, также дзейства неконтроліруемам абразам на самаго себя”.

Брэнд функцыянуе в аб'ёмным поле мяняючыхся інафармацыйна-энергетычных і субстратных парсычных патокаў, пронізываючых всю толщу яго самості (сущности) і “оседаючых” в закодированном вیده на разных уровнях, в том числе в саціальной сроде на псіхалагічэском, патрэбнасцiным, а также на раціональным уровнях прынятыя рашэнняў. Прычінныя дзейства кампанентаў взаімадзейства інтэгруюцца чэрез провоцыруемаы імі кандыцыйныя абратныя вплианія і мяняюць самі кампаненты, іх адношенія к сроду, вэдут к слэдующым цыклам трансфармацый едінчог працічэского камплэкса і яго месца во вנешних условиях.

Таким абразом, мы вправа рассматривать брендінг в ракурсе органічнай непэрыўнай **сизігійнасці** – працэса, когдa любая камплэментарная пара протівоположностей находитсa как в саціанні аб'єдінення, так і в саціанні оппозіцыі.

Мы должны рассматривать каммунакацыі в брендінге не как камплэкс сродстваў взаімаотношеніяў брэнда і саціальной сроды, а как слэжнугу, отличную от маркетінговых каммунакацый сістэму с прысущымі ёй прызнакамі, о каторых речь шла вышэ, – как абстракцію болэе высокого теоретического уровня.

В этой камплэксной діалектыке заключен тот іскомый **інваріант**, каторый позволяе удерживать многаобразіе трансфармуірующыхся в брэндынговой дзейнасці і сменяющых друг друга частных постнекласічэских працік в рамках некоей общей также постнекласічэской працікы. І прыобретеніе управлјаемым аб'єктом прызнаков брэнда, і форміроваіне саморазвертывающейся сістэмы брэндынга опрэдэляюцца преходом от лінейного управлјаення к нелінейному і рефлексивному.

Отвэт на вопрос, чем же опрэдэляецца осущэствленіе такого прехода, можно найтй в ещэ прэдстоащем нам ісслэдованні взаімадзейства сістэмаобразующих элементоў брэнда:

- *целостности і периферии;*
- *генералагічэского ядра і парсычэской ауры;*

- *строения целого* (иерархически-сетевых отношений);
- *субъект-объектного единства*;
- *саморазвития* (самоорганизации);
- *детерминации* (самодетерминация);
- *переходных состояний* (бифуркации и субстанциализации).

Эффективность этого исследования определит наши возможности в реализации высоких инновационных социо-гуманитарных проектов.

Выводы. Назрела необходимость более глубоко исследовать социальную феноменологию бренда и брендинга, их структурные особенности, место и функции в социальной реальности, особенности и принципы воздействия на социальную статику и динамику.

Для решения задач, актуальных социологии брендинга, эффективными являются постнекласические парадигмы. Именно в них мы находим подтверждение закономерностей выявленного перехода брендинга в новое качество – *системы* социального управления продвижением объектов в конкурентной среде.

Нам предстоит социологически *концептуализировать* понятия “бренд” и “брендинг”, структурировать направления их социологического изучения, разработать методики целенаправленных социологических (“немаркетинговых”) исследований их отдельных проявлений, найти подходы к осмыслению историко-теоретического, институционального и методологического аспектов процессов брендинга.

Список использованной литературы

1. Багаева Т.Л. Управление мотивационными рекламно-коммуникационными программами (социологический аспект) : дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.08 / Татьяна Леонидовна Багаева ; Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России. – Москва, 2009.
2. Бевзенко Л. Социальные интересы: субъект и объект исследования в контексте актуальной социокультурной ситуации / Л. Бевзенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2011. – № 1. – С. 3–17.
3. Васильева М. Бренд: сила личности / М. Васильева, А. Надеин. – СПб. : Питер, 2003. – 208 с.
4. Веселов С.В. Маркетинг в рекламе / С.В. Веселов. – М. : Международный институт рекламы, 2002. – Ч. 1 – 316 с.; Ч. 2. – 376 с.; Ч. 3. – 296 с.
5. Дзюн Ф. Выступление на совместной Конференции Российско-японского Центра по изучению СМИ и культуры факультета журналистики МГУ и компании Dentsu “Японская реклама: история и современность”. – М. : МГУ, 2008.
6. Домнин В.Н. Брендинг: новые технологии в России / В.Н. Домнин. – СПб. : Питер, 2003. – 381 с.
7. Дридзе Т.М. Две новые парадигмы для социального познания и социальной практики / Т.М. Дридзе // Социальная коммуникация и социальное управление в эквантропоцентрической и семиосоциопсихологической парадигмах. – М. : Институт социологии РАН, 2000. – Кн. 1. – С. 3–42.
8. Дымшиц М.Н. Манипулирование покупателем / М.Н. Дымшиц. – М. : Омега-Л, 2004. – 252 с.
9. Евстафьев В.А. Что, где и как рекламировать. Практические советы / В.А. Евстафьев, В.Н. Ясонов. – СПб. : Питер, 2005. – 432 с.
10. Злобіна О.Г. Регуляція соціальної поведінки за ситуації нестабільності: віртуальний круглий стіл / О.Г. Злобіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2.

11. Злобіна О.Г. Соціально-психологічний вимір проблеми Чорнобиля / О.Г. Злобіна // Соціальні наслідки Чорнобиля: час відродження / НАН України, Ін-т соціології, Центр соц. експертиз ; [за ред. Ю. Саєнка, Н. Ходорівської]. – К. : ІС НАНУ, 2011. – С. 57–64.
12. Злобіна О.Г. Практики життєконструювання: до питання про проблемні ситуації в методології конструювання реальностей / О.Г. Злобіна // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2). – С. 154–161.
13. Злобіна О.Г. Україна на шляху до європейської моделі узгодження інтересів. Замість післямови / О.Г. Злобіна // Соціальні інтереси в контексті соціокультурної модернізації / за ред. О. Злобіної. – К. : ІС НАНУ, 2011. – С. 306–309.
14. Зозулев А. Брендинг в схемах / А. Зозулев, Ю. Нестерова // Маркетолог. – 2006. – № 11. – С. 9–16.
15. Катаєв С.Л. Сакральна соціологія суспільства другого модерну / С.Л. Катаєв // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – Т. 2. – В. 12 (199).
16. Кизима В.В. Начала метафізики тотальності / В.В. Кизима // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. – К. : ЦГО НАН України. – 2007. – № 17/18. – С. 38–129, 80–99.
17. Коломиец В.П. Легитимация социальной стратификации средствами рекламы / В.П. Коломиец // Вестник Московского университета. Социология и политология. – М., 1998. – № 1. – С. 15–20.
18. Коломиец В.П. Отечественный рекламный рынок: растущий алармизм / В.П. Коломиец // Российский рекламный ежегодник. – М. : Российское отделение ПА, 2003. – С. 13–21.
19. Королько В. Основы паблик рилейшнз : учебник для студентов вузов / В. Королько. – М. : Рефл-бук, 2003. – 528 с.
20. Коротченко Ю.М. Валюатив: опыт структурного определения / Ю.М. Коротченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т. 24 (63). – Вып. 3–4. – С. 34–44.
21. Костенко Н. Настичь реальное, когда медиа повсюду: онтологический интерес в культурных исследованиях и теории медиа / Н. Костенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 1.
22. Костенко Н. Знание о смыслах: методология глубины и поверхности / Н. Костенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2011. – № 4. – С. 3–31.
23. Кравченко С.А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения / С.А. Кравченко. – М. : Экзамен, 2003. – 511 с.
24. Кравченко С.А. Словарь новейшей социологической лексики (с английскими эквивалентами) / С.А. Кравченко. – М. : МГИМО-Университет, 2011. – 408 с.
25. Лепский В.Е. Рефлексивно-активные среды инновационного развития / В.Е. Лепский. – М. : Когито-Центр, 2010. – 255 с.
26. Лефевр В.А. Алгебра совести / В.А. Лефевр. – М. : Когито-Центр, 2003. – 426 с.
27. Лисица Н.М. Рекламна комунікація та конструювання світу хабітуалізованого споживача / Н.М. Лисица // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – 2009. – № 15.
28. Лисица Н.М. Соціальний інтерес до продукту як основа формування нових цінностей / Н.М. Лисица // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2010. – № 891.
29. Лычковская О.Р. Масс-коммуникативные практики в рамках когнитивной парадигмы: процессы проблематизации и депроблематизации социальной реальности / О.Р. Лычковская // Вісник Одеського національного університету. – 2010. – Т. 15. – Вип. 7.

30. Лычковская О.Р. Новые коммуникативные технологии и специфика медиатизированных коммуникативных практик в современной Украине (одесский опыт) / О.Р. Лычковская // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2011. – № 941.
31. Мамлеева Л. Анатомия бренда / Л. Мамлеева, В. Перция. – М. : Вершина, 2007.
32. Мартынюк И. Символическая социальная реальность: методологические подходы и практический опыт изучения / И. Мартынюк, Н. Соболева // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 3.
33. Музыкант В.Л. Реклама и PR-технологии в бизнесе, коммерции, политике / В.Л. Музыкант. – М. : Армада-пресс, 2001. – 688 с.
34. Пекарь В. Постиндустриальный маркетинг: принципы и методы / В. Пекарь // Маркетинг и реклама. – Харьков, 2004. – № 9. – С. 17–21.
35. Пекарь В. Роль рекламы в постиндустриальном обществе / В. Пекарь // Маркетинг и реклама. – Харьков, 2001. – № 12 – С. 14–17.
36. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В.И. Подшивалкина. – Кишинев : Центральная типография, 1997. – 352 с.
37. Полторак В.А. Соціальний маркетинг та регулювання соціальних проблем у кризовому суспільстві / В.А. Полторак, Д.И. Акимов // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 4. – С. 260–266.
38. Полторак В.А. Пиар-демократия как форма социальной коммуникации в обществах с ограниченным контролем над СМИ / В.А. Полторак // Вісник ОНУ. – 2011. – Т. 16. – Вип. 10. – С. 94–101.
39. Рожков И.Я. От брендинга к бренд-билдингу / И.Я. Рожков, В.Г. Кисмерешкин. – М. : Гелла-принт, 2004. – 320 с.
40. Рожков И.Я. Бренды и имиджи / И.Я. Рожков, В.Г. Кисмерешкин. – М. : РИП-Холдинг, 2006. – 256 с.
41. Ромат Е. Реклама в системе маркетинга / Е. Ромат. – К. : Студцентр, 2008. – 608 с.
42. Савельева О.О. Постмодернизм как новая рекламная платформа / О.О. Савельева // XIV Всероссийская конференция заведующих кафедрами рекламы, связей с общественностью и смежных специальностей. – М. : Пресс-корп, 2011.
43. Савельева О.О. Реклама в социологическом дискурсе / О.О. Савельева. – М. : Прометей, 2005. – 203 с.
44. Степин В.С. Зиновьевская концепция возможности научного социального знания / В.С. Степин // Зиновьевские чтения в Российской академии наук. Методология и логика социального знания в трудах А.А. Зиновьева и современность : материалы III Международной научной конференции, (Москва, 12 мая 2010). – М. : РГТЭУ, 2010. – С. 33–34.
45. Судакова В.Н. Конвенциональные тенденции в процессах институционализации коммуникативных практик / В.Н. Судакова // Вісник ОНУ. – 2008. – Т. 13. – Вип. 3. – С. 14–22.
46. Суименко Е.И. Социальная инженерия: процедуры и технологии / Е.И. Суименко // Высшая школа социологии при Институте социологии НАНУ. – К., 2012.
47. Сурмин Ю.П. Теория социальных технологий / Ю.П. Сурмин, Н.В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.
48. Терин В.П. Массовая коммуникация. Исследование опыта Запада / В.П. Терин. – М. : МГИМО, 2000. – 224 с.
49. Тихонов А.В. Социология управления. Теоретические основы / А.В. Тихонов. – СПб. : СПбГУ, 2000. – 324 с.
50. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек / Ж.Т. Тощенко. – М. : Юнити-Дана, 2007. – 544 с.

51. Федотова Л.Н. Социология рекламной деятельности / Л.Н. Федотова. – М. : Гардарики, 2002. – 272 с.
52. Шалаев В.П. Социосинергетика: истоки, теория и практика в современном мире / В.П. Шалаев. – Йошкар-Ола : МарГТУ, 1999. – 268 с.
53. Шарков Ф.И. Интегрированные бренд-коммуникации / Ф.И. Шарков. – М. : РИП-холдинг, 2004. – 244 с.

Статья поступила в редакцию 06.09.2012

Рожков І.Я., Багаєва Т.Л. Соціологічні контури сучасного брендингу

Автори окреслюють соціологічний контур сучасного брендингу, який вийшов далеко за межі безпосередньо ринкової діяльності. Вони розглядають брендинг як систему соціального управління найрізноманітнішими (не тільки ринковими) об'єктами в конкурентному середовищі. У цій новій для себе іпостасі брендинг досі не був серйозно досліджений у соціологічному аспекті. Щоб заповнити цю прогалину в його теоретизуванні соціології, доцільно взяти на озброєння не тільки посткласичні, а й постнекласичні парадигми.

Аналіз динаміки стратегій та особливостей розвитку маркетингових комунікацій показує, що соціальна спрямованість комунікацій, що просувають різноманітні об'єкти з метою набуття ними статусу брендів, постійно посилюється.

Ключові слова: бренд, брендинг, соціологічна об'єктивація брендингу, маркетингові комунікації, система, соціальна орієнтація управління, постнекласична методологія, метафізика тотальності, самоорганізовані системи.

Rozhkov I., Bahaeva T. Sociological contours of branding

The authors outline the modern sociological contours of brands & branding, which went far beyond marketing per se. The paper presents branding as a meta-system of social management of various (not just market-oriented) objects in a competitive environment, which have not yet been seriously explored in its sociological aspects. To fill this void in sociological theorizing on branding the authors suggest to adopt not only classical, post-classical, but post-non-classical paradigms.

The analysis of the marketing communications temporal dynamics of leads the authors to a conclusion that strategies for brand promotion are constantly increasing & deepening their social orientation.

Key words: brand, branding, sociological objectification of branding, self-organizing systems, marketing communications, social orientation, post-classical methodology, metaphysics of totality, non-linear management.

УДК 316.023.4

Н.О. КОДАЦЬКА

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ЖІНОК В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розкрито сучасні тенденції та перспективи організації праці жінок в Україні. Проаналізовано чинну нормативно-правову базу у сфері охорони праці жінок. Вивчено особливості організації праці жінок й досліджено існуючу систему пільг та гарантій щодо їхньої праці у суспільстві. Надано рекомендації щодо досягнення належного рівня організації праці жінок з урахуванням реальних проблем демографічної ситуації в Україні.

Ключові слова: виробничий мікроклімат, демографічна ситуація, подвійна зайнятість, праця жінок, репродуктивна функція, робочий час, сімейні обов'язки, суспільне виробництво, трудовий процес, фізіологічні нормативи.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає складний процес трансформації соціально-економічної системи, пов'язаний з подоланням соціальної та духовної уніфікованості, становленням реального політичного та економічного плюралізму, формуванням громадянського суспільства, розвитку ринкового господарювання. Труднощі трансформаційного періоду посилюються процесами глобалізації, а також утвердженням постіндустріального, інформаційного суспільства. Це особливо актуалізує необхідність використання основних методологічних принципів соціології праці у плануванні та реалізації науково вивіреної соціально-економічної політики. Розкриваючи взаємозалежність різних аспектів, соціологія праці привертає увагу до проблем організації праці жінок як більш вразливої категорії серед працездатного населення України.

При переході до ринкових відносин істотно змінюються роль і значення держави в регулюванні процесів організації праці. Передусім обмежується її втручання у діяльність підприємств різних форм власності, а головні зусилля спрямовуються на забезпечення належного функціонування ринкового механізму, розвиток продуктивних сил, економічну підтримку та соціальний захист населення завдяки раціональному розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту й національного доходу країни.

Головною соціально-економічною проблемою, вирішенням якої сьогодні займається соціологія праці, є зайнятість населення, що не тільки забезпечує матеріальну основу буття людини, а й сприяє розвитку її духовних, моральних якостей. Успішно вирішена проблема зайнятості забезпечує соціальну гармонію в суспільстві, тоді як її невирішеність призводить

до соціального напруження, деградації творчих і професійних якостей людини. Тому програми зайнятості, будучи спрямованими на вирішення проблем як зайнятого, так і незайнятого населення, охоплюють прогнозування дисбалансу на ринку праці, професійний добір, підготовку та перепідготовку кадрів, стимулювання гнучкого ринку праці, організацію праці на підприємствах тощо. Значна роль у цьому належить соціології праці, рекомендації якої є вагомими при розробці програм організації праці жінок в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню різних аспектів проблем організації праці жінок присвячено значну кількість наукових праць. До вітчизняних дослідників цієї проблеми належать: М. Бібен, Д. Богиня, І. Бондар, О. Грішнова, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мікловда, В. Онікієнко, В. Петюх, С. Пирожков, В. Стешенко, С. Трубич та інші [1, с. 142].

Соціологічні проблеми стимулювання трудової діяльності, взаємозв'язку свідомості ціннісних орієнтацій і трудової поведінки активно досліджуються І. Поповою, стійкості і мобільності працівників у промисловості – В. Панюковим, кваліфікація та трудові орієнтації – С. Макеєвим й В. Черноволенко. Також вивчаються проблеми трудових виробничих колективів, механізми й резерви соціального управління у них (В. Патрушев), соціального планування (В. Городяненко й Л. Олесевич). Окремим напрямом досліджень стають проблеми трудової діяльності молоді: трудова орієнтація, вибір і престижність професії (С. Войтович, В. Осовський), виробнича адаптація і трудова мобільність (М. Лукашевич), життєві перспективи та професійне самовизначення (Є. Головаха) [5, с. 158].

Проблеми підприємницької діяльності, типологізації та характеристики суб'єктів ринкових відносин, аналіз стану виробничо-економічної сфери в Україні, особливості трудової кар'єри досліджуються такими соціологами, як В. Ворона, Г. Дворецька, М. Лукашевич, В. Пилипенко, В. Полторац, І. Шевель. Питання, пов'язані із проблемами охорони праці жінок, знайшли відображення у наукових працях таких дослідників, як І. Ломанов, А. Нагорна, А. Абрамова, Г. Севастьянов, Є. Марчишина. Проте досліджень, спеціально присвячених питанням організації праці саме жінок в Україні, сьогодні практично немає, що викликає необхідність зосередитись на цьому питанні більш детально.

Мета статті. Метою статті є розкриття сучасних тенденцій та перспектив організації праці жінок в Україні, вивчення особливостей охорони праці жінок й аналіз існуючої системи пільг та гарантій щодо їхньої праці у суспільстві, розробка рекомендацій щодо досягнення належного рівня організації праці жінок з урахуванням реальних проблем демографічної ситуації в Україні.

Основний матеріал.

Розглядаючи питання організації праці жінок в Україні, необхідно відзначити, що під організацією праці ми розуміємо систему заходів (форм і методів) раціонального поєднання та використання робочої сили, працівників та засобів виробництва, спрямовану на здобуття максимальної ефек-

тивності виробництва при мінімумі витрат. Як такі заходи розглядаються раціоналізація структури управління колективом, форм поділу та кооперації праці, впровадження нових методів і прийомів праці, поліпшення умов праці, підготовки й підвищення рівня кваліфікації тощо [6, с. 209].

Незважаючи на те, що жінки мають рівні з чоловіками права на працю, вимоги до умов і видів праці жінок повинні коригуватися з урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей їх організму. Необхідно запобігати негативним наслідкам застосування праці жінок в умовах виробництва, створювати гігієнічно безпечні умови праці з урахуванням особливостей їх організму для збереження здоров'я працюючих жінок на основі комплексної гігієнічної оцінки шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу.

Зазначимо, що жінки становлять значну частину економічно активного населення України (табл. 1). При цьому жінки зазнають подвійної зайнятості: робота в суспільному виробництві та догляд за дітьми в поєднанні з веденням домашнього господарства.

Таблиця 1

Економічна активність населення за статтю у 2011 р.*

Параметри	Все населення	Жінки	Чоловіки
Економічно активне населення, тис. осіб			
у віці 15–70 років	22 056,9	10 607,0	11 449,9
працездатного віку	20 247,9	9 311,3	10 936,6
Рівень економічної активності населення, % до населення відповідної вікової групи			
у віці 15–70 років	64,3	58,5	70,7
працездатного віку	72,7	68,9	76,3
Зайняте населення, тис. осіб			
у віці 15–70 років	20 324,2	9 881,3	10 442,9
працездатного віку	18 516,2	8 586,5	9 929,7
Рівень зайнятості населення, %			
у віці 15–70 років	59,2	54,5	64,4
працездатного віку, тис. осіб	66,5	63,5	69,3
Безробітне населення, тис. осіб			
у віці 15–70 років	1 732,7	725,7	1 007,0
працездатного віку	1 731,7	724,8	1 006,9
Рівень безробіття населення, % до населення відповідної вікової групи			
у віці 15–70 років	7,9	6,8	8,8
працездатного віку	8,6	7,8	9,2
Економічно неактивне населення, тис. осіб			
у віці 15–70 років	12 265,5	7 511,2	4 754,3
працездатного віку	7 601,5	4 207,0	3 394,5
Рівень економічної неактивності, % до населення відповідної вікової групи			
у віці 15–70 років	35,7	41,5	29,3
працездатного віку	27,3	31,1	23,7

*Примітка. Статистичні дані використані з електронного ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Крім того, рівень зайнятості серед жінок хоча і є дещо нижчим порівняно з рівнем зайнятості чоловіків в Україні, проте в більшості вікових груп він перевищує 50%, що свідчить про значну роль сучасної жінки в суспільному виробництві (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень зайнятості населення за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2011 р.* (у середньому за період, у % до загальної кількості населення відповідної вікової групи)

Категорії	Усього	у тому числі за віковими групами, років						Працевдатного віку
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
Все населення	59,2	33,9	72,4	78,1	79,8	62,0	24,1	66,5
жінки	54,5	29,8	63,4	73,6	79,4	56,1	22,0	63,5
чоловіки	64,4	37,9	81,2	82,6	80,3	69,5	27,4	69,3
міське населення	57,6	30,4	72,8	78,8	80,0	59,8	15,9	66,1
сільське населення	63,0	41,3	71,4	76,3	79,5	67,6	42,1	67,5

*Примітка. Статистичні дані використані з електронного ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Рациональна організація праці жінок та охорона їхнього здоров'я є необхідною умовою високого рівня відтворення населення в країні. Тому, залучаючи жінок до суспільного виробництва, необхідно одночасно вирішувати питання охорони їхньої праці. На сьогодні жінки є зайнятими в усіх сферах суспільного виробництва, проте частина жінок працює в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Вимушене суміщення жінками сімейних обов'язків з роботою на виробництві не сприяє зміцненню їх здоров'я, крім того, аналіз професійної захворюваності показав, що професійна патологія у жінок закладається в молодому віці під час роботи в несприятливих умовах праці [4, с. 118].

Нормативною базою для охорони праці жінок виступає КЗпП України, який містить правові приписи, що регулюють трудові відносини й основні питання організації праці. Законодавство визначає основні моменти щодо певних обмежень використання жіночої праці, пільг під час вагітності та виховання дітей.

Так, відповідно до ст. 174 КЗпПУ, забороняється застосування праці жінок на важких роботах та на роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці; залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України [3].

Крім того, ст. 175 КЗпПУ встановлює обмеження праці жінок на роботах у нічний час: залучення жінок до робіт у нічний час не допускається, за винятком тих галузей народного господарства, де це зумовлено особливою необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід. Відповідно до ст. 176 КЗпПУ, не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт, робіт у вихідні дні та направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. До того ж, згідно зі ст. 178 КЗпПУ, вагітним жінкам відповідно до медичного висновку зни-

жуються норми виробітку, норми обслуговування або вони переводяться на іншу роботу, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою [3]. З моменту встановлення вагітності жінки не повинні залучатися до робіт, що вимагають значного нервово-емоційного напруження, особливо пов'язаних із небезпекою вибуху, аварії із ризиком для свого життя та життя інших людей. Також забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років.

Отже, на сьогодні законодавство України регламентує перелік робіт, на яких забороняється праця жінок, та водночас надає своєрідні гарантії та пільги щодо охорони їхньої праці. Проте основне завдання все ж таки залишається відкритим – необхідно створювати сприятливі умови для оптимальної організації праці жінок, враховуючи анатомо-фізіологічні особливості їхнього організму, що забезпечить збереження їхнього здоров'я та надасть змогу повноцінно виконувати репродуктивну функцію.

Одним із головних завдань при організації праці жінок має бути створення особливого виробничого мікроклімату: на робочих місцях жінок повинні встановлюватися оптимальні або допустимі параметри мікроклімату, які забезпечують загальне і локальне відчуття теплового комфорту протягом 8-годинного робочого дня при мінімальному напруженні механізмів терморегуляції, не викликають відхилень у стані здоров'я, створюють передумови для збереження високого рівня працездатності. Для жінок краще підходять стаціонарні робочі місця і роботи, що виконуються у вільному режимі та позі, що допускає зміну положення за бажанням, небажана постійна робота “стоячи” і “сидячи”. Нормування трудових навантажень на жінок має проводитися з урахуванням анатомо-фізіологічних та психологічних можливостей жіночого організму і забезпечувати фізіологічні нормативи важкості праці.

Що стосується вимог до приміщень для обслуговування працюючих жінок, то при проектуванні виробничих об'єктів, де буде використовуватися праця жінок, необхідно передбачати санітарно-побутові приміщення, спеціалізовані комплекси медичної профілактики, соціально-трудова реабілітації й оздоровчого призначення. Технологічні процеси й обладнання, призначені для праці вагітних жінок, не повинні бути джерелом підвищених рівнів фізичних, хімічних, біологічних і психофізіологічних факторів. При виборі технологічних операцій для їх праці слід передбачати такі величини фізичних навантажень, які є допустимими для вагітних. Не допускаються вагітні жінки до виконання робіт, пов'язаних із впливом збудників інфекційних, паразитарних та грибкових захворювань. Вагітні жінки не повинні працювати в умовах дії інфрачервоного випромінювання. Температура нагрітих поверхонь обладнання і огорожень у робочій зоні не повинна перевищувати 35°C [2].

Крім того, оцінювання умов праці жінок повинно здійснюватися з урахуванням фізіологічних нормативів фізичного напруження при вико-

нанні ними трудових операцій і проводиться за двома видами нормативних показань: гігієнічними та професіографічними. Для практично здорових жінок на підприємствах усіх видів власності повинні створюватися робочі місця з допустимими умовами праці. Тобто виконання однакових видів робіт як чоловіками, так і жінками, має передбачати різні умови праці: вимоги професіограми повинні враховувати стать працівника і коригуватися відповідно до неї. Для забезпечення жінкам більш сприятливих умов для поєднання ними функцій материнства з професійною діяльністю й участю в громадському житті їм також може встановлюватися неповний робочий час або гнучкий графік. Гнучкий графік роботи є спеціальною нормою регламентації трудового розпорядку на підприємстві, в установі, організації, що передбачає особисту участь жінок, які мають дітей, у визначенні термінів своєї роботи згідно з його повсякденними соціально-побутовими та іншими особистими потребами і з урахуванням інтересів виробництва.

Висновки. Зазначимо, що, незважаючи на сучасний розвиток науки, техніки та виробництва, особливої уваги на сьогодні вимагає питання організації праці жінок, адже жодне із досягнень суспільства не повинно супроводжуватися втратами такого важливого ресурсу держави, як людський потенціал. Зважаючи на сучасні екологічні проблеми, підвищену чутливість людського організму до негативних зовнішніх факторів та важливість покращення демографічної ситуації в Україні, необхідно зосередитись на вирішенні проблеми охорони праці жінок у сучасному суспільстві.

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що на сьогодні жінка виконує дві пріоритетні соціальні функції: робота у суспільному виробництві та материнство. Проте для ефективного виконання зазначених функцій сучасною жінкою необхідно створення додаткових сприятливих умов праці, а також забезпечення своєчасного та повного надання державними органами всіх видів законодавчо передбачених пільг та допомоги вагітним жінкам і працюючим матерям. Крім того, працюючі жінки, незалежно від їх сімейного стану та наявності дітей, мають право на відповідний соціальний і економічний захист з боку держави, що має забезпечувати належні умови для подальшого виконання ними репродуктивних функцій.

Список використаної літератури

1. Дворецька Г.В. Соціологія праці : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К., 2001. – 322 с.
2. Жінки на ринку праці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://female.pit.org.ua>.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>.
4. Кундієв Ю.І. Професійне здоров'я в Україні / Ю.І. Кундієв, А.М. Нагорна. – К. : Авіценна, 2006. – 316 с.
5. Лукашевич М.П. Становлення і розвиток соціології праці в Україні: історико-соціологічний нарис / М.П. Лукашевич // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х., 2001. – С. 157–164.
6. Лукашевич М.П. Соціологія праці : підручник / М.П. Лукашевич. – К. : Либідь, 2004. – 440 с.

7. Мороз В.М. Використання трудового потенціалу людиною: основні перешкоди та їх аналіз / В.М. Мороз // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2011. – № 2. – С. 83–89.

8. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / НАН України. Інститут економіки промисловості / Л.В. Шаульська. – Донецьк, 2005. – 502 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2012.

Кодацкая Н.А. Организация труда женщин в Украине: современные тенденции и перспективы

В статье раскрываются современные тенденции и перспективы организации труда женщин в Украине. Проводится анализ действующей нормативно-правовой базы в сфере охраны труда женщин. Изучаются особенности организации труда женщин и анализируется существующая система льгот и гарантий относительно их труда в обществе. Даются рекомендации по достижению надлежащего уровня организации труда женщин с учетом реальных проблем демографической ситуации в Украине.

Ключевые слова: демографическая ситуация, двойная занятость, общественное производство, производственный микроклимат, репродуктивная функция, рабочее время, семейные обязанности, труд женщин, трудовой процесс, физиологические нормативы.

Kodatskaya N. The organization of women in Ukraine: Current Trends and Prospects

The article describes recent trends and prospects of the organization of women's work in Ukraine. Author analyzes existing legal framework in the field of women's work. We study the characteristics of the organization of women's work and analyzes the current system of benefits and guarantees on their work in the community. Recommendations are made to achieve the appropriate level of organization of women with the real problems of the demographic situation in Ukraine.

Key words: demography situation, dual employment, social production, the working environment, reproduction, working hours, family responsibilities, women's work, the labor process, physiological norms.

УДК 316.334.2

О.В. КОЛОВОРОТНА

НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ РОБОТИ СУЧАСНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК ОСНОВА ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті запропоновано нормативну модель працівника органів податкової служби, яка базується на вимогах забезпечення оптимізації відносин працівників органів податкової служби та представників малого й середнього бізнесу.

Ключові слова: органи державної податкової служби, малий та середній бізнес, податкові послуги, нормативна модель, соціологія.

Постановка проблеми. На сьогодні соціальна взаємодія між представниками малого й середнього бізнесу та податковими органами будується на фоні взаємної стигматизації та недовіри, що створює соціальне підґрунтя для появи різноманітних тіньових практик у процесі надання податкових послуг. Нормативна модель роботи податкових органів повинна встановлюватися загальними правилами регулювання податкових відносин, які реалізують обов'язок громадян на податкові послуги.

Розгляд в сучасній літературі. Видатні науковці П. Гайдено, Ю. Давидов, М. Масловський досліджували проблеми бюрократії, орієнтуючись на теорію ідеальної бюрократії Макса Вебера.

Мета статті – запропонувати нормативну модель роботи органів державної податкової служби, спрямовану на запобігання деструктивним проявам обох сторін соціальної взаємодії.

Основний текст. Нормативна модель роботи податкової служби має базуватись на конкретних принципах. За своїм змістом ці принципи передбачають широке розуміння, включають комплекс правил, які охоплюють великий обсяг суспільних відносин. Серед таких принципів можна назвати принцип доступності, який полягає у відкритості роботи органів податкової служби, неможливості відмовити в прийнятті звернень з формальних обставин; принцип передбаченості, що полягає в логічній і послідовній правотворчій діяльності органів державної податкової служби, відповідності цій діяльності концепції правової держави; принцип пропорційності, який полягає в можливості обмеження прав і свобод особи в конкретних виняткових випадках за умови, що такі обмеження не є надмірними.

Необхідним у дослідженні нормативної моделі працівника органів державної податкової служби є, перш за все:

– визначення особливих соціальних якостей податківця, який реалізує ефективно надання податкових послуг;

- аналіз норм, потреб і мотивів, які зумовлюють молодь іти працювати в органи державної податкової служби;
- вивчення поведінки податківця з використанням людських та матеріальних ресурсів;
- пізнання закономірностей діяльності та відносин, які склались у процесі надання податкових послуг, реалізації ефективного надання податкових послуг;
- реалізація соціально-психологічної діяльності для оптимізації ділових поведінкових стратегій у сфері податкових відносин, добору кадрів, їхньої психологічної та професійної підготовки.

Варто зазначити, що раціональність податкових дій є важливим атрибутом діяльності органів державної податкової служби України. Чітко визначена спрямованість на досягнення ефективного результату є одним із головних критеріїв, який потрібно розглядати як передумову ефективності діяльності органів державної податкової служби України.

Вагоме значення має відповідальність працівника органів державної податкової служби за прийняте рішення та його наслідки.

Для оперативного прийняття рішення державна податкова служба України має виконувати такі функції, як:

- ресурсна (мобілізація матеріальних та інформаційних ресурсів для забезпечення ефективного виконання податкових послуг);
- стимулювальна (формування механізму ефективної роботи органів податкової служби);
- організаційна;
- творча (активне використання ініціативи податківцями, реалізація розробок, отриманих у процесі соціологічних досліджень, новаторство в підходах до податкової роботи).

Отже, зазначимо, що виконання цих функцій має створити передумови для зміни існуючої думки про роботу податківців, сформувати інноваційне середовище, віднайти нові шляхи для розкриття творчого підходу в податковій сфері, а також обов'язково внести конструктивні зміни в психологію підприємців малого та середнього бізнесу в їх ставленні до податківців.

Система оцінювання ефективності дій працівників органів державної податкової служби повинна складатись з таких головних елементів, як цілераціональні норми податківців, параметри діючого регулятора, а також фактори раціонального цілепокладання.

Працівник органів державної податкової служби повинен ставити раціональні цілі та створювати механізми контролю виконання податкового законодавства. Механізм контролю виступає у вигляді санкцій або заборон, або навіть ситуативного контролю.

М. Вебер зазначає, що незалежність від дій та думок оточення, а також чітке підпорядкування службовому обов'язку є головною нормою діяльності, якої дотримується бюрократ раціонального типу. Він наголошував, що ця норма змушує підпорядковуватися керівникові, а також служ-

бовій дисципліні відповідно до прав та обов'язків, які офіційно закріплені та регламентовані.

Недосконалість податкової нормативної бази, а також несвоєчасний контроль за виконанням податкового зобов'язання податківців спонукають діяти їх поза раціональними нормами. Тобто працівник податкової служби обирає самостійно, як саме йому поводитись у конкретних моментах діяльності.

Соціальні дії працівника органів державної податкової служби синтезного типу зумовлені регулятивними принципами. Певний корпоративний характер культури податківця формує в нього норму "пристосування", тобто "не можна виокремлюватись, потрібно бути рівними, такими як всі".

Діяльність працівника органів державної податкової служби, які належать до синтезного типу, а також надання ним якісних податкових послуг, зумовлена певними факторами:

1) нормами діяльності податківців є цілераціональність і відповідність податковій дисципліні (при цьому документально-правова основа, культура податківців не відповідають нормам ідеального типу);

2) послаблення дії соціальних регуляторів поведінки податківців (внаслідок посилення раціонального стимулювання), що, у свою чергу, знижує ефективність мотиваційної моделі працівника органів державної податкової служби. А конформізм – це, у першу чергу, соціальний контроль.

Тема моральності працівників органів державної податкової служби є досить актуальною, оскільки професіоналізм, добросовісність, а також страх перед покаранням мають бути нормою для такої бюрократії.

І саме ця протилежність норм і регуляторів бюрократії вважається основою виникнення проблем, при встановленні критеріїв ефективного забезпечення надання податкових послуг органами державної податкової служби.

Розглядаючи поведінку працівника органів державної податкової служби, ми можемо визначити її як особливий різновид поведінки людей і сконструювати такі три основні її моделі, як традиційна (або класична), інноваційна та соціально-економічна.

Традиційна модель зорієнтована на максимізацію віддачі від ресурсів, наявних у працівника податкової служби. Схема дій працівника органів державної податкової служби в межах цієї моделі є такою: оцінювання наявних ресурсів – вивчення можливостей досягнення мети – використання тієї можливості, яка забезпечить максимальну віддачу від наявних ресурсів.

Інноваційна модель працівника органів державної податкової служби передбачає використання будь-яких можливостей для вибудовування максимально ефективних відносин між підприємцями малого й середнього бізнесу та податківцями, навіть якщо власних ресурсів для цього може бути замало. Алгоритм дії працівника органів державної податкової служби саме в межах цієї моделі може бути таким: формулювання мети (як найкра-

ще надавати податкові послуги) – оцінювання власних ресурсів та співвідношення їх з найденими можливостями – пошук додаткових можливостей. Ця модель поведінки податківця ґрунтується на прагненні до творчої самореалізації, а також інноваційного пошуку.

Наступною є соціально-економічна модель, яка є комбінованою, оскільки поряд із бажанням отримати гарну заробітну плату, працівник органів державної податкової служби зорієнтований на довгострокову перспективу ефективних відносин податківців та підприємців, а це, у свою чергу, вимагає тісної співпраці з ними. Ця модель передбачає активізацію ділового партнерства податківців та підприємців малого й середнього бізнесу, вміння йти на компроміси.

Слід зазначити, що на рівні податкової діяльності як перетворювальної активності на особливу увагу заслуговують такі соціальні аспекти, як:

- цілепокладання, чітке формування стратегій і тактики податкової діяльності, а також прогнозування кінцевих наслідків власних дій податківців, їх впливу на розвиток податкової організації;
- інформаційне забезпечення діяльності працівника органів податкової служби, і саме на цій основі вибудована система алгоритмів реалізації задуму податківців;
- забезпечення психологічної підтримки працівників податкової служби, а саме: розроблення методичного комплексу та рекомендацій для професійної підготовки й перепідготовки кадрів органів державної податкової служби;
- виокремлення основних і другорядних чинників, які безпосередньо впливають на формування та реалізацію прийняття податкових рішень;
- формування високоефективних груп, які здатні працювати в умовах, що властиві органам державної податкової служби.

Відповідно до біхевіористського підходу, поведінка працівників органів державної податкової служби має бути ефективною за умов:

- вивчення комунікативного процесу в податковій службі, відносин та ділового спілкування податківців при виконанні спільних податкових завдань;
- дослідження механізмів формування лідерства в органах державної податкової служби, принципів керівництва державною податковою службою;
- аналізу стратегій поведінки податківців у різних ситуаціях;
- визначення кількості чинників та особливостей їх впливу на формування податкового стилю діяльності та податкової поведінки.

Вивчаючи досвід зарубіжних дослідників, можна виділити конкретні складові моделі поведінки та трудової мотивації людини, які ми можемо застосувати при вивченні поведінки та мотивації податківців.

Зокрема, американський вчений японського походження У. Оучі запропонував такий підхід, як модель поведінки та мотивації людини, який дістав назву теорії “Z”. Основні передумови цієї теорії:

- у мотивах людей поєднуються біологічні та соціальні потреби;
- людина – основа будь-якого колективу, і тільки вона забезпечує успіх роботи;

- існує індивідуальна відповідальність за результати праці та неформальний контроль результатів праці;
- люди віддають перевагу роботі в групі та прийняттю групових рішень;
- в організації постійно має здійснюватися ротація кадрів;
- поступова службова кар'єра.

Теорія “Z” являє собою опис відповідного організаційного типу, а також розглядає питання, як саме управляти людиною та мотивувати її працю. Вона відображає працівника, який віддає перевагу груповій роботі [4, с. 170–171].

На рівні взаємодії працівника податкової служб з підприємцями малого та середнього бізнесу актуальними завданнями, які вимагають розв'язання й подальшого вивчення, є:

- аналіз впливу ментальних структур на розкриття особистісного потенціалу працівників органів державної податкової служби;
- створення іміджевої привабливості податкової служби для підприємців малого та середнього бізнесу, зламати стереотипи щодо окремих аспектів його неефективної діяльності. Варто один раз підприємцю в процесі відносин з податківцем зіткнутися з непрофесіоналізмом або брутальністю – і репутація самої податкової служби може сильно похитнутися. Тому імідж податкової служби залежить від усіх працівників підрозділів органів державної податкової служби;
- підвищення рівня соціально-психологічної готовності працівників податкової служби, а також престижу цієї професії;
- встановлення соціально-психологічних ціннісно-нормативних меж соціального та морального регулювання діяльності поведінки працівників органів державної податкової служби, а також поведінки податківців у системі відносин між ними та підприємцями малого й середнього бізнесу. Отже, для професійної етики податківця характерний особливо тісний взаємозв'язок правових і моральних норм, що регулюють його професійну діяльність.

Психологічний клімат у підрозділах органів податкової служби відіграє суттєву роль в ефективному забезпеченні надання податкових послуг. Ю. Богоявленська зазначила, що характерними рисами здорового психологічного клімату є невимушеність, розуміння завдань колективу, щире шанобливе ставлення один до одного, вирішення різнодумства без сварок і без втручання керівництва, відсутність у колективі конфліктів, вільне вираження власних почуттів та думок, орієнтація на об'єктивність і справедливість керівника, відсутність дріб'язкової опіки та недовіри, мажорний настрій [4, с. 52].

Висновки. Отже, на сьогодні громадська свідомість являє собою один із найвпливовіших факторів у системі соціокультурних, соціальних, економічних, правових, організаційних відносин, який здійснює вплив на становлення та розвиток корупційних практик в органах державної податкової служби. Відповідно до цього як найбільш ефективну модель бюрок-

ратії для вирішення поставленої проблеми ми розглядаємо нормативну модель роботи органів державної податкової служби. Основними складовими цієї нормативної моделі мають бути: соціальні якості податківця; норми, потреби та мотиви, які спонукають іти працювати в органи державної податкової служби; закономірності діяльності та відносин податківців і підприємців малого й середнього бізнесу, які склались у процесі надання податкових послуг, реалізації ефективного надання податкових послуг; реалізація соціально-професійної підготовки; поведінки податківця з використанням людських та матеріальних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Образ общества: избранное / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
2. Гайденко П.П. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренесанс / П.П. Гайденко, Ю.Н. Давыдов. – М., 1991. – 268 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Наука, 1990. – 808 с.
4. Ходаківський Є.І. Психологія управління / Є.І. Ходаківський, Ю.В. Богоявленська, Т.П. Грабар. – К. : Центр учбової літератури, 2001. – 664 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Коловоротна О.В. Нормативная модель работы современной налоговой службы как основа ее деятельности

В статье предложена нормативная модель работника органов налоговой службы, которая базируется на требованиях обеспечения оптимизации взаимоотношений работников органов налоговой службы и представителей малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: органы государственной налоговой службы, налоги, малый и средний бизнес, налоговые услуги, нормативная модель, социология.

Kolovorotna O. Normative model of a modern tax service's work as a basis of its activities

The of providing of optimization of mutual relations of workers of organs of tax normative model of worker of organs of tax service which is based on the requirements service and representatives of small and middle business is offered in the article.

Key words: organs of government tax service, taxes, small and middle business, tax services, normative model. sociology.

УДК 35.073.526:005

С.В. МАРІКЯН

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО АУДИТУ

У статті мова йде про роль соціального аудиту в сучасній системі управління господарською діяльністю та про особливу його актуальність для сучасної України.

Підкреслюється, що соціальний аудит має свою теоретико-методологічну основу, яка дає змогу визначити об'єктивні причини його виникнення та розвитку, основні цілі, сутність і характерні риси, предмет аудиторського обстеження. І саме теорія соціоекономіки з її особливою увагою до ролі соціокультурних чинників у процесі відтворення людських ресурсів може розглядатися як методологічна основа для визнання національних моделей соціального аудиту, у тому числі й концепції української моделі соціального аудиту.

Ключові слова: соціальний аудит, методологічна основа, соціоекономіка.

Актуальність. Соціальний аудит – нове явище в сучасних суспільних науках і соціальній практиці світового ринкового господарства.

Незважаючи на те, що соціальний аудит дуже молодий, він швидко завойовує все ширші позиції і, перш за все, в країнах з розвинутими ринковими відносинами. Дуже показово, що ініціатива впровадження соціального аудиту належить приватному бізнесу і переважно великим міжнародним корпораціям. У цьому, безумовно, виявляється прагматична зацікавленість: практика показала, що витрати на соціальний аудит швидко окупаються і сприяють збільшенню доданої вартості, а інвестиції в людський капітал стають найбільш виправданими.

Особливо актуальним соціальний аудит є для України. І справа тут не лише і не стільки в його економічній рентабельності. Необхідно врахувати декілька важливих обставин. По-перше, особливу роль соціальних відносин у вітчизняній історії і, зокрема, те, що жодна країна у світі не зазнала в минулому столітті стільки соціальних потрясінь, як Україна і колишні республіки СРСР. По-друге, зовсім недавно, у 1990-х рр. Україна пережила важку системну кризу, яка завдала найбільшого збитку саме соціальній сфері, важкі наслідки якої відчуваються і сьогодні. По-третє, Україна сьогодні перебуває на якісно новому етапі свого соціально-економічного розвитку, коли стратегічними завданнями є боротьба з бідністю, реалізація пріоритетних національних програм (освіта, охорона здоров'я, житлове будівництво, розвиток сільського господарства). По-четверте, в умовах глобалізації соціоекономічних відносин Україна може за-

безпечити стійкий і довгостроковий розвиток, зайняти гідне місце у світовій спільноті лише на основі інноваційної економіки, у якій вирішальну роль мають відігравати людські ресурси. Соціальний аудит і є тим ефективним інструментом регулювання людських ресурсів, що дає змогу запобігти соціальним потрясінням, сформувати систему управління соціальними ризиками на основі діалогу між соціальними і діловими партнерами, реалізувати соціальні стратегічні цілі і тим самим сприяти перетворенню України в дійсно соціальну державу.

Метою статті є аналіз методологічної основи соціального аудиту та формування моделі соціального аудиту як інструмента регулювання людськими ресурсами, планування, аналізу й контролю в діяльності підприємств.

Питаннями соціального аудиту займаються багато російських і українських учених: Н. Демків, Л. Кулаковська, О. Мазурик, В. Мішков, Л. Полякова, Ю. Попов, І. Яковлева, О. Шулус та ін., – проте проведення соціального аудиту на вітчизняних підприємствах залишається маловивченим і вимагає подальшого дослідження.

Поняття “соціальний аудит” для України відносно нове. Так, “соціальний аудит” у Концепції російської моделі розуміється як інструмент регулювання соціоекономічних відносин за допомогою добровільного соціального діалогу всіх зацікавлених сторін [5]. На думку О. Шулуса і Ю. Попова [8], соціальний аудит – це спосіб всебічного й об’єктивного оцінювання стану соціальних відносин на різних рівнях (корпоративному, муніципальному, галузевому, регіональному, національному), який дає змогу виявити потенційні загрози погіршення соціального клімату, розкрити резерви розвитку людських ресурсів. На думку Л. Кулаковської [3], соціальний аудит передбачає контроль за виконанням колективних договорів між адміністрацією і колективом фірми, дотримання правил економії.

У теоретико-методологічному плані соціальний аудит спирається на концепцію соціоекономіки – міждисциплінарну наукову дисципліну, у центрі якої перебуває процес відтворення людських ресурсів. Практичне значення соціального аудиту полягає в тому, що він може слугувати ефективним інструментом регулювання соціоекономічних відносин і тим самим значно підвищити рівень управління людськими ресурсами – вирішальним чинником виробництва в умовах сучасного ринкового господарства.

За охопленням об’єктів свого обстеження соціальний аудит є незрівняно більш комплексним і широким порівняно з іншими видами аудиту: фінансовим, логістичним, управлінським тощо.

У центрі теорії соціоекономіки знаходиться людина, яка розглядається одночасно як суб’єкт економічної, політичної і духовної сфер. Ініціатором розробки цієї теорії є російський економіст, професор А. Шулус [8].

Подібне бачення принципово відрізняється від вчення А. Сміта про “економічну людину”, діяльність якої, незалежно від її волі, здійснюється за законом “невидимої руки” ринкової економіки, що забезпечує рівноважний стан економіки і гармонію соціальних відносин. Теорія соціоеконо-

міки ставить сьогодні під сумнів, здавалося б, “вічну життєвість” поняття економічного базису і виробничих відносин, яким марксизм надавав провідне значення у формуванні соціальних явищ, ідей, політичних організацій та установ.

У контексті соціоекономіки предметом соціального аудиту є соціоекономічні відносини, що формують систему соціоекономіки, де центральним суб’єктом є сама людина, а вирішальна роль належить чинникам, які визначають процес відтворення людських ресурсів. Теорія соціоекономіки розглядає процес відтворення людини і єдність її функцій як виробника, споживача і суб’єкта вільного часу. Порівняно з епохою класичної політичної економії сталися найважливіші зрушення в економічній і соціальній сферах. Відтворення людських ресурсів сьогодні зумовлене багатьма взаємопов’язаними чинниками: демографією та охороною здоров’я, загальноосвітнім і професійним рівнем працівника, умовами праці, його оплати і безпеки, якістю споживаних матеріальних і духовних благ, екологічним місцем існування людини тощо. Соціоекономічні відносини інтегрують у собі різні типи суспільних відносин. Ось чому предметом соціального аудиту можуть бути ті відносини (економічні, соціальні, правові, етичні, управлінські й ін.), які у своїй сукупності і формують процес відтворення людських ресурсів.

Соціоекономічний підхід до соціального аудиту значно розширює об’єкти аудиторського обстеження, ними стають не лише відносини між власниками (менеджерами і найнятими робітниками або ділові відносини між стейкхолдерами), а й між бізнесом та органами влади різних рівнів, між владою і різними інститутами громадянського суспільства.

Трактування соціоекономічних відносин дає соціальному аудиту змогу вийти за кордони окремого господарюючого суб’єкта і надати йому багаторівневого характеру. Соціальний аудит може здійснюватися на корпоративному, локальному, галузевому, територіальному і національному рівнях соціоекономічних відносин.

Теорія соціоекономіки не ідеалізує систему соціоекономічних відносин, не розглядає її як досягнуту гармонію соціальних інтересів. Але в ній підкреслюється “принципово інше співвідношення функцій держави, організатора виробничого процесу, інститутів цивільного суспільства, сім’ї і особи в процесі відтворення людини” (А. Шулус), що дає змогу порушити питання про необхідність розробки механізму відтворення людських ресурсів.

У цьому контексті метою соціального аудиту є регулювання процесу відтворення людських ресурсів – вирішального чинника виробництва в умовах соціоекономіки. Принципові зміни, що сталися в економічній і соціальній сферах, сьогодні дають можливість відмовитися від практики непримиренної класової конфронтації і за допомогою саме механізму розробки відтворення людських ресурсів шукати шлях до досягнення соціального консенсусу. В умовах соціоекономіки соціальний аудит виступає як ефективний інститут регулювання відтворення людських ресурсів на осно-

ві досягнення соціального консенсусу. Нове розуміння соціоекономічних відносин визначає і значно ширше коло зацікавлених сторін в аудиторському обстеженні економічних і соціальних сфер, тобто суб'єктів соціального аудиту. Ними можуть бути: власники (індивідуальні або асоційовані), власті всіх рівнів (державна, регіональна, муніципальна), інститути громадянського суспільства (об'єднання працедавців, профспілки, неурядові організації та ін.).

Враховуючи зростаюче значення соціального аудиту в сучасній соціоекономіці, користувачі результатів обстеження соціоекономічних відносин – дуже численні і різноманітні.

Перш за все, в результатах соціального аудиту зацікавлені власники різних форм власності. Зацікавленість цієї групи користувачів у першу чергу зумовлена можливістю використання соціального аудиту як важливого інструменту підвищення ефективності управління підприємством (організацією) в умовах соціоекономіки, коли соціоекономічні відносини стають вирішальним чинником досягнення конкурентоспроможності. Особливе значення соціальний аудит має для власника у зв'язку з визначенням стратегічних цілей і завдань підприємства, тобто при формуванні стратегічного менеджменту.

Для інвесторів результати соціального аудиту можуть бути основою прогнозу відносно майбутніх фінансових вигод або втрат, пов'язаних з інвестиціями та оцінюванням соціальних ризиків. Інвестори розраховують на прибутковість підприємства й отримання дивідендів. У зв'язку з цим їм необхідна об'єктивна і достовірна інформація, яка допомогла б визначитися з рішенням: купувати, тримати або продавати акції.

Керівникам соціальний аудит може бути важливою підмогою в оперативному, тактичному і стратегічному управлінні. Особливо велике значення соціальний аудит має для них в оперативному соціальному менеджменті, оскільки дає змогу:

- виявити причини загострення соціального клімату на підприємстві;
- стежити за якістю продукту;
- ефективніше використовувати мотивацію праці;
- підтримувати й розвивати інновацію і творчий характер праці персоналу;
- мінімізувати соціальні ризики.

Керівників цікавлять не лише результати аудиторського обстеження на їх підприємстві, а й результати соціального аудиту, проведеного на однотипних господарюючих суб'єктах і на рівні галузі або регіону.

Порівняльний аналіз результатів соціального аудиту дає можливість розробити програму підвищення конкурентоспроможності.

Наймані працівники та організації, що представляють їх інтереси, повинні мати у своєму розпорядженні результати аудиторського обстеження для того, щоб:

- перевірити виконання укладених колективних договорів і етичних норм кодексів корпоративної етики;

- знати перспективи відносно зайнятості, умов праці і її оплати;
- за допомогою переговорного процесу знайти шляхи й методи досягнення соціального консенсусу.

Покупці, спираючись на результати аудиторського обстеження, можуть мати об'єктивніше уявлення про підприємство: про екологічну чистоту продукту, про рівень виконання соціальних стандартів, пов'язаних із соціальним іміджем підприємства, про його участь у формуванні соціальної інфраструктури і добродійної діяльності, про використання або невикористання методів недобросовісної конкуренції.

Органи влади всіх рівнів (державного і місцевого самоврядування, загальнонаціональна, регіональна, міська і місцева) безпосередньо зацікавлені в соціальному аудиті, оскільки:

- результати аудиторського обстеження дають владі змогу отримати найширшому і достовірну інформацію відносно соціального клімату на всіх рівнях господарської діяльності і тим самим мати можливість більш цілеспрямовано й ефективно впливати на всю систему соціоекономічних відносин;

- соціальний аудит стає абсолютно необхідним для влади в країнах, які претендують бути “соціальною державою”;

- соціальний аудит може бути ефективним інструментом у розробці державної та муніципальної соціальної політики і, перш за все, при розробці програм стійкого і довготривалого розвитку;

- він може бути використаний з метою організації діалогу між соціальними партнерами і як інструмент налагодження співпраці між владою та інститутами громадянського суспільства.

Як користувачі в аудиторському обстеженні зацікавлені і найрізноманітніші інститути громадянського суспільства: політичні партії, об'єднання працедавців, профспілки трудящих, союзи споживачів, неурядові організації тощо. Широкий і об'єктивний характер соціального аудиту звужує можливості для популістської демагогії, сприяє транспарентності суспільства і його демократизації, оскільки соціальний аудит заснований на відмові від силових форм боротьби та орієнтований на досягнення соціального консенсусу.

Цивілізаційний підхід, який характерний для теорії соціоекономіки, дає змогу також зрозуміти суперечність сучасної еволюції соціоекономічних відносин. З одного боку, вони є суб'єктом процесів глобалізації, а з іншого – відокремлення у формі національних або регіональних систем соціоекономічних відносин. Так, наприклад, виникають і набувають розвитку національні (регіональні) різновиди соціальних систем, соціального партнерства, механізмів регулювання людських ресурсів.

У зв'язку з цим можна констатувати, що теорія соціоекономіки з її особливою увагою до ролі соціокультурних чинників у процесі відтворення людських ресурсів може слугувати методологічною основою для визнання національних моделей соціального аудиту, у тому числі й концепції української моделі соціального аудиту.

Список використаної літератури

1. Закон України “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993 р. № 3125-ХІІ. – зі змінами та доповненнями (13.06.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
2. Антошина О.А. Аудит социально-трудовой сферы организаций / О.А. Антошина // Аудиторские ведомости. – 2007. – № 6. – С. 25–31.
3. Кулаковська Л.П. Основи аудиту : навч. посіб. для студ. вищ. закл. осв. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – К. : Каравела, 2002. – 504 с.
4. Купріна Н.М. Особливості визначення аудиторських послуг в сучасних умовах / Н.М. Купріна, К.О. Васьковська // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2010. – № 34. – С. 48–49.
5. Мешков В.Р. Особенности российской модели социального аудита / В.Р. Мешков // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 15. – С. 410–417.
6. Полякова Л.М. Аспекти розвитку соціального аудиту в Україні / Л.М. Полякова, Н.І. Демків // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. – 2009. – № 647. – С. 475–479.
7. Попов Ю.Н. Социальный аудит: новая утопия или эффективный инструмент? / Ю.Н. Попов // Независимая газета. – 2008. – 17 ноября. – С. 6–7.
8. Шурус А.А. Социальный аудит : учеб. пособ. / А.А. Шурус, Ю.Н. Попов. – М. : АТиСО, 2008. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Марикян С.В. Методологическая основа социального аудита

В статье говорится о роли социального аудита в современной системе управления хозяйственной деятельностью и об особенной его актуальности для современной Украины.

Подчеркивается, что социальный аудит имеет свою теоретико-методологическую основу, которая позволяет определить объективные причины его появления и развития, основные цели, сущность и характерные черты, предмет аудиторского обследования. И теория социоэкономики с ее особым вниманием к роли социокультурных факторов в процессе воспроизводства человеческих ресурсов может рассматриваться как методологическая основа для признания национальных моделей социального аудита, в том числе и концепции украинской модели социального аудита.

Ключевые слова: *социальный аудит, методологическая основа, социоэкономика.*

Marikyan S. Methodological Basis of Social Audit

It is stressed that social audit has its own theoretical and methodological basis that lets us determine objective reasons of its appearance and developing, its main aims, nature and features, the subject of audit research. The theory of socioeconomic itself with its special attention to the roles of sociocultural factors in the process of human resource reproduction can be considered as a methodological basis for the acceptance of national models of social audit and also for the concept of Ukrainian social audit model.

Key words: *social audit, methodological basis, socioeconomic.*

УДК 316:331.101.36:622

Я.Я. СЛАБКО

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ ПРАЦІВНИКІВ ГІРНИЧОДОБУВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження факторів мотивації працівників. Розглянуто рух персоналу на конкретному підприємстві і причини плинності кадрів. Виявлено основні мотиваційні фактори робітників підприємства гірничодобувної промисловості.

Ключові слова: мотивація, праця, трудова поведінка, фактори, працівники, підприємство, управління.

Постановка проблеми. Питання управління людськими ресурсами, стимулювання і мотивування трудової поведінки завжди були актуальні для суспільства. Особливо актуальні ці питання для України, що прагне зайняти гідне місце серед розвинутих країн світу. Сучасний етап розвитку виробництва, впровадження нових технологій зумовлюють зростаючу роль людини, її ініціативності, творчості й інтелекту в економічному прогресі країни. Тому важливим є проведення на науковій основі всебічних досліджень у сфері управлінської дії на формування мотивації трудової поведінки.

Проблеми мотивування та управління трудовою поведінкою досить добре висвітлені як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Різні аспекти цієї проблеми розглядають такі науковці, як: Л. Абалкін, М. Альберт, О. Амоша, Г. Беккер, Л. Варава, Р. Вудвортс, А. Гастев, Ф. Герцберг, Ж. Годфруа, А. Єгоршин, Д. Левін, В. Леонтьєв, А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд, Р. Мейо, М. Мескон, Г. Олпорт, Д. Рікардо, Л. Річард, Д. Синк, Б. Сміт, Б. Скіннер, Ф. Тейлор, Є. Уткін, А. Файоль, З. Фрейд, Х. Хекхаузен, Д. Ядранський, Д. Юнг [1–4; 6]. Серед соціологів, які зробили значний внесок у дослідження соціальних відносин у процесі трудової діяльності і мотивів праці, виділяють М. Вебера, Е. Дюркгейма, Н. Смелзера. Особливу увагу вчені приділяли виявленню таких складових мотивації поведінки, як потреби, інтереси, цінності, цілі, а також вивченню питань соціальної дії й соціальної поведінки.

Водночас недостатньо висвітленими залишаються питання, пов'язані з вивченням особливостей мотивації працівників гірничодобувної промисловості.

Мета статті – визначити фактори, які впливають на мотивацію праці робітників підприємств гірничодобувної промисловості України.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим механізмом дії на якість трудової діяльності є мотивування працівників. Трудова діяльність, здійснювана з метою виробництва й отримання грошового доходу, розглядається як один із головних аспектів життєдіяльності людини загалом, разом з такими, як: споживання матеріальних благ, спрямоване на задоволення потреб працівника і членів його родини в харчуванні, одязі, житлі, комфорті тощо; біологічне, соціальне і культурне відтворення кожного індивіда; усебічний розвиток особистості, розвиток трудового потенціалу людини в процесі громадського виробництва і духовного розвитку суспільства. Відповідно, мотивування працівників підприємства повинне визначатися всіма елементами людської життєдіяльності й формуватися при чіткому розумінні мотиваційної сфери і її ієрархічної структури, мотивувальних чинників й оптимальних способів дії на трудову поведінку працівників.

Гірничодобувна промисловість України являє собою один з найбільш важливих елементів соціально-економічної структури держави. У цій промисловості задіяно близько 10% її трудових ресурсів і вона є однією з найбільших галузей за вартістю основних і оборотних фондів. Це означає суттєвий вплив економічної ситуації в цій галузі, тенденцій її розвитку, позитивних і негативних процесів, що відбуваються в ній, на соціально-економічну сферу [5]. У зв'язку з цим ми вивчали фактори мотивації працівників підприємства гірничодобувної промисловості з метою виявлення найбільш значущих. Дослідження проводилось на підприємстві ТОВ "Восток-Руда" м. Жовті Води, що спеціалізується на видобутку залізорудної сировини.

Станом на 25 вересня 2012 р. на підприємстві ТОВ "Восток-Руда" працювало 1123 особи (у тому числі 250 жінок, переважання чоловіків зумовлене специфікою роботи підприємства), з них ІТР – 244 людини, що становить 22%, робітників – 776 осіб, або 69%, некваліфікованих працівників – 103 особи, або 9%. Причому середньооблікова чисельність персоналу порівняно з початком року зросла з 1017 до 1123 осіб (або на 10,4%), що зумовлено було потребою підприємства у створенні нових робочих місць. Структура персоналу за категоріями наведена на рис. 1, 2.

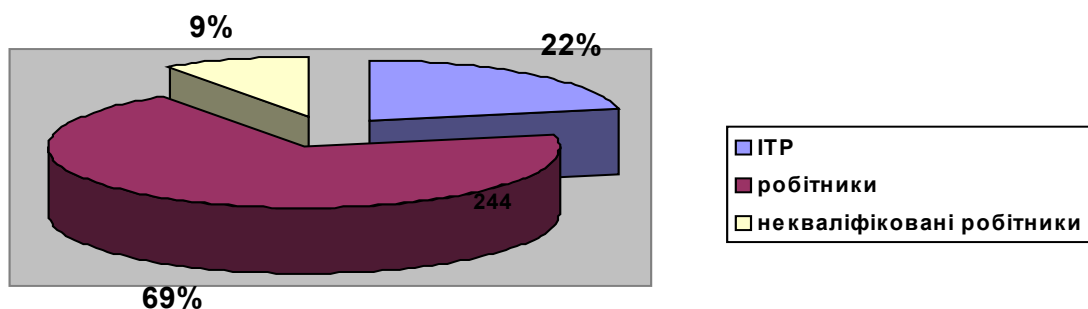

Рис. 1. Структура персоналу ТОВ "Восток-Руда" за категоріями персоналу

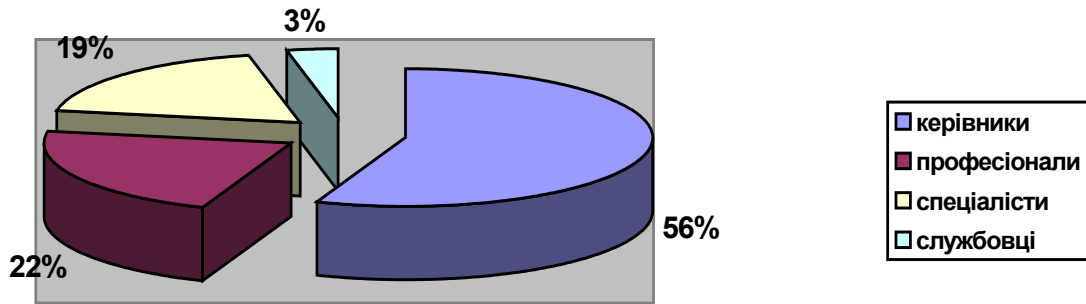

Рис. 2. Структура ІТР ТОВ “Восток-Руда” за категоріями персоналу

За період роботи з 1 січня 2012 р. на підприємство “Восток-Руда” було прийнято 266 осіб – 24% від загальної чисельності працюючих, з них на шахту – 66 осіб, що становить 25%.

У табл. 1 відображено динаміку коефіцієнтів руху персоналу за основними підрозділами ТОВ “Восток-Руда”.

Таблиця 1

**Динаміка коефіцієнтів руху персоналу
за основними підрозділами ТОВ “Восток-Руда”**

Персонал за основними підрозділами	Коефіцієнт прийому	Коефіцієнт вибуття	Коефіцієнт заміщення персоналу
Шахта	15	10	5
Цех переробки руд	26	17	9
ВГМ	21	12	9
ВГЕ	23	9	14
ВТК	15	15	0
Дирекція	13	7	6
Інші	45	21	24

За період роботи з 1 січня 2012 р. з підприємства “Восток-Руда” було звільнено 152 особи, що становить 14% від загальної чисельності працюючих, з них шахта – 45 осіб, або 29%, цех переробки руд – 50 осіб, або 34%, ВГМ – 3 особи, ВГЕ – 5 осіб, ВТК – 3 особи, дирекція – 7 осіб, інші ділянки (охорона, госппобут, АТГ) – 39 осіб. За якісним складом зі 152 осіб: ІТР – 16 осіб, що становить 11%, робітників – 96 осіб, або 63%, некваліфікованих працівників – 40 осіб, або 26% від загальної кількості звільнених працівників. Зі 152 осіб, звільнених за цей період, 87 осіб пропрацювали до звільнення менше ніж один рік. У цілому оборот кадрів за підприємством становив 37%. Коефіцієнт прийому загалом по підприємству – 24%, коефіцієнт вибуття по підприємству 14%. Далі в табл. 2 наведені коефіцієнти за підрозділами і за категоріями персоналу.

Причини звільнення працівників: порушення трудової дисципліни – 55 осіб; власне бажання – 73 особи; закінчення терміну трудової угоди та ін. – 24 особи (рис. 3).

**Динаміка коефіцієнтів руху персоналу
за категоріями персоналу ТОВ “Восток-Руда”**

Категорії персоналу	Коефіцієнт прийому	Коефіцієнт вибуття	Різниця
ІТР	9	11	-2
Робітники	50	63	-13
Некваліфіковані робітники	41	26	15

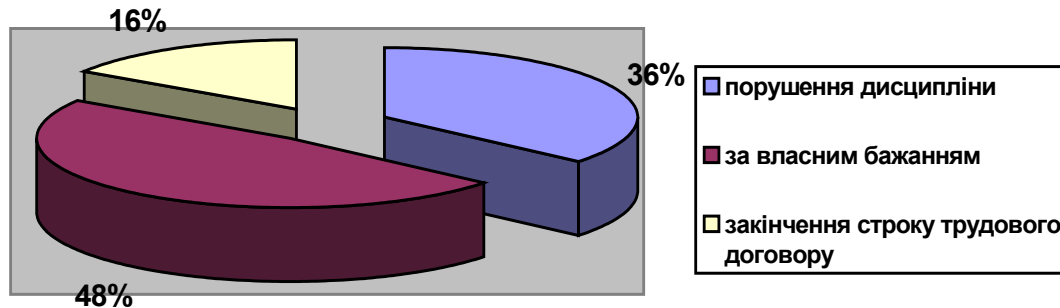

Рис. 3. Структура вибуття персоналу за причинами звільнення на ТОВ “Восток-Руда”

Природний рівень плинності кадрів – 3–5%. За дев’ять місяців 2012 р. плинність кадрів ТОВ “Восток-Руда” становить 11%. Рівень вибуття – 14%. Таким чином, проведене дослідження вказує на те, що плинність кадрів перебуває практично на рівні вибуття, тобто всі працівники звільнялися переважно за порушення трудової дисципліни і за власною ініціативою. Так, формулювання причини звільнення “за власним бажанням” може бути представлено як: незадоволення рівнем оплати праці; відсутність перспективи; важкі або небезпечні умови праці; неприйнятний режим роботи; причини особистого характеру. Тому для ТОВ “Восток-Руда” плинність кадрів – одна з найактуальніших проблем: треба постійно шукати заміну співробітникам, що звільняються, проводити адаптацію й навчання новачків і створювати сприятливий клімат у колективі.

Отже, провівши аналіз плинності кадрів на досліджуваному підприємстві, ми можемо з упевненістю сказати, що підприємство потребує розробки якісного механізму мотивації персоналу задля зниження рівня плинності кадрів.

Для визначення методів, які є найефективнішими для мотивації працівників ТОВ “Восток-Руда”, пропонуємо розглянути нижченаведене анкетування, за допомогою якого будуть проаналізовані різні види мотивації. Анкета містить 13 запитань, на які дається п’ять варіантів відповідей 0 до +4. Перший варіант відповіді є нейтральним і оцінюється як “0” балів, максимально позитивний (+4) бали, максимально негативний (+1) бали. При обробці анкет підсумовується кількість працівників, що відповіли на один з п’яти варіантів відповіді, і визначається індекс позитивного ставлення до певного виду мотивації. На підприємстві в 2012 р. штат працівників налічував 1123 особи, до анкетування було залучено 100 осіб. З них 65 робітників, 14 керівників, 19 спеціалістів та 2 службовці. Перед видачею анкет

для кожного із респондентів була проведена роз'яснювальна робота про кожний вид мотивації. Так, під увагою з боку керівництва до проблем працівників розуміється поважне ставлення до особи, яка має певні труднощі, це може виражатися у вигляді зменшення навантаження, а також у наданні позапланових відгулів. Також буде прийняте рішення про розробку програми зі зменшення невиходів на роботу у зв'язку з хворобою, будуть визначені робітники, які найчастіше хворіють, і їм будуть надані безкоштовні позапланові медичні огляди в лікарнях та путівки в пансіонати за їхніми захворюваннями. Мотивація новою роботою має на меті підвищення інтересу до роботи з боку персоналу. Особливість введення альтернативної заробітної плати для певних категорій робітників полягатиме в диференціальному оцінюванні в балах ступеня складності виконуваної роботи з урахуванням кваліфікації виконавців, фізичних зусиль, умов праці тощо. Наступним мотиваційним фактором є соціальна ідентифікація підприємства в очах персоналу, цей вид мотивації є дуже важливим у сучасних умовах, адже людина потребує суспільного визнання. Залучення працівників до прийняття рішень, створення, так званих "гуртків якості", у яких би вирішувався ряд виробничих і культурних питань та до складу яких входили б звичайні робітники й представники адміністрації. Групування колективу шляхом створення спільних цінностей, створення корпоративної культури підприємства: допомога молодим спеціалістам, обмін досвідом, упровадження спільних святкувань, організація позаробочих колективних груп відпочинку. Пільги при підвищенні кваліфікаційного рівня будуть мати вигляд допомоги в навчанні.

Результати обробки анкет наведені в табл. 3, 4. За допомогою анкетування визначено ті види мотивації, які б найбільше стимулювали працівників ТОВ "Восток-Руда".

Таблиця 3

Результати обробки анкети щодо оцінювання працівниками видів мотивації

№ з/п	Кількість відповідей за варіантами					Індекс позитивного ставлення до певного виду мотивації	Зміст питання
	0	+1	+2	+3	+4		
Оцініть кожний із видів мотивації							
1	13	35	42	10	0	1,49	Увага до проблем працівників з боку керівництва
2	0	0	15	67	18	3,03	Мотивація новою роботою
3	0	14	24	56	6	2,54	Введення альтернативної заробітної плати для певних категорій робітників, відповідно до рівня складності роботи
4	3	45	48	4	0	1,53	Видача 13-ї заробітної плати за ефективною роботою
5	0	15	58	27	0	2,12	Видача абонементів в басейн та спортивні секції для дітей найкращих працівників

Продовження табл. 3

№ з/п	Кількість відповідей за варіантами					Індекс позитивного ставлення до певного виду мотивації	Зміст питання
	0	0	25	54	21		
6	0	0	25	54	21	2,96	Видача путівок за успіхи в роботі
7	2	33	52	11	2	1,78	Просування службовими сходами
8	0	22	41	27	10	2,25	Позапланові вихідні за сумлінну працю
9	5	54	25	16	0	1,52	Залучення працівників до прийняття рішень
10	0	10	34	32	24	2,7	Соціальна ідентифікація підприємства в очах персоналу
11	0	26	59	15	0	1,89	Групування колективу
12	0	0	16	67	17	3,01	Безпека праці
13	15	60	25	0	0	1,1	Пільги при підвищенні кваліфікаційного рівня

Результати проведеного соціологічного дослідження вказують на те, що персонал найбільш схильний до мотивації новою роботою та роботою загалом, це є дуже актуальним моментом дослідження, тому що наприкінці 2012 р. на підприємстві був введений скорочений робочий день, пов'язаний зі зменшенням кількості роботи та фінансовими труднощами підприємства. Тому персонал прагне отримати новий вид робіт, щоб мати змогу працювати повний робочий день. Другим, не менш важливим фактором мотивації персоналу є безпека праці, адже у виробництві використовується безліч машин та обладнання, індекс позитивного ставлення до цього виду мотивації становив 3,01. Індекс позитивного ставлення до видачі путівок за успіхи в роботі становив 2,96. Наступним видом мотивації, що має позитивний вплив, є соціальна ідентифікація підприємства в очах персоналу.

Введення альтернативної заробітної плати для певних категорій робітників, відповідно до рівня складності роботи, отримало також високий індекс – 2,54, оскільки деякі категорії працівників працюють у складних умовах, а їх оплата праці залишається майже на тому самому рівні, що й інших працівників.

Найнижчим є індекс мотиваційного фактора “надання пільг при підвищенні кваліфікаційного рівня”, він становить лише 1,1, що є негативним моментом, оскільки свідчить про небажання працівників розвиватися.

У процесі мотивування трудової поведінки працівників доцільно використовувати різноманітні способи мотивування поведінки людини. При цьому надзвичайно важливими є внутрішні мотивувальні чинники, пов'язані з особливостями самої особи. Вони зумовлюють внутрішні спонукальні сили, що не залежать від зовнішніх мотивувальних стимулів, і детермінують такий тип трудової поведінки, джерелом якого є потреби, ціннісні орієнтації, установки особи. Мотивація трудової поведінки, заснована на внутрішніх чинниках, пов'язана з термінальними цінностями і визначає спрямованість особи. Внутрішньо мотивовані працівники залучаються до

трудової діяльності заради неї самої, а не для досягнення яких-небудь зовнішніх заохочень. Діяльність є самоціллю, а не засобом досягнення (табл. 4).

Таблиця 4

Надання переваг у певних видах мотивації

Місце	Вид мотивації
1	Мотивація новою роботою
2	Безпека праці
3	Видача путівок за успіхи в роботі
4	Соціальна ідентифікація підприємства в очах персоналу
5	Введення альтернативної заробітної плати для певних категорій робітників, відповідно до рівня складності роботи
6	Позапланові вихідні за сумлінну працю
7	Видача абонементів у басейн та спортивні секції для дітей найкращих працівників
8	Згуртованість колективу
9	Просування по службі
10	Видача 13-ї заробітної плати за ефективну роботу
11	Залучення працівників до прийняття рішень
12	Увага до проблем працівників з боку керівництва
13	Пільги при підвищенні кваліфікаційного рівня

В основі внутрішньої мотивації – духовні потреби в самоактуалізації, самоствердженні, самодетермінації, реалізація яких викликає почуття задоволення змістом, процесом і результатом праці. Потреба в самоактуалізації виявляється як бажання якнайповніше реалізувати свій особистісний потенціал, здатності до творчості, прийняття нестандартних рішень. Реалізація цієї потреби природно призводить до самоствердження співробітника в колективі, у процесі якого він має можливість продемонструвати здібності, відчути значущість своїх професійних і особистих якостей для інших. Важливо також прагнення до самодетермінації, оскільки людині властива потреба почувати себе причиною своєї поведінки, усвідомлювати, що залежить він тільки від себе, тому цілком природною є потреба чинити опір спробам управління ззовні. Людина, схильна до інтенсивної стимулювальної дії ззовні, сприймає причини своєї поведінки як зовнішні, нав'язані, а себе – об'єктом маніпуляції.

Висновки. Отже, розглянувши переваги в потребах персоналу, можна визначити таке: на першому місці для персоналу досліджуваного підприємства гірничодобувної галузі стоять нематеріальні мотиватори. Ситуація з виходом на перші місця ієрархії нематеріальних факторів є вигідною для підприємства, тому що це дасть можливість збільшити продуктивність і прибуток без великих витрат коштів. Таким чином, як мотивувальні чинники в організації повинні використовуватись як економічні, так і неекономічні методи дії на мотивацію. Важливо відзначити й те, що ефективність їх досягається адекватним застосуванням і правильним поєднанням залежно від конкретної ситуації з урахуванням особливостей особи і її трудової поведінки.

Список використаної літератури

1. Амоша О.І. Мотивація праці як складова стратегії розвитку вугільної галузі України в сучасних умовах / О.І. Амоша, О.П. Пономаренко // Стратегія економічного розвитку України. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 22–23. – С. 104–111.
2. Варава Л.М. Управління конкурентоспроможністю на підприємствах сировинних галузей : [монографія] / Л.М. Варава, О.А. Темченко. – Кривий Ріг : КТУ, 2009. – 254 с.
3. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – 396 с.
4. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; [пер. с англ. А.М. Татлыбаевой]. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 351 с.
5. Попов С.О. Основні науково-практичні проблеми залізорудної гірничодобувної промисловості як важливого фактора соціально-економічного розвитку України / С.О. Попов // “Бізнес Інформ”. Сер.: Економіка ; Науково-практичні проблеми соціально-економічного розвитку України : [науково-економічний журнал] / [голов. ред. В.С. Пономаренко]. – Харків : ХНЕУ, 2009. – № 4 (1). – С. 100–103.
6. Ядранський Д.М. Мотивація праці управлінських працівників як важіль покращення стратегічного положення підприємства / Д.М. Ядранський // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Сучасні проблеми економіки підприємства”. – Д. : Наука і освіта, 2003. – Т. 1. – С. 108–109.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Слабко Я.Я. Исследование мотивационных факторов работников горнодобывающих предприятий

В статье освещены результаты проведенного социологического исследования факторов мотивации работников. Рассмотрено движение персонала на конкретном предприятии и причины текучести кадров. Выявлены основные мотивационные факторы работников предприятия горнодобывающей промышленности.

Ключевые слова: *мотивация, труд, трудовое поведение, факторы, работники, предприятие, управление.*

Slabko Y. Research of motivational factors of the mining factories workers

An author in the article lights up the results of the conducted sociological research of factors of motivation of workers. Investigational motion of personnel on a concrete enterprise and reason of fluidity of shots. The basic motivational factors of workers of enterprise of mining industry are educed.

Key words: *motivation, labour, labour behavior, factors, workers, enterprise, management.*

УДК 316.334.2

Д.М. ЯДРАНСЬКИЙ

СОЦІАЛЬНЕ НОРМУВАННЯ ПРАЦІ: ПРОБЛЕМА ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

У статті запропоновано авторську соціальну технологію підвищення ефективності соціально-економічного механізму функціонування промислового підприємства. На підставі використання цієї технології можна підвищити ефективність соціальних процесів та повернути їх соціально-нормативний характер. Зроблено висновки щодо можливих технологій інформаційного забезпечення формування соціальних технологій на промисловому підприємстві.

Ключові слова: соціальні технології, діяльність, соціальні норми, поведінка, ефективність, проблеми, напрями вирішення.

Актуальність теми. Сучасні соціологічні дослідження значною мірою перейшли в теоретичну площину. При цьому прикладні дослідження у соціології на сьогодні набувають все більш локального характеру. До того ж це переважно пов'язано із грантовим або особистим фінансуванням. При цьому як для перспектив наукового розвитку, так і для вирішення складних суспільних проблем таких аматорських досліджень безумовно недостатньо. На сьогодні принципово важливо, на нашу думку, відновлення прикладної соціології в її пізнавально-практичному руслі. Зокрема, це стосується відродження промислової соціології. У рамках цієї статті ми не розглядаємо небажання власників підприємств фінансувати подібні дослідження, однак вважаємо, що теоретичні наукові розробки, отримані внаслідок дисертаційних робіт, на сучасному етапі мають трансформуватися у прикладні методики й інструментарій.

Аналіз попередніх досліджень. Провести відповідний аналіз ґрунтуючись на даних останніх досліджень досить складно, через те, що в напрямі промислової соціології працювала обмежена кількість дослідників. Серед останніх досліджень у цій сфері можна згадати праці В. Кузьменко [1], Н. Зубревої [2] та більш пізні праці Я. Слабко [3], М. Туленкова [4]. Не можна не згадати В. Пилипенка та М. Лукашевича, які є авторами відомих підручників із соціології праці. Однак при цьому питання орієнтації наукових досліджень на вирішення практичних проблем функціонування суб'єктів господарювання не знайшли особливої уваги.

Постановка завдання. На нашу думку, необхідно адаптувати нагромаджений теоретичний матеріал до виконання соціально-технологічних завдань в умовах суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи прикладний аспект реалізації західних соціальних технологій до реалій вітчизняних підприємства, варто зазначити їх недостатню ефективність. Це, на наш погляд, пов'язано із тим, що українська нація тяжіє до європейських стандартів життя, залишаючись при цьому унікальною з точки зору соціальних цінностей і характеристик. Національний та європейський розвиток відбувся за певних історичних умов, які накладають принциповий відбиток на соціальні й економічні реалії сьогодення (і майбутнього). Будучи глибоко соціальними, трудові процеси викликають широкий суспільний резонанс і вимагають одночасно соціального й економічного обґрунтування, особливо якщо мова заходить про зміни у суспільному поділі праці. У цьому плані на Україну очікують дві моделі суспільного розвитку, з якими тією чи іншою мірою не згодна українська нація: стати дешевим сировинним додатком або великою рослинницькою фермою. І в тому, і в іншому випадку мова йде про розвиток сфери класичної (не інформаційної) праці. Однак пошуки вітчизняних науковців свідчать про наявність високого інтелектуального потенціалу української нації (який дещо втрачаючись, залишається високим). Очевидно, що обидва варіанта суспільного розвитку не вимагатимуть високого рівня трудового потенціалу, втрачання якого буде продовжено (що частково на сьогодні наявне на промислових підприємствах, зокрема під час стрімкого скорочення персоналу). Особливо відчутною зазначена проблема є на підприємствах гірничо-металургійного комплексу, які, намагаючись зберегти конкурентне становище на ринку, намагаються за будь-яких умов підвищувати продуктивність праці персоналу. Як наслідок, порушуються не тільки соціальні, а й будь-які інші (у тому числі психо-фізіологічні, моральні) норми праці. При цьому привертає увагу те, що менеджмент зазначених підприємств є переважно національним та здебільшого досить молодим (за віком). Зазначена ситуація несе в собі, з одного боку, джерело суспільного напруження, а з іншого – загрозу національному трудовому потенціалу, який, втрачаючи віру в можливість власної реалізації, або деградує, або намагається знайти альтернативні шляхи його використання (у першу чергу, за кордоном).

На наш погляд, ситуація, що існує, є результатом суспільних трансформацій, котрі відбулися у суспільстві, від чого містить у собі об'єктивну та суб'єктивну складові. Її подолання зумовлює увагу до їх урахування. До соціальних складових, які зумовлюють відсутність уваги в осіб, від яких залежить організація трудової діяльності до соціальних норм праці, можна віднести такі:

- відносно невеликий досвід національної державності (незалежності), через що відсутні управлінські традиції тощо;
- значний досвід функціонування в умовах командно-планової економіки і відсутність історичності в розвитку капіталістичних відносин у державі, внаслідок чого спостерігається орієнтація на швидке збагачення;
- соціальна неоднорідність суспільства та стрімке розшарування (у першу чергу, економічне, без реального культурного розмежування);

- високий рівень інформаційного впливу на людей у контексті пропагування іншого (споживацького) стилю життя;
- нагромаджені соціальні деформації суспільства, пов'язані, зокрема, з: характером освіти (інтелектуального розвитку), неадекватним соціально-класовій структурі суспільства; системою трудових цінностей і норм; системою розподілу результатів суспільної праці (орієнтація на патерналізм); судово-правовою системою (особливо в контексті визначення та реалізації прав і свобод громадян); невідповідністю системи освіти та напрямів її реформування;
- відсутність окреслених культурних детермінант розвитку суспільства.

Усе це формує високу специфічність українського менеджменту і дає підстави говорити про існування української національної моделі управління (по суті про її кризовий стан). Ускладнює практичне вирішення проблеми той факт, що Україна стоїть на порозі нового цивілізаційного вибору, який може полягати в модернізації її суспільства, або у відмові від такої модернізації.

Єдиним можливим і адекватним інструментом модернізації є переосмислення існуючих соціально-економічних процесів та змін у суспільній свідомості нації. У першу чергу, зазначене стосується системи суспільного відтворення, проблеми якого власне нами і розглядаються у рамках цієї статті. Однак пряме копіювання іноземних моделей також не дасть належної ефективності внаслідок визначених вище відмінностей.

При цьому, на наш погляд, можна визначити певні загальні риси трансформації вітчизняної моделі управління, яка має відбуватися за умов збільшення відкритості суспільства та його приєднання до сучасних світових інтеграційних процесів. На хід трансформації впливає ряд факторів, таких як:

- існування відповідного культурного, економічного, технічного (тобто матеріального) базису;
- високий рівень суспільної свідомості (соціальний базис);
- відповідні політичні передумови (політичний базис).

Враховуючи перелічені чинники та ментальні особливості української нації, вважаємо, що основним механізмом суспільної трансформації може виступати праця, а детермінантами трансформаційних чинників – соціальні норми праці.

Однак практично відсутніми на сьогодні є технології впровадження у господарську практику відповідних пропозицій, а також адаптація теоретичних постулатів до умов конкретних підприємств. Використання кількісних соціологічних підходів до дослідження соціальних норм та їх штучне поширення, на наш погляд, не нестимуть суттєвого прикладного значення. Основним прикладним методом може виступати метод модерації. У цьому контексті під модерацією ми розуміємо найбільш повне залучення учасників комунікації у робочій процес. Мається на увазі поєднання результатів якісного дослідження, особистого досвіду із використанням практичного

досвіду інших учасників з метою інтеграції їх інтелектуальних зусиль на вдосконалення системи організації трудової діяльності та підвищення рівня соціального нормування.

У процесі відповідної модерації при розробці кінцевого рішення може використовуватися як одна із базових дельфійська методика. За результатами проведеного автором якісного соціологічного дослідження, на шахті “Ювілейна” ПАТ “Суша Балка” було виявлено дев’ять основних недоліків у соціально-трудовах відносинах (процесах) та запропоновано шляхи їх вирішення. Відповідно, нижче наведено авторські пропозиції, до теоретичної верифікації (оцінювання) яких були запрошені керівники різних рівнів керівництва, що дало змогу запропонувати для практичної реалізації поданий далі план заходів.

Перша встановлена проблема – низький рівень кваліфікації (або підготовки) осіб технічного нагляду, внаслідок чого ефективність дії нижчої ланки керівників практично відсутня.

Для усунення зазначеного недоліку було розроблено такі рекомендації:

- підвищення кваліфікації (не тільки з техніки безпеки, а й за посадовими інструкціями, використовуваними технологіями відпрацювання покладів тощо);
- залучення працівників робітничих професій, що мають непрофільну освіту, але мають високу виробничу кваліфікацію, до роботи бригадирами, або до виконання керівних функцій (за умов перенавчання);
- перегляд використовуваних форм оплати праці;
- залучення до виконання функцій технічного нагляду бригадирів (через відтворення інституту вивільненого бригадирства);
- залучення нормувальників, відділу праці та заробітної плати до нормування матеріальних витрат (кількості матеріалів) на одиницю робіт з метою встановлення фактичного рівня браку та його розподілу між працівниками різних професій.

Як додаткова проблема, що пов’язана із першою, встановлена низька увага осіб технічного нагляду (зокрема, гірничих майстрів, керівників дільниць) до інструмента, яким працюють робітники (технічний стан перфораторів, сокир, зубил, баєчних ключів, засобів малої механізації тощо). Із цією метою запропоновано внести до посадових інструкцій відповідних працівників перевірку наявності та технічного стану відповідного інструмента, а також визначити відповідальних за збереження й належне забезпечення працівників таким інструментом.

До другої проблеми було віднесено низьку ефективність інформаційних потоків на рівні лінійних керівників (керівників дільниць, особливо в їх комунікаціях із гірничими майстрами, які відбуваються дистанційно, під час знаходження гірничого майстра у шахті).

Для усунення зазначеного недоліку запропоновано такі рекомендації:

- змінити існуючі схеми документообігу;
- збільшити рівень комп’ютеризації дільниць;

- вивчити (вирішити) питання забезпечення індивідуальними раціями гірничих майстрів та керівників дільниць, які працюють у підземних умовах;
- збільшення особистої відповідальності за “порожні” (не забезпечені матеріалами чи устаткуванням) наряди робітникам;
- здійснювати вибірковий контроль забезпечення нарядів матеріалами (з боку заступників головного інженера з виробництва, відділу організації праці та заробітної плати тощо).

Третьою проблемою є спрямованість кожного працівника на виконання лише власного наряду – завдання без урахування можливостей виконання своїх нарядів іншими працівниками. Причинами такої ситуації є невизначеність цілей праці (бажаної поведінки) для працівників – багато зробити, якісно зробити, безпечно зробити тощо. Також наявність зазначеної проблеми пов’язана з тим, що працівники керівного складу часто недостатньо уваги приділяють синхронізації нарядів. Як засіб усунення запропоновано:

- створення інституту вивільненого бригадирства;
- визначення та мотиваційне закріплення бажаного стандарту поведінки;
- введення посад гірничих робітників (на постійній основі), які б використовувались на допоміжних роботах (для уникнення використання основних працівників на цих роботах);
- використання комп’ютерної техніки в процесі формування наряду та здійснення хронометражу можливостей послідовного виконання таких нарядів (вимагатиме розробки спеціального програмного забезпечення, однак може бути використано і просте заповнення сітьових графіків).

Четверте зауваження – особливо низька ефективність роботи головного механіка шахти “Ювілейна”. Для усунення зазначеного недоліку запропоновано перевірити рівень матеріального та кадрового забезпечення відповідної діяльності, а також посилити контроль за виконанням функціональних обов’язків головним механіком. У разі необхідності замінити головного механіка шахти.

П’ятий недолік – у молодих працівників немає зацікавленості вчитися (переймати досвід) досвідчених працівників. Причинами зазначеного стану визначено такі:

- невисока різниця у заробітній платі зі зростанням складності та відповідальності робіт (через неправильну тарифікацію складних видів робіт);
- низький рівень професійних домагань через невисокий середній рівень оплати праці та (або) через відсутність справедливої диференціації в оплаті праці.

З метою усунення визначених недоліків запропоновано такі рекомендації:

- вказувати в “табелеграмах” (аркушах із розрахунком заробітної плати) коефіцієнт трудового внеску, щоб молодий працівник міг бачити

власний рівень оцінювання безпосереднім керівником (або бригадою, у якій працює);

– переглянути тарифікацію окремих складних видів робіт.

Шоста проблема – існуюча соціальна структура колективу є неоптимальною порівняно з ідеальною структурою. У колективах не дотримується правило 20/80 Вільфредо Парето, при цьому здебільшого за рахунок більшої частки пасивних низькопродуктивних працівників. У зв'язку з необхідністю усунення цього недоліку запропоновано такі рекомендації:

– провести діагностику соціальної структури дільниць та побудувати моделі оптимальних груп;

– призупинити набір на роботу для стабілізації соціальної структури (соціальних ролей) колективів.

Сьома проблема пов'язана з тим, що отримання лікарняного перетворилось на соціальну норму, яка узгоджується із керівництвом (вихід на лікарняний). Для усунення зазначеного недоліку було запропоновано такі рекомендації:

– створення вільних (гнучких) графіків там, де це можливо, поширення практики ВБУ (відпустка без утримання);

– ввести премії за відсутність лікарняних (у вигляді 13-ї заробітної плати). При цьому слід зазначити, що перелічені положення можуть бути ефективними лише при одночасному впровадженні.

Восьма з аналізованих проблем пов'язана із принциповою різницею у соціальних нормах (спілкування, поведінки, оцінювання результатів праці тощо) керівників різних рівнів. При цьому встановлено, що різниця є настільки суттєвою, що відбувається непорозуміння між рівнями (нерозуміння цілей, завдань, спільних інтересів тощо).

На цій підставі було запропоновано по суті єдину можливу рекомендацію проведення ротации “на зниження” (керівник дільниці на два тижні протягом року стає гірничим майстром тощо), з метою усвідомлення керівниками вищого рівня соціальних норм та інтересів керівників нижнього рівня. Така єдність поглядів дасть керівникам змогу краще розуміти підлеглих.

Останньою визначеною нами під час дослідження проблемою було нерациональне з погляду оплати праці використання змінності роботи (зокрема, кріпильники окремої виробничої дільниці мають до 16 нічних змін на місяць, що забезпечує переплату на рівні близько 500 грн на одну особу). Більше того, зазначений графік суттєво впливає на психоемоційний стан працівників та їх продуктивність праці (оскільки є не раціональним з точки зору психофізіології праці). У зв'язку із зазначеним недоліком нами було запропоновано такі рекомендації: ввести обов'язковий контроль з боку відділу праці та заробітної плати за доцільністю зміни графіка виходів на роботу (оскільки ефективність контролю з боку профспілок та інших відповідних відділів є низькою).

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що практичне створення соціальної технології підвищення ефективності соціального управ-

ління підприємством відбулося. При цьому відкритим залишилось питання щодо впровадження запропонованих заходів у господарську практику. Керівництво, яке брало участь у розробці програми як спостерігач, погодившись із результатами, не стало здійснювати практичну реалізацію запропонованих заходів. Відзначимо, що більшість із запропонованих заходів не вимагала матеріальних витрат і не була пов'язана із погіршенням поточного економічного ефекту. На наш погляд, головними причинами стало інформаційне перенавантаження керівництва, яке формує додатковий ефект опору змінам. Зазначимо, що описані дослідження проводились також на аматорських засадах, і керівництво не мало внутрішнього інтересу до організації й проведення відповідного дослідження (хоч і з інтересом поставилось до цього).

На нашу думку, за умов розробки технології у разі неможливості проведення включеного спостереження важливе значення має відбір експертів та репрезентативна відбудова експертної групи, яка має відображати структуру генеральної сукупності (структуру трудового колективу підприємства). У цьому випадку принципово важливим є відокремлений збір інформації (не допустити їх змішування та відкритої бесіди між представниками різних рівнів організаційної структури). Дельфійську методику також на етапі визначення проблем та розробки пропозицій доцільно використовувати також тільки у межах певного рівня. Тільки після розробки комплексу недоліків та формування пропозицій щодо їх усунення коло експертів варто розширити. У разі розгалуженої організаційної структури має сенс до відповідної діяльності залучати працівників базових (технологічно провідних) підрозділів, діяльність яких у першу чергу зумовлює отримання економічної вигоди підприємствам. Діяльність інших підрозділів має відбуватися відповідно до вимог забезпечення ефективності функціонування провідної технологічної ланки.

Говорячи про напрями подальших досліджень в окреслюваній галузі, доцільна об'єктивна критика неможливості залучення західних управлінських моделей та підходів шляхом їх простого копіювання. Варто створити інформаційні умови та практичні можливості до повернення соціальних технологій у діяльність сучасних виробничих (промислових) підприємств з метою створення більш сприятливих (у першу чергу, у соціально-психологічному плані) умов для праці персоналу на вітчизняних підприємствах.

Список використаної літератури

1. Кузьменко В.І. Особистісний чинник у структурі управління організацією : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / В.І. Кузьменко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 18 с.
2. Зубрева Н.В. Організаційна культура як соціальне явище : дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / Надія Володимирівна Зубрева ; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2004. – 20 с.
3. Слабко Я.Я. Функціонування організаційної культури персоналу сучасних промислових підприємств : дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.04 / Я.Я. Слабко ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.

4. Туленков М.В. організаційна взаємодія в соціальному управлінні : дис. на здобуття наукового ступеня д-ра соц. наук : спец. 22.00.04 / М.В. Туленков ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. – 40 с.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2012.

Ядранский Д.Н. Социальное нормирование труда: проблема практического применения

В статье предлагается авторская социальная технология повышения эффективности социально-экономического механизма функционирования промышленного предприятия. На основании использования этой технологии становится возможным повысить эффективность социальных процессов и вернуть их социально-нормативный характер. Делаются выводы относительно возможных технологий информационного обеспечения формирования социальных технологий на промышленном предприятии.

Ключевые слова: социальные технологии, деятельность, социальные нормы, поведение, эффективность, проблемы, направления решения.

Yadransky D. Social norms of labor: the problem of practical application

In the article the author's social technology improve the socio-economic mechanism of functioning of the industrial enterprise. Based on the use of this technology it is possible to increase the effectiveness of social processes and return their socio-normative. Conclusions regarding possible technology information support the formation of social technology in the industrial enterprise.

Key words: social technologies, activities, social norms, behavior, performance, problem areas addressed.

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 316.77

М.О. ЄРЬОМІНА

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Статтю присвячено розгляду сутності комунікативної культури та її специфіки у сфері публічного адміністрування. Вивчено її роль у складі професійної культури. Визначено систему понять, що виступають базовими для розуміння сутності комунікативної культури, а також компоненти останньої. З'ясовано, що комунікативна культура формується під впливом соціальних, психологічних і культурологічних умов та неодмінно спирається на ті норми і вимоги, які висуває суспільство на певному етапі свого розвитку перед державними службовцями.

Ключові слова: комунікативна діяльність, комунікативна компетентність, державна служба, комунікативна культура.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві неминучі зміни у сфері державної служби, оскільки відбуваються спроби адаптування до стандартів Європейського Союзу. Насамперед, підвищуються вимоги до комунікативної діяльності державних службовців, оскільки рівень професійно-комунікативної діяльності значно впливає на вирішення стратегічних питань, на контакт зі споживачами управлінських послуг.

Тому на сучасному етапі розбудови демократичного суспільства серед важливих показників професійної підготовки та мобільності державних службовців є техніка ведення діалогу, високий рівень дискурсивних навичок, уміння працювати з текстом, володіння психологічними засобами побудови ефективної комунікації в процесі взаємодії представників влади з громадянами, оскільки саме ці навички у професійно-комунікативній діяльності є основними.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що в сучасному науковому полі представлені різні підходи до трактування поняття “комунікативна культура”: методологічний (О. Бондаревська, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Г. Щукіна), світоглядний (О. Бодальов, Б. Ломов), психологічний (Б. Ананьєв, І. Зимова, Є. Рогов), соціологічний (Т. Дрідзе, С. Самигін, Є. Руденський), лінгвістичний (Б. Головін, М. Кохтерев, Г. Михальська), що зумовлено взаємопроникненням наукових знань із однієї галузі в іншу. Наукові розвідки І. Грузинської, Н. Демедишиної, Н. Драгомирецької, Ю. Малика, С. Хаджирадєвої та інших дослідників активізували

обговорення різноманітних аспектів комунікативної діяльності державних службовців.

Віддаючи належне науковому доробку названих авторів, слід відзначити, що питання цілісного теоретичного обґрунтування формування комунікативної культури державних службовців на базі комплексного науково-методичного підходу перебуває на етапі зародження, недостатньо дослідженим залишається понятійно-категорійний апарат зазначеної проблеми. Вказані обставини визначили вибір теми і головну мету статті, зумовили її актуальність та практичне значення.

Мета дослідження полягає у спробі концептуально побудувати осмислення сутності комунікативної культури працівників сфери публічного адміністрування.

Відзначимо, що розвиток засобів комунікації й викликані цим зміни в житті всього суспільства й окремих індивідів зумовили потребу в осмисленні комунікативної культури як соціально-культурного феномену багатьма науками: філософією, культурологією, соціологією, психологією, педагогікою, лінгвістикою, іміджологією, політологією. Саме тому питання її формування завжди досліджувалися в різних аспектах (культура спілкування, поведінки, міжособистісні відносини, мовна культура тощо). З розвитком техніки, соціальних, політичних, економічних змін, трансформацій у системі культурних цінностей, змінювалася й специфіка комунікаційної діяльності у її змістовних, формальних, технічному аспектах, що актуалізувало нові завдання й напрями дослідження такої категорії, як комунікативна культура.

На сьогодні існує безліч визначень комунікативної культури: від дуже простих (“комунікативна культура – це вміння слухати й розуміти почуте” [9, с. 38]) до надто складних (“комунікативна культура – це інтеріоризовані патерни рапортних взаємодій на вербальному й невербальному рівнях репрезентації особистісних потреб” [9, с. 39]). Так, російський науковець Г. Тараторкін зазначає, що “комунікативна культура – це позиція особистості, що виявляється в потребі взаємодії з іншими суб’єктами, цілісності й індивідуальності, творчому потенціалі людини і її здатності підтримувати комунікації, доброзичливе ставлення до оточуючих суб’єктів” [11, с. 314]. Інша російська дослідниця О. Маслова впевнена, що комунікативна культура має розглядатися як система внутрішніх ресурсів, які необхідні для створення ефективної комунікації у певному колі ситуації особистісної взаємодії. Отже, відзначає дослідниця, “комунікативна культура – це сукупність спеціальних комунікативних якостей особистості, здібностей, знань, умінь, навичок завдяки яким індивід запобігає виникненню певних труднощів й прогнозує результативність міжособистісної і професійної взаємодії. Загалом комунікативна культура особистості є проявом особистісної рефлексії, інтеріоризованим досвідом загальнолюдської культури, що й зумовлює індивідуальну своєрідність особистості” [7, с. 81].

Більшість сучасних дослідників стверджують, що поняття “комунікативна культура” є досить складним за структурою й інтегративним за природою. Так, російські дослідники І. Смирнова та О. Смирнова вичленували таку систему понять, що виступають базовими для розуміння сутності комунікативної культури:

- комунікація, мовна комунікація, вербальна й невербальна комунікація;
- мова й мовлення, функції мови й мовлення (інформаційна, агітаційна, емотивна, метамовна);
- мовлення й мислення, внутрішнє й зовнішнє мовлення;
- мовна ситуація, мотив висловлення;
- мовна дія (комунікативний акт) та її етапи: підготовка висловлення, структурування висловлення, перехід до зовнішнього мовлення;
- сприйняття мовлення і його стадії: перехід з акустичного або графічного коду на код внутрішнього мовлення; розшифровка синтаксичних структур, граматичних форм; розуміння загального плану висловлення; розуміння задуму й мотивів висловлення; оцінювання отриманої інформації; розуміння вибору форми і мовних засобів;
- розуміння, зворотний зв’язок, контекст (експліцитний – вербальний і невербальний – й імпліцитний);
- форми мовної комунікації (усна й письмова), типи мовної комунікації, види мовної діяльності (говоріння, слухання, читання, письмо);
- модель мовної комунікації та її компоненти: адресант, адресат, повідомлення [10, с. 49].

Розглядаючи роль комунікативної культури в складі професійної культури, В. Садовська виділяє дві підструктури:

- цінності, знання, уміння, навички, особистісні якості, значущі для реалізації ефективної професійної діяльності (діяльнісна);
- цінності, знання, уміння, навички, особистісні якості, значущі для реалізації ефективного професійного спілкування (комунікативна).

Але ці дві підструктури не можна подати у вигляді двох окремих компонентів професійної культури, що існують як дві сторони того самого явища, навпаки, вони взаємопроникають, накладаються один на одного. Комунікативна складова при цьому відіграє важливу роль. Вона дає змогу екстеріоризувати компоненти діяльнісної складової, тобто знання, уміння, особистісні якості, реалізувати їх на практиці, донести їх до контрагента, “візуалізувати” їх. Вищевикладене дає можливість виділити в комунікативній культурі три компоненти: інваріантний (аксіологічний), що представляє основні цінності комунікативної культури; технологічний, який відображає операційну сторону спілкування, й варіативний, що включає комунікативно значущі якості особистості.

Комунікативна культура у сучасних умовах постає метою (культура діалогу), підґрунтям (взаєморозуміння), засобом регламентації (культура професійного і повсякденного спілкування) комунікативних процесів. На

наш погляд, термін “комунікативна культура” логічно пов’язує визначення сутності спілкування (взаємодія, стосунки, відносини, контакти, обміни тощо) у певну систему, визначає спілкування як цілісне суспільне і духовне, зокрема психологічне і моральне утворення. Крім того, визначення комунікації за допомогою категорії культури суттєво відрізняє її сучасне значення від технократичного, згідно з яким, комунікацію розглядають лише як мережу каналів, якими передається певна інформація. У цьому значенні комунікативна культура близька за змістовим визначенням до комунікативної етики, системи моральних принципів, норм і цінностей, які покликані надавати міжособистісним відносинам гуманістичного значення. Виходячи з даних вище визначень, термін “комунікативна культура” розуміється й використовується як збагачення, удосконалення нематеріального життя, високий ступінь розвитку акту передачі, повідомлення цього життя, заснованого на взаєморозумінні, що легко встановлюється.

Сучасна сфера публічного адміністрування належить до сфери підвищеної комунікативної відповідальності. Неадекватне розуміння усного й письмового повідомлення у відправника й одержувача може призвести до серйозних збоїв в управлінні, стати причиною різноманітних помилок, непорозумінь і конфліктів. За родом своєї діяльності державному службовцю доводиться не тільки оперувати законом, керуватися посадовими інструкціями, але й роз’яснити, доводити та переконувати. Державний службовець постійно взаємодіє із громадянами, допомагаючи їм у вирішенні соціальних, господарських і особистих проблем; спілкується із суб’єктами, що належать до різних соціальних прошарків і груп; контактує із представниками різних суспільно-політичних сил і формувань; обговорює питання, пов’язані з виконанням службових обов’язків, прийняттям рішень, організації. Від сучасних державних службовців вимагається не лише компетентність, освіченість, але й вміння працювати з людьми на високому рівні культурних, професійних, морально-етичних вимог. Саме тому він має бути “професійним комунікантом”, мати високу комунікативну культуру.

Під комунікативною культурою як необхідною умовою ефективності професійної діяльності державного службовця О. Маслова розуміє систему принципів спілкування в середовищі публічного адміністрування, встановлений порядок здійснення комунікацій у сфері широких соціальних і професійних відносин і контактів [7, с. 83]. Комунікативна культура державного службовця – це також система знань про загальнолюдську і професійну мораль, її історію і практику, про стосунки між людьми в процесі державно-управлінських відносин, що покликана регулювати, заохочувати чи обмежувати поведінку суб’єктів цих відносин з метою мінімізації комунікативних суперечностей, корегування індивідуальних інтересів і цілей із загальногруповими в широкому сенсі цього поняття. Основне завдання комунікативної культури державного службовця можна визначити як формування таких правил організації комунікативного процесу, що сприяють взаєморозумінню суб’єктів у процесі державно-управлінських відносин

[11, с. 319]. Виходячи з цього, формування комунікативної культури у державних службовців передбачає:

- оволодіння національно-історичним досвідом управлінської діяльності;
- аналіз впливу релігійних і культурних цінностей на професійну поведінку державного управлінця;
- з'ясування взаємовпливу комунікативної і загальнолюдської культур;
- підтримка, дотримання та створення етичних принципів з широкого кола соціальних, побутових, організаційних ситуацій.

Російський фахівець Г. Тараторкін вважає, що для здійснення успішної діяльності у сфері комунікацій державному службовцю необхідно мати такі складові комунікативної культури:

- на рівні індивіда: природні задатки, пластичність нервової системи, гарні репрезентативні системи переробки інформації (аудіальна, візуальна); темперамент (активність і емоційність);
- на рівні суб'єкта спілкування: знання правил спілкування, високий рівень розвитку комунікативних здатностей, стійкі способи й стилі комунікативної поведінки, зумовлені характерологічними особливостями;
- на рівні особистості: потребу в спілкуванні, комунікативну спрямованість (на себе, на інших, на завдання), схильності, морально-етичні цінності;
- на рівні індивідуальності: адекватна самооцінка, саморегуляція [11, с. 321].

Висновки. Отже, у сучасному науковому співтоваристві комунікативна культура розглядається як складова загальної культури поведінки людини, система значень, норм, цінностей і зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, уміння особистості організувати комунікативну діяльність. Таким чином, комунікативна культура є однією зі складових загальної культури; вона вдосконалюється в процесі взаємодії людини з оточуючими; комунікативну культуру формує зовнішнє середовище, мікро-соціальне середовище, соціальні установки; її необхідно розглядати як привнесене особистісне утворення, яке, впливаючи на якість діяльності й комунікації, формується в процесі участі в ній людини. Комунікативна культура державних службовців являє собою складне духовно-практичне утворення особистості, яке охоплює засвоєні соціальні норми та вимоги щодо професійного спілкування, розвинуті механізми комунікативної взаємодії з людьми, набутий практичний досвід комунікативної діяльності. Комунікативна культура формується під впливом соціальних, психологічних і культурологічних умов, вона неодмінно спирається на ті норми і вимоги, які висуває суспільство на певному етапі свого розвитку перед державними службовцями, які покликані дотримуватися їх у своїй професійній діяльності.

Список використаної літератури

1. Демедишина Н. Роль комунікативного аспекту в професійній діяльності державних службовців / Н. Демедишина // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – К., 2007. – Вип. 2. – С. 97–105.
2. Драгомирецька Н. Комунікативна діяльність як складова професійної діяльності державного службовця / Н. Драгомирецька // Інституційні перетворення як передумова ефективного використання ресурсного потенціалу регіону. – Одеса, 2003. – С. 107–112.
3. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра / О.М. Корніяка. – К. : Міленіум, 2006. – 336 с.
4. Кулакова О.М. Компонента культури в мовній комунікації інформаційного суспільства / О.М. Кулакова // Науковий вісник Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2009. – Вип. 32. – С. 90–99.
5. Культура й етика в публічному адмініструванні : наук. розробка / [С. Сербогін, О. Антонова, І. Хожило та ін.]. – К. : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Упр. орг. фундам. та приклад. дослідж., Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр., 2010. – 39 с.
6. Малик Ю.І. Підвищення рівня комунікативної культури державних службовців шляхом удосконалення культури мовлення / Ю.І. Малик // Демократичне врядування: наука, освіта, практика. – К., 2009. – Т. 3. – С. 44–45.
7. Маслова О.Г. Роль коммуникативной культуры в профессиональной деятельности государственных служащих / О.Г. Маслова // Научный вестник Ярославского педагогического ун-та. – 2010. – Вып. 1. – С. 77–85.
8. Розвиток комунікативних здібностей державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування : навч.-метод. посіб. / [І.М. Злотницька, О.П. Левченко, З.Ф. Кудрявцева та ін.]. – К. : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Упр. орг. фундамент. та приклад. дослідж., Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр., 2010. – 43 с.
9. Садовская В.С. Основы коммуникативной культуры / В.С. Садовская, В.А. Ремизов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2011. – 206 с.
10. Сарновська С. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз) : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук. : спец. 09.00.03 / С. Сарновська. – К., 2000. – 18 с.
11. Тараторкин Г. Коммуникативная культура в системе государственной службы: теоретические основы / Г. Тараторкин // Сборник научных работ Томского госуд. ун-та. Серия: Гуманитарные науки. – 2009. – № 4. – С. 311–323.
12. Хаджирадева С. Світові тенденції розвитку системи підготовки державних службовців до професійно-мовленнєвої комунікації / С. Хаджирадева // Актуальні проблеми державного управління. – Одеса, 2005. – Вип. 1 (21). – С. 29–41.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2012.

Ерєміна М.А. Коммуникативная культура государственного служащего

В статье рассматривается сущность коммуникативной культуры и ее специфики в сфере публичного администрирования. Изучена ее роль в составе профессиональной культуры. Определена система понятий, выступающих базовыми для понимания сущности коммуникативной культуры, а также компоненты последней. Выяснено, что коммуникативная культура формируется под влиянием социальных, психологических и культурологических условий и непременно опирается на те нормы и требования, которые выдвигает об-

щество на определенном этапе своего развития перед государственными служащими.

Ключевые слова: *коммуникативная деятельность, коммуникативная компетентность, государственная служба, коммуникативная культура.*

Eremina M. Communications officer culture gosudarst venngog

In the article is examined essence of communicative culture and its specific in the field of public administration. Examines the role of the communicative culture within the professional culture. Determined by a system of concepts, basic speakers for the understanding of the communicative culture. The author has identified the components of the communicative culture. It was found that the communicative culture is influenced by social, psychological and cultural conditions, and certainly based on those rules and requirements, which puts the society at a certain stage of development before the civil servants.

Key words: *communicative activities, communicative competence, public service, communicative culture.*

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 316.334:37

О.А. ХОМЕРІКІ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано основні напрями розвитку вищої освіти в умовах інформаційного суспільства: масовизація, децентралізація освіти, підвищення автономізації вишів, формування системи безперервної освіти протягом життя, посилення недержавного сектора вищої освіти тощо. Досліджено особливості сучасних університетів, зокрема поліфункціональність, орієнтованість на наукові дослідження, сучасні напрями науки, високі технології й інноваційний сектор, високий ступінь інформаційної відкритості, конкурсність і селективність відбору студентів та ін.

Ключові слова: вища освіта, масовизація, децентралізація вищої освіти, безперервна освіта.

Актуальність проблематики. На сучасному етапі розвитку людства все більше починає актуалізуватися питання обмеженості та небезпеки його подальшого зростання у вигляді суто економічного прогресу і технічної потужності, а також та обставина, що майбутній розвиток все більше визначається рівнем культури, розуміння і мудрості людини. Формування, духовне становлення людини відбувається вже не в традиційних рамках, коли соціальний статус батьків майже автоматично визначав як суспільну, так і духовну долю практично кожної людини. Прогресуючий розпад і силових, і ідеологічних структур традиціоналізму забезпечив певну свободу вибору свого майбутнього майже кожною особистістю. У зв'язку із цим у подоланні кризи цивілізації, у вирішенні глобальних проблем людства величезна роль має належати освіті.

Відтак, в умовах становлення інформаційного суспільства та суспільства знань з особливою гостротою постає питання щодо модернізації системи вищої освіти в напрямі її масовизації, децентралізації, безперервності. Потреба в безперервній освіті пов'язана з коротким "життєвим циклом" знань, навичок і професій у сучасній культурі. Постійна і безперервна технологічна революція перетворює здобуті знання та засвоєні звички з блага на тягар і швидко скорочує термін життя корисних навичок, які нерідко втрачають свою застосовність і корисність за більш короткий термін, ніж той, що вимагається на їх засвоєння та підтвердження університетським дипломом. У світі щорічно оновлюється 5% теоретичних і 20% професій-

них знань. Відтак, в інформаційному суспільстві вищу освіту можна розглядати як інформаційний процес, що забезпечує важливі соціальні завдання макрорівня – інтеграцію й ідентифікацію соціуму, і мікрорівня – формування повноцінної особистості, здатної активно діяти в сучасному світі.

Мета статті – здійснити ґрунтовний аналіз основних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах становлення інформаційного суспільства та суспільства знань.

Дослідженням проблем модернізації вищої освіти в країнах ЄС займалися такі дослідники, як: Н. Абашкіна, Н. Авшенюк, В. Андрущенко, Р. Антонюк, Є. Бражнік, А. Василюк, В. Кремень, П. Кряжев, С. Курбатов, К. Настояща, Н. Ничкало, Л. Пуховська, А. Сбруева, Ю. Соколович-Алтуніна та ін.

Історичне призначення сучасної системи освіти – забезпечити досягнення гармонії технічної та духовної культури у свідомості суспільства і людини в умовах складної постіндустріальної цивілізації, яка, на думку провідних дослідників цієї проблеми – Д. Белла і Е. Тоффлера, несе в собі фрагментацію громадських зв'язків, свідомості та діяльності окремої особистості. Відбувається крах спільності, сенсу життя і структур повсякденності та людини, що з особливою гостротою відчувають молоді люди. Початок цих процесів у 50-х рр. минулого сторіччя відображено, зокрема, у працях Д. Рісмен “Самотня юрба” і Е. Тоффлера “Футурошок”. На думку вітчизняних соціологів, у 90-х рр. ХХ ст. цей процес набув системного і незворотного характеру, при цьому перед системою освіти “постало завдання не просто побудови більш ефективного механізму спадкоємності культури, але інституційної участі у побудові нової культури. І ця нова культура покликана стати основою життєздатності соціальних систем і кожної людини” [1, с. 25].

В епоху інформаційного суспільства соціальний інститут освіти як складна, відкрита, нерівноважна, нелінійна система починає швидко диференціюватися: з нього виділяються раніше існуючі інституційні практики – вища освіта, безперервна освіта, додаткова освіта, віртуальна освіта, дистанційна освіта тощо, які стають самостійними соціальними інститутами. Особливе місце серед цих соціальних інститутів належить вищій освіті, яка при переході до нової соціокультурної реальності в 60–70-х рр. минулого сторіччя була названа основним соціальним інститутом.

Роль освіти в умовах інформаційного суспільства виявляється у такому:

– освіта стає ефективним засобом управління інформаційними потоками і гармонізації інформаційних процесів. Вона визначає доцільність вибору й використання інформації;

– освіта відіграє важливу роль позитивного і продуктивного орієнтування в інформаційному полі, вона дає змогу систематизувати знання за критеріями їх цінності та змісту. Освіта, інтегруючи знання й цінності, професіоналізм і культуру, полегшує інформаційну діяльність, дає змогу

протистояти негативним інформаційним впливам, ефективно оцінювати і відбирати інформацію, визначати її достовірність;

– освіта сприяє виробництву знання, яке сьогодні стає більш важливим, ніж матеріальне виробництво. Знання дають нові технології матеріальному виробництву і сприяють підвищенню його продуктивності. Інвестиції у виробництво знань дають значну віддачу, у зв'язку із чим виникає проблема управління знаннями як особливим видом інформації. Освіта – це умова і механізм управління знаннями;

– освіта формує соціальну та професійну компетентність, яка дає можливість оперувати знаннями в певних видах діяльності людини, навички роботи з інформацією;

– освіта – це одна з важливих цінностей суспільства, що визначає і потребу в інформації, і механізм її використання в житті та продуктивній діяльності людини [2, с. 12].

До останнього десятиріччя ХХ ст. вища освіта зіткнулася із безліччю проблем: розширення вищої освіти від масової до загальної; перетворення університетів і вишів університетського сектора в комплексні навчально-наукові та виробничі структури з новими функціями, включаючи сприяння соціальної мобільності та вирішення глобальних проблем; підвищення ролі вищої освіти в соціально-економічному розвитку, утримання позицій держав на світових ринках і, як наслідок, зростання вимог, що висувуються до неї державою і суспільством; фінансові обмеження і жорсткість підзвітності вишів, зміна організаційної культури університетів та ін.

В умовах становлення інформаційного суспільства вища освіта стала розвиватися швидкими темпами. У другій половині ХХ ст. кількість студентів у всіх країнах світу зросла з 6,5 до 88,2 млн осіб, тобто більше ніж у 13 разів. Кількість європейських студентів за цей час збільшилася з 2,5 до 21,8 млн осіб, а кількість студентів Північної Америки – з 2,4 до 16,0 млн осіб. За даними американських дослідників, якщо в 1940 р. серед жителів США приблизно один із чотирьох громадян (24,5%) у віці 25 років і вище закінчував чотирирічний (і більше) курс навчання у коледжі, то до 1997 р. вже 82,1% американців тієї самої вікової групи здобували вищу освіту [3, с. 114]. За прогнозами, до 2014 р. кількість студентів США становитиме 20,1 млн осіб. Постійне зростання спостерігалось і серед самих ВНЗ. У кінці 40-х рр. минулого століття ВНЗ були тільки в чверті країн світу, у дев'яти країнах налічувалося понад 100 тис. студентів (Індія, Італія, Китай, Сполучене Королівство, США, СРСР, колишня ФРН, Франція і Японія).

До кінця 90-х рр. ХХ ст. практично в усіх країнах існував принаймні один ВНЗ, у 68 країнах кількість студентів перевищувала 100 тис. осіб, а в 21 країні – 1 млн (Австралія, Аргентина, Бразилія, Німеччина, Індія, Індонезія, Іспанія, Італія, Канада, Китай, Мексика, Республіка Корея, Росія, Сполучене Королівство, США, Таїланд, Туреччина, Україна, Філіппіни, Франція і Японія).

Такий масовий розвиток вищої освіти пов'язаний з явними вигодами як соціально-економічного, так і соціокультурного характеру, які виявля-

ються як на макрорівні всього суспільства, так і на мікросоціальному рівні окремої особистості.

Поява в середині ХХ ст. масової вищої освіти мала дві протилежні особливості. З одного боку, вона давала змогу задовольнити зростаючі потреби суспільства й окремої особистості в новому рівні освіти, а з іншого – порушувало століттями сформовані традиції елітарності вищої освіти.

Термін “елітна освіта” використовується у літературі неоднозначно, часом у різних сенсах. Найчастіше елітною називають освіту високої якості. Крім того, під елітною освітою розуміють також освіту, спрямовану на підготовку еліти – політичної, економічної, культурної. Узагальнюючи досвід розвитку світового інституту вищої освіти, Х. Ортега-і-Гассет у праці “Місія університету” писав про те, що саме університети є центрами виховання інтелектуальної еліти, тому що в них закладена ідея елітаризації суб’єкта освіти. Місію університету Х. Ортега-і-Гассет вбачає у вихованні “аристократії талантів”, які є ферментами розвитку світової культури [4, с. 519].

Такі особливості вищої освіти складаються уже в перших університетах. Незважаючи на те, що в доіндустріальному суспільстві епохи Середньовіччя і навіть Нового часу належність до керівного класу не означала автоматично належність до освіченої верстви, випускники перших університетів вже відігравали в суспільстві помітну роль. Елітарність перших університетів визначалася, перш за все, недоступністю вищої освіти – її могли здобути тільки від 1 до 5% населення і лише представники вищого стану.

Така ситуація пояснювалася тим, що на повсякденне життя доіндустріального суспільства освіта справляла незначний вплив: з освіченою людиною представник середньовічного соціуму міг жодного разу не зустрітися протягом усього життя. Зростання значення освіти починається в індустріальному суспільстві під впливом Промислової революції ХVІІІ ст., коли збільшується кількість ВНЗ, але освіта все одно залишається елітарною. Але в індустріальному суспільстві елітарність освіти набуває іншого характеру: вона стає більш глибокою, більш престижною. Поряд із цим масова освіта сприяє урівнюванню стартових можливостей індивідів, розвитку конкуренції, прояву більш талановитих особистостей, звільненню від жорстких станових рамок і умовностей, властивих доіндустріальному суспільству. Таким чином, розвиток індустріального суспільства привів до принципово нового характеру поширення знання. Масова освіта створила екзотеричне поширення знань, коли її здобуває широке коло людей, практично безвідносно до їх походження, соціального і матеріального становища.

Масова освіта індустріального суспільства – це, перш за все, загальна освіта. Вища освіта в доіндустріальному суспільстві залишається елітарною і майже недоступною для широких верств суспільства. Але Промислова революція в ХІХ ст. починає диктувати свої потреби вищій освіті, що сприяло початку боротьби за модернізацію і масовизацію вищої освіти, яка завершилася створенням “ідеальної моделі” університету та відкриттям

ВНЗ нового типу спочатку в Берліні (Берлінський університет відкрився у 1810 р.), а потім і в Лондоні. Суспільство потребує величезної кількості інженерів і вчених у галузі природничих наук, тому університети перебудувалися під потреби індустріального суспільства.

Аналогічно відбувалася і зміна вищої освіти при переході від індустріального до постіндустріального суспільства. Ще на початку 50-х рр. минулого століття А. Вебер підкреслював кількісні та якісні відмінності сучасного йому університету та ідеальної моделі XIX ст. Головними завданнями університетського управління у перехідний період соціолог вважає зближення університету з історичною ситуацією, збереження у дійсно революційній ситуації університету з його колишніми принципами й ідеями, надання йому в новій ситуації нового образу, виходячи із центру модифікованого формування особистості.

Але і в новому постіндустріальному суспільстві знамениті університети світу, такі як Гарвард, Єль, Стенфорд, Сорбонна, Оксфорд, Кембридж, продовжували виконувати елітні функції. Американський дослідник елітної освіти Верспур пише, що подібні університети “дуже подібні у своїх функціях: вони репродукують процес селекції еліт” [4, с. 520]. До особливостей сучасних елітних університетів можна віднести:

- поліфункціональність (здатність як генерувати нові знання, так і транслювати їх);
- орієнтованість на наукові дослідження, сучасні напрями науки, високі технології та інноваційний сектор в економіці; високий рівень професорсько-викладацького складу;
- високий ступінь інформаційної відкритості та інтеграції у світову систему науки й освіти;
- сприйнятливість до світового досвіду;
- конкурсність і селективність відбору студентів;
- формування в університеті та навколо нього особливого інтелектуального середовища, специфічного науково-технічного й економічного простору;
- прагнення до лідерства всередині регіону і готовність своєчасно реагувати на його потреби і в цілому на потреби країни та світового освітнього співтовариства;
- наявність корпоративної етики, що базується на етосі науки, демократичних цінностях і академічних свободах;
- конкурентоспроможність у галузі підготовки іноземних студентів, особливо за програмами магістратури та докторантури [5, с. 184].

Проте перехід не стільки до постіндустріального, скільки до інформаційного суспільства зробив недостатнім існування у світі тільки елітної вищої освіти. Для задоволення зростаючих потреб суспільства в якісній освіті виникла необхідність масового розширення вищої освіти за рахунок ВНЗ зі скороченим терміном навчання.

Перші спроби адаптації вищої освіти до нової соціокультурної реальності почалися у середині минулого століття, коли системи вищої освіти

розвинутих країн оперативно відреагували на зміни у сфері економіки. В кінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. для реконструкції сформованих і розвитку нових наукоємних виробництв, підготовки фахівців, орієнтованих для роботи безпосередньо на виробництві, був створений так званий “неуніверситетський сектор” вищої освіти, у який були включені нові типи навчальних закладів зі скороченим терміном навчання. Так, у Великобританії в 60-х рр. було відкрито 30 політехнічних коледжів на 150 тис. місць. У Франції з’явилися університетські технологічні інститути з дворічним терміном навчання. У ФРН в 60–70-х рр. ХХ ст. на базі середніх інженерних шкіл була розгорнута мережа вищих професійних шкіл, у яких навчається близько 25% сучасних німецьких студентів. У США та Японії в цей період спостерігалось швидке зростання студентських контингентів дворічних коледжів, віднесених до неуніверситетського сектора вищої освіти.

Поява поряд з традиційними університетами безлічі установ нового типу – технічних інститутів з більш короткими програмами післядипломної освіти, місцевих коледжів, політехнікум, центрів дистанційного навчання – створила нові можливості для задоволення зростаючого суспільного попиту. “Неуніверситетський сектор” дав змогу швидко пристосуватися до рівня розвитку інформаційних технологій та їх впливу на суспільство, змінам в індивідуальній свідомості, що відповідало потребам формування нового інформаційного виробництва.

Розвиток неуніверситетського сектора сприяв формуванню вже не унітарних систем вищої освіти, що включають тільки університети і прирівняні до них ВНЗ, а нових бінарних систем університетської та неуніверситетської освіти, а потім і тернарних структур вищої освіти, що включають у себе університети / коледжі, політехнічні інститути. Все це і сприяло тому, що різноманітна вища освіта, вінцем якої залишалися університети, була проголошена основним соціальним інститутом постіндустріальної соціокультурної реальності.

Глобалізаційні складові інформаційного суспільства, які більшою мірою визначають ліберально-економічні тенденції розвитку сучасної вищої освіти, внесли свої корективи і в співвідношення державного та приватного секторів у вищій освіті. Якщо до середини ХХ ст. більшість країн світу визнали вищу освіту одним із провідних пріоритетів державного розвитку, то останнє десятиліття минулого століття віддало пріоритет приватному сектору. На межі століть майже в усьому світі вищу школу охопила криза, пов’язана, насамперед, зі скороченням державного фінансування вишів з одночасним зростанням кількості студентів. Одночасно держава стала стимулювати більш активне залучення приватного сектора до фінансування системи вищої освіти, розвиток ринкових відносин у цій сфері.

Приватний сектор вищої освіти – не нове явище кінця ХХ ст., але саме в умовах інформаційного суспільства приватна вища освіта дала змогу створити дешевий і ефективний шлях до масової вищої освіти. Пов’язано це з тим, що приватна вища освіта найбільш швидко й адекват-

но реагує на інновації, які несуть із собою все більш удосконалені інформаційні технології.

Розвиток інформаційного суспільства призвів до структурування вищої освіти за рівнями (неповна вища, вища дипломна, післядипломна), що сприяло розвитку не тільки післядипломної освіти, а й інститутів професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації в рамках безперервної освіти. Існуючий попит на вищу освіту відповідно до поділу вищої освіти на повну і безперервну залежить від ступеня розвитку тієї чи іншої культури. Розширення початкового доступу до вищої освіти спостерігається у деяких країнах, що розвиваються, зокрема, країнах Південно-Східної Азії та Латинської Америки. Вони швидко інтегруються у світове виробництво і торгівлю, а їх населення значно молодше за населення розвинутих країн. У країнах, які переходять від постіндустріальної культури до суспільства економіки знань, зростає необхідність у більш різноманітній і гнучкій вищій освіті, що включає в себе розширений курс навчання, у деяких випадках протягом усього життя, постійне підвищення своєї кваліфікації.

Ці дві тенденції розвитку в структурі масової вищої освіти не є взаємовиключними. Наприклад, у Китаї необхідність початкової вищої освіти існує поряд з потребою постійного підвищення кваліфікації. Близькі тенденції існують і в Західній Європі, Японії, США.

У США підраховано, що з 80-х рр. ХХ ст. зі словника професій зникли 13 тис. понять і з'явилися 11 тис. нових. Якщо 50% старіння знань інженера, випускника 40-х рр. ХХ ст. наставало через 12 років, 1990 р. – через п'ять років, то сьогодні це відбувається значно швидше [6, с. 76].

Підсумовуючи, слід зазначити, що в інформаційному суспільстві вищу освіту можна розглядати як інформаційний процес, котрий забезпечує важливі соціальні завдання макrorівня – інтеграцію та ідентифікацію соціуму, і мікрорівня – формування повноцінної особистості, здатної активно діяти в сучасному світі. Функції вищої освіти розширюються і включають кілька напрямів: підготовку фахівців до виходу на ринок праці; підготовку громадянина до активних дій у демократичному суспільстві; здатність до саморозвитку; здатність до збереження і розвитку бази знань. Основні напрями розвитку вищої освіти в умовах індустріального суспільства – це масовизація, децентралізація освіти, підвищення автономізації вишів, формування системи безперервної освіти протягом життя, посилення недержавного сектора вищої освіти тощо.

Список використаної літератури

1. Акчурин И.А. Виртуальные миры и человеческое познание. Концепция виртуальных миров и научное познание. – СПб. : РХГИ, 2000.
2. Коротков Э.М. Управление качеством образования / Э.М. Коротков. – М. : Академический проект : Мир, 2006. – 320 с.
3. Налетова И.В. Социология образования / И.В. Налетова. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002. – С. 114.
4. Ашин Г.К. Социология политики / Г.К. Ашин, Э.Д. Лозаннский, С.А. Кравченко. – М. : Экзамен, 2001. – 608 с.

5. Байденко В.И. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы / В.И. Байденко. – М. : Исслед. центр МГИСС, 2002.

6. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире / А.Н. Джуринский. – М., 1999.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2012.

Хомерики О.А. Основные направления развития высшего образования в условиях информационного общества

В статье анализируются основные направления развития высшего образования в условиях информационного общества: массовизация, децентрализация образования, повышение автономизации вузов, формирование системы непрерывного образования на протяжении жизни, усиление негосударственного сектора высшего образования. Исследуются особенности современных университетов, в частности полифункциональность, ориентированность на научные исследования, современные направления науки, высокие технологии и инновационный сектор, высокая степень информационной открытости, конкурентность и селективность отбора студентов и др.

Ключевые слова: *высшее образование, массовизация, децентрализация высшего образования, непрерывное образование.*

Khomeriki O. Main directions of higher education development in frames of information society

The article dwells upon main directions of higher educational development in frames of information society – crowding, decentralization of education, strengthening of higher educational establishments' atomization, life-continuous higher educational system formation, strengthening of non-state sector of higher education, etc. Main peculiarities of modern universities are also discussed, mainly polyfunctionality, scientific research orientation, modern science directions, higher technologies and information sector, high level of information openness, competitive abilities and selection of students.

Key words: *higher education, crowding, higher education decentralization, continuous education.*

УДК 316.04.6

С.А. ЩУДЛО

ЧИННИКИ СУСПІЛЬНОГО ТА НАУКОВОГО ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано чинники, що зумовлюють науковий та суспільний інтерес до проблеми якості вищої освіти. Зіставлено погляди різних дослідників на період та причини звернення до дослідження якості освіти. Обґрунтовано, що зростання інтересу до якості вищої освіти як предмета наукових досліджень зумовлюється усвідомленням кризових явищ в освіті, неспроможністю освіти відповідати вимогам її споживачів, переходом до постіндустріального суспільства.

Ключові слова: *освіта, якість освіти, криза освіти.*

Актуальність проблеми. “Сьогодні скрізь ведеться мова про нову хворобу – хворобу якості. Складається враження, що вірус цього поняття вразив увесь світ – з півночі до півдня, з заходу на схід... У наші дні якість знаходиться у центрі уваги цілого світу. У всіх сферах суспільства ведуть мову про якість: у промисловості, сфері обслуговування, медицині і, звичайно ж, освіта не є винятком... Ведуться дискусії про якість освіти (чи про її відсутність), включаючи і вищу” [5, с. 17]. Ці слова відомого голландського дослідника у сфері освіти А. Вроейнстийна є досить влучними й адекватно відображають ситуацію, що склалася у суспільстві щодо дослідження проблеми якості. Не винятком є і сфера освіти.

Метою перманентних трансформацій протягом останніх 20 років у вітчизняній системі освіти є підвищення її якості. Саме ця проблема визнається пріоритетною у формуванні європейського простору вищої освіти, до якого в 2005 р. приєдналася Україна. Разом з тим очевидно, що перманентні реформи, які відбуваються протягом двох десятиліть в освіті у напрямі підвищення її якості, не дають очікуваного результату. На практиці ми стикаємося із ситуацією, за якої чим сильнішим є бажання досягти поставленої мети – підвищити якість освіти, тим більш недосяжним воно виявляється. Досягнення реформаторами бажаної якості освіти стає своєрідним привидом, фата-морганною. Зазначена ситуація характерна не лише для окремого суспільства, а може вважатися глобальною. Так, зокрема, в європейському просторі освіти відбувається пошук освітньої моделі, адекватної сучасним реаліям, що знайшло відображення у Болонському процесі.

Аналіз останніх досліджень. Науковий доробок з проблеми якості освіти представлено працями філософського, управлінського та педагогічного напрямів, що свідчить про її багатогранність. Так, управлінські механізми забезпечення якості освіти стали предметом спеціальних досліджень

як вітчизняних учених (В. Вікторов, В. Заболотний, В. Кремень, А. Одерій, А. Федько, Ю. Федько та ін.), так і зарубіжних дослідників (А. Вроейнстийн, Б. Вульфсон, В. Кальней, Г. Келс, Ю. Колер, А. Крахмальов, С. Набойченко, О. Субетто, С. Шишов та ін.).

Значний теоретичний та емпіричний досвід дослідження якості вищої освіти в педагогічному ракурсі нагромаджено українськими дослідниками (В. Вербець, А. Зубко, Н. Товстуха та ін.), російськими вченими (В. Алексеєнко, Н. Ватолкіна, І. Ільїнський, І. Кощеєва, В. Курбатов, О. Масленіков, В. Наводнов, С. Плаксієв та ін.). Наукову думку польських дослідників щодо проблеми якості освіти наведено у працях М. Гітлінга, С. Дорошевича, П. Міллера, З. Осінського, В. Осуха, Ю. Подгурецького, З. Ратайчака, Б. Сітарської, З. Спендела та ін.

Швидке зростання кількості наукових розвідок водночас не дає бажаного результату. До сьогодні не склалося однозначного і зрозумілого трактування поняття “якість освіти”, яким у науковому та практичному планах активно послуговуються, не вироблено уніфікованої системи оцінювання якості освіти та її забезпечення. Разом з тим, незважаючи на те, що категорія якості є однією із центральних у концептуальному аналізі системи освіти, як предмет соціологічного аналізу вона також розвинута слабо. Саме соціологічний дискурс проблеми може забезпечити аналіз відносин “суспільство – освіта”, виявлення відповідності освіти запитам соціальних суб’єктів – роботодавців, випускників, держави та ін.

Метою статті є виявлення й аналіз чинників, що зумовлюють суспільний та науковий інтерес до проблеми якості вищої освіти.

Основна частина. На переконання дослідника з проблем освіти А. Вроейнстийна, “якість не є винаходом останнього десятиліття, забезпечення якості освіти першопочатково притаманно академічній спільноті і навчальні заклади завжди приділяли їй увагу”, “вона завжди була частиною академічних традицій” [5, с. 9, 17].

Російський дослідник Н. Ватолкіна обґрунтовує, що стосовно вищої освіти слово “якість” почало використовуватися з ХІХ ст., а термінологічної сутності набуло лише в другій половині ХХ ст. [4, с. 9]. Із часу заснування першого університету в Болоньї та до середини ХІХ ст. вища освіта в межах європейської інтелектуальної традиції розглядалась як абсолютне благо, відносно якого якісні порівняння були недоречними, а суспільство, держава й особистість не володіли критеріями, які б давали діяльності ВНЗ якісні оцінки.

Одними з перших, хто робить спробу досягнути й описати сутність концепції якості стосовно вищої освіти, були дослідники Л. Харві та Д. Грін [1]. Предметом широкого обговорення якість освіти стала в 60-х рр. ХХ ст. у зв’язку з усвідомленням кризи освіти, описаної Ф. Кумбсом [9]. У свою чергу, криза освіти стала одним з аспектів глобальної кризи сучасної цивілізації, зумовленої переходом до нового етапу суспільного розвитку.

Російські дослідники обґрунтовують, що “тенденція до розв’язання проблеми якості освіти виникає у її сучасному розумінні на початку 80-х рр. ХХ ст. До цього часу на жодному з рівнів (мега-, макро-, мікрорівнях. – С.Щ.) не порушувались ані навчальними закладами, ані державними органами, що регулюють процес освіти, питання про необхідність упровадження систем якості, розробки механізмів та інструментів для управління ними. Можна вести мову про те, що формування інституту управління якістю є еволюційним процесом, котрий виник у результаті творчої ініціативи “академічного співтовариства” у низці держав” [7, с. 113]. В. Курбатов доводить, що поштовхом до інституціоналізації цього процесу стала поява спеціалізованих агентств з оцінювання якості, які адекватно відреагували на світові тенденції, основними серед яких виділяють такі [7, с. 114]:

- переорієнтація вищої освіти від одиничної до масової;
- підвищення вимог роботодавців (у цілому ринку праці) до якісних характеристик фахівців із вищою освітою.

Крім того, продовжують дослідники, під впливом економічних факторів, наслідком яких була фінансова криза, виникли проблеми з фінансуванням навчальних закладів, які, на думку громадськості, не забезпечували суспільних витрат на них.

Значною мірою на процеси формування систем оцінювання якості освіти вплинуло те, що зростання автономії ВНЗ послаблювало можливість державного контролю за їх діяльністю, що з точки зору національних європейських урядів, завдавало шкоди якості освіти відповідно до суспільних вимог. Одними з перших у Європі оцінювання якості освіти на формальній основі запровадили три держави: Великобританія, Франція та Нідерланди, а також такий досвід увели і США. Відповідно, у світовій практиці у результаті інституціоналізації системи контролю якості вищої освіти сформувалося три основні системи: англійська, французька та американська (змішана).

У педагогічному контексті, першопочатково, питання якості освіти обговорювались у межах загальної кваліметрії (науки про вимірювання якості), що цілком відповідає загальному контексту зацікавлення якістю стосовно всіх сфер соціальної практики. Застосування кваліметричних процедур привело до концентрації уваги науковців навколо оцінювання різноманітних компонентів навчального процесу – якості засвоєння навчального матеріалу, контролю здобутих знань (С. Архангельський, В. Беспалько, Н. Тализіна та ін.). Педагогічний ракурс досліджень постав на тривалий час як домінуючий і обмежив соціальний аспект проблеми.

Значною мірою відсутність зацікавлення соціологів проблемою якості була зумовлена стереотипом про “несоціологічність” проблематики, належність її виключно до педагогічного поля досліджень, концентрацією наукової уваги на кількісно вимірювані показники якості освіти. Підтвердженням цього є теза М. Кошечєвої, що “якість освіти завжди були та залишається предметом дослідження педагогіки (як загальної, так і вищої школи) і розглядається її представниками насамперед з позицій удосконалення

педагогічного процесу, тобто взаємодії педагогів та учнів щодо питань навчання та виховання” [8]. На нашу думку, такий підхід є дещо звуженим, оскільки освіта не є замкнутою. А її якість визначається не лише через навчальний процес, а більшою мірою через взаємодію з іншими підсистемами суспільства – економікою, культурою, соціальною структурою тощо.

У сучасних умовах “до найважливіших причин зростання зацікавленень академічного середовища якістю вищої освіти належить, як зазначає польський дослідник З. Ратайчак, зростання кількості вищих шкіл, різке і хаотичне зростання ринку освітніх послуг, зміна демографічної структури суспільства (зменшення потенційних кандидатів до вищих шкіл), декомпозиція ринку праці, що вимагає більш гнучких видів навчання” [2, с. 13].

Цей перелік можна доповнити ще рядом мотивів, визначених польським ученим К. Райчелом, а саме: “значне зростання кількості студентів; зміни в управлінні освітніми інституціями; вертикальна та горизонтальна диверсифікація системи освіти; професійні стандарти – насамперед йдеться про формування довіри професійного середовища до освітньої діяльності вищого навчального закладу; інтеграційні процеси в Європі – розвиток співпраці виявляється у пошуків наукових контактів, академічному обміні викладачами та студентами, що зумовлює необхідність узгодження якості освіти та визнання дипломів та наукових ступенів” [3, с. 12]. Таким чином, якість освіти розглядається як важлива умова, що визначає довгостроковий розвиток суспільства в певному напрямі, а її підвищення – як стрижнева проблема освітньої політики кожного суспільства.

Російський дослідник Н. Ватолкіна, узагальнивши погляди провідних експертів у сфері освіти, відзначає такі тенденції світового розвитку, які зумовлюють актуальність забезпечення якості вищої освіти:

- “пришвидщення темпів розвитку суспільства, наслідком чого є потреба підготовки людей до життя у швидкозмінних умовах, а також посилення залежності темпів розвитку суспільства від рівня та масштабів вищої освіти;
- перехід до постіндустріального (інформаційного суспільства), в умовах якого суттєво розширюються масштаби міжкультурної взаємодії, у зв’язку з чим особливої ваги набуває фактор комунікативності та толерантності; загострюється суперечність між значним зростанням обсягу інформації та можливістю людини її засвоїти;
- висока мобільність капіталів та робочої сили, зростання конкуренції;
- скорочення сфери застосування некваліфікованої та малокваліфікованої праці, потреба у підвищенні професійної кваліфікації та перепідготовки працівників, зростання їх професійної мобільності;
- перехід від селективної моделі вищої освіти до масової вищої школи, коли вища освіта стає всезагальним досягненням;
- звуження джерел інвестицій у вищу школу та зростання потреби у пошуку інших резервів та джерел розвитку вищої освіти як за рахунок ра-

ціоналізації використання наявних засобів, так і за рахунок розширення підприємницької діяльності вишів;

– демократизація суспільства, розширення можливостей вибору у сфері політичного життя, що викликає необхідність підвищення рівня готовності громадян до свідомого політичного вибору;

– економічна, культурна, політична глобалізація та пов'язана з цими процесами інтернаціоналізація вищої освіти; виникнення та зростання глобальних проблем, які можуть бути вирішені лише в результаті співпраці в межах міжнародного співтовариства” [4, с. 62].

Голландський дослідник А. Вроейнстийн наводить такі аргументи необхідності прискіпливої уваги до якості:

– з 1950-х рр. ведеться мова про масовий доступ до вищої освіти. Спостерігається значне зростання кількості студентів, що викликає фінансове напруження у бюджеті. Затрати на кожного студента знизилися. Одночасно з цим держава повинна гарантувати суспільству, що ці заходи не ставлять під загрозу якість освіти. Ця проблема загострюється у зв'язку з економічними кризами. Від імені суспільства уряди стали більш уважно стежити за затратами та віддачею вищої освіти;

– якість стає все більш важливою умовою для ВНЗ, оскільки питання постає таким чином: чи можна забезпечити якість за обставин, які сьогодні склалися. З 1950-х рр. ведуться розмови про “недоліки якості”: з одного боку, держава намагається збільшити кількість зарахованих студентів (доступність вищої освіти для усіх бажаючих, наскільки це можливо), з іншого – ми спостерігаємо постійне скорочення інвестицій. ВНЗ доводиться виконувати більше роботи за менші кошти;

– обмін студентами та міжнародне співробітництво вимагає значної уваги до якості. Обмін студентами між державами існує давно. Проте, з упровадженням таких програм, як “ЕРАСМУС”, стало цілком зрозумілим, що необхідно знати про якість освітніх програм в інших країнах. Європейський Союз при вільному ринку праці зацікавлений в якості навчальних програм і в якісному рівні знань випускників;

– держава завжди відводила для себе керівну роль у розвитку вищої освіти. Домінуючою була ідея розвитку вищої освіти шляхом детального регулювання. З 1980-х рр. уряди відмовились від ідеї “регульованого суспільства” і зародилася нова філософія розвитку вищої освіти. Ця філософія виникла і з іншої причини: у зв'язку з масовою доступністю вищої освіти система стала такою складною, що централізований контроль став неефективним. Крім того, стрімкі зміни науково-технологічних знань безумовно вимагали гнучкої системи для того, щоб багато рішень могли прийматися на локальному (інституціональному) рівні. Тому уряди багатьох європейських країн відходять у тінь, надаючи більше автономії вищій освіті. Однак при цьому держава вимагає забезпечення якості.

Таким чином, суспільство вимагає звітності та підтвердження якості й бажає знати, за що платить гроші. Держава готова надавати більше автономії вишам за умови гарантування якості. Тому в багатьох країнах обго-

ворюється питання якості, а також її забезпечення, підтвердження та оцінювання [5, с. 17–18].

Наведена думка А. Вроейнстийна свідчить про те, що чинники забезпечення якості освіти все більше зміщуються у площину соціетального та макросоціального рівня, формуючи специфічне замовлення на освітні послуги.

Ще одним суттєвим чинником звернення до проблеми якості освіти є перехід до постіндустріального суспільства, що характеризується переходом від кількісних змін до якісних. Є. Щекотін визначає суспільство Модерну, індустріальне суспільство “світом кількості”, де “кількісна парадигма визначає цілі та методи діяльності, де все функціонування соціальних механізмів підпорядковується кількісним імперативам” [10, с. 3]. Друга половина ХХ ст. стала рубежем переходу до нової цивілізаційної епохи, яка починає розглядатися як “цивілізація якості” [6, с. 11].

Висновки. Особливий інтерес, що знайшов вияв у значній кількості опублікованих праць з питань якості освіти, з’явився після того, як суспільством було усвідомлено кризові процеси в освіті та визначено потребу модернізації існуючої системи освіти. Цей процес, розпочатий у державах Європи у 60-х рр. минулого століття, набув яскравих рис в Україні з початку 90-х рр. ХХ ст. Він не втратив своєї інтенсивності до сьогодні. Однак дослідження якості освіти мають фрагментарний характер, виділяючи окремі аспекти та компоненти такого інтегрального поняття, як якість освіти. Потребує інтенсифікації соціологічний дослідний ракурс проблеми, який спрямований на виявлення відповідності освіти потребам споживачів освітніх послуг – роботодавців, держави, суспільства, осіб, що навчаються, та ін.

Список використаної літератури

1. Harvey L. Defining Quality. Assessment and Evaluation in Higher Education [Електронний ресурс] / L. Harvey, D. Green. – Vol. 18. – 1993. – Режим доступу: <http://www.qualityresearchinternational.com/glossary/quality.htm>.
2. Rajchel K. Kierunki zmian w usługach edukacyjnych szkoły wyższej / Kazimierz Rajchel // Zeszyty naukowe Politechniki Rzeszowskiej. – Nr 244 / Zarządzanie i marketing. – Z. 10. – Politechnika Rzeszowska, 2007. – S. 9–19.
3. Spindel Z. Niektóre metodologiczne, psychologiczne, etyczne aspekty badania jakości kształcenia uniwersyteckiego / Z. Spindel / Jakość kształcenia w szkole wyższej: moda czy konieczność? / pod red. B. Sitarskiej. – Siedlce : Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2000. – S. 9–12.
4. Ватолкина Н.Ш. Оценка качества образовательной деятельности в высшей школе : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / Наталья Шамилевна Ватолкина. – Саранск, 2003. – 200 с.
5. Вроейнстийн А.И. Оценка качества высшего образования: Рекомендации по внешней оценке качества в вузах / А.И. Вроейнстийн. – М. : МНСПУ, 2000. – 252 с.
6. Капырин В.В. Система управления качеством / В.В. Капырин, Г.Д. Коренев. – М. : Европейский центр по качеству, 2002. – 323 с.
7. Курбатов В.И. Качество образования в российской высшей школе: Проблемы и перспективы компетентностного подхода : [кол. монография] / В.И. Курбатов, Н.А. Басенко, И.Н. Богданова. – Ростов н/Д : ЮФУ, 2009. – 231 с.

8. Кошечеева И.К. Качество образования как социологическая проблема : дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.06 / Ирина Константиновна Кошечеева. – Екатеринбург, 2003. – 157 с.

9. Кумбс Ф.Г. Кризис образования в современном мире. Системный анализ / Ф.Г. Кумбс. – М. : Прогресс, 1970. – 293 с.

10. Щекотин Е.В. Теоретико-методологический анализ проблемы качества высшего образования в условиях инфотронной эры : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.01 / Евгений Викторович Щекотин. – Новосибирск, 2005. – 165 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2012.

Щудло С.А. Факторы общественного и научного интереса к проблеме качества высшего образования

В статье анализируются факторы, обуславливающие научный и общественный интерес к проблеме качества высшего образования. Сопоставляются взгляды различных исследователей на период и факторы обращения к качеству образования. Обосновывается, что рост интереса к качеству высшего образования как предмета научных исследований обусловлен осознанием кризисных явлений в образовании, неспособностью образования соответствовать требованиям его потребителей, переход к постиндустриальному обществу.

Ключевые слова: образование, качество образования, кризис образования.

Schudlo S. Factors of social and scientific interest in quality of higher education

The factors that determine the scientific and social interest in the issue of quality of higher education are analyzed in the article. Views of different researchers are compared for the period and the reasons for the appeal to study the quality of education. It is substantiated that the growing interest in the quality of higher education as a subject of research is due to awareness of the crisis in education, disability of education to meet the requirements of its consumers.

Key words: education, quality of education, crisis of education.

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.334:7

І.О. ФАДЕЄВА

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ В СУЧАСНИХ ПРАКТИКАХ ПРОТЕСТУ

У статті розглянуто проблеми реалізації соціальної творчості в сучасних практиках протесту в українському суспільстві; запропоновано авторський підхід до визначення поняття “соціальна творчість”; охарактеризовано протест як форму соціальної творчості; описано класичні та новітні практики протестування в Україні.

Ключові слова: соціальна творчість, протест, практики протестування, депривація, ціннісні експектації.

Повсякденне життя сучасної людини наповнене безліччю проблем, які потребують негайного вирішення саме тут і зараз. Стрімкий розвиток науки й техніки, нестабільна політична ситуація і гострі соціально-економічні питання спрямовують нас до миттєвого вирішення, що, у свою чергу, вимагає нестандартного, креативного підходу до новостворених ситуацій. Це стало причиною появи нового індивіда сучасності зі своїми особливими характеристиками. На думку П. Штомпки, однією з головних особливостей сучасної особистості є відкритість до інновацій, експериментів та змін [1, с. 109]. Така прихильність до “нового” може виражатися у різних формах: у готовності прийняти нові ліки або новий метод оздоровлення, скористатися новим засобом пересування чи засобом інформації, прийняти нову форму шлюбної церемонії або новий тип навчання молоді [3, с. 327]. Отже, людина сучасності – це активний актор соціальних подій та активний споживач соціальних продуктів, який завдяки гнучкості свого світосприйняття готовий до перетворень у житті соціуму і може бути їхнім ініціатором. Проте, на думку критично налаштованих дослідників, сучасний індивід хоч і має в наявності, але не використовує свої креативні здібності для створення чогось високого, гуманного, вічного, що зумовило появу і поширення у нашій країні явища “мікролюдина”, яка здатна до швидкого перевтілення, схильна до популістської мімікрії, а також миттєво може приєднатися до будь-якої домінуючої ідеології [3, с. 206]. Цьому сприяє розповсюдження викривлених цінностей “західного зразка”, головна ідея яких полягає в перевазі індивідуального над соціальним, і в нашому суспільстві виражається у соціальному схваленні вчинків, які приводять до збагачення, підвищення статусу, збільшення повноважень, насолоди та ін.,

навіть якщо вони деякою мірою протизаконні. Американський соціолог Д. Лернер, досліджуючи наслідки демонстрацій західних зразків культури незахідним народам, дійшов висновку, що це може стати джерелом “революції зростаючих фрустрацій”, коли в масах починає спостерігатись зростаюче прагнення до гарно продемонстрованого західного життя, яке не підкріплене особистими досягненнями [4, с. 331]. Т. Гарр називає такий стан відносною депривацією, коли ціннісні можливості не збігаються із ціннісними експектаціями – благами й умовами життя, на які люди, за їхніми переконаннями, мають повне право претендувати [5, с. 51]. Це націлює людину на задоволення особистих проблем саме тут і зараз та на мрії про реальність моментального збагачення задарма. Таким чином, соціальні умови сучасного українського життя спонукають більшість населення до заклопотаності особистими вигодами, вирішення дріб’язкових потреб повсякденності, що повторюються раз у раз, і спричинюють майже повну байдужість до глобальних суспільних проблем. Проте якщо події, які відбуваються на суспільному рівні, починають різко впливати на індивідуальне життя, то окремі особистості, а частіше – групи людей, котрих це торкається в першу чергу, починають свою активну перетворюючу діяльність, яка виражається в формі протесту. Саме тому окремі випадки прояву соціальної творчості в сучасних протестних практиках у суспільстві вимагають особливої уваги соціологів, адже розвиток суспільства неможливий без творчого внеску суспільно активної особистості.

Особливості реалізації соціальної творчості у практиках протесту досліджуються вперше, проте фундаментом нашої наукової роботи є вчення про соціальні практики у теорії структурації Е. Гіденса та в структуралістському конструктивізмі П. Бурдьє, роздуми про сучасну інноваційну особистість у теорії соціальних змін П. Штомпки, а також монографія американського соціолога Т.Р. Гарра “Почему люди бунтуют?” [1; 5–7]. Цікавими науковими працями, які частково розкривають нашу проблему, є статті Р. Абрамова й І. Болотової “Иновативные социальные практики повседневности и потребления в контексте новой культуры заботы о себе: на примере московских фитнес-клубов”, А. Ульянова “Совок для мусора. Вандализм как экзорцизм” [8; 9]. У дослідженні також використовуються дані українського Центру дослідження суспільства [10].

Розглядаючи роль соціальної творчості у русі суспільних перетворень, слід зазначити, що головною характеристикою, котра відрізняє це явище від явищ соціальних змін, є активна участь креативної, творчої особистості у процесах створення “нового”. Явище соціальної творчості не є незалежним від джерела її виникнення, і найчастіше причиною її появи виступають гострі соціальні конфлікти, які шляхом осмислення автором викликають яскраві активні дії для їх владнання. Соціальна творчість, на нашу думку, – це результат індивідуальних або колективних зусиль, спрямований на зміни та перетворення у соціальному житті людства: політиці, економіці, культурі. Саме тому нам цікаво окреслити шлях здійснення соціальної творчості від виникнення гострої суспільної проблеми до її вирі-

шення у повсякденному житті за допомогою креативних здібностей людини або групи людей. Соціальна творчість – це активна діяльність актора, яку викликали соціальні проблеми і яка спрямована на їх вирішення. Однією із форм прояву соціальної творчості є протест як активна участь громадян у творенні політичного, економічного та культурного життя суспільства. Через протест людина може реалізувати свої креативні здібності для вирішення гострих суспільних суперечностей. Протестування, як практика здійснення своїх громадянських прав, покликане звернути увагу керівних структур на громадську думку суспільства та дослухатися до неї; протестування, як практика соціальної творчості, покликане вирішувати суспільні проблеми за допомогою творчого, нестандартного підходу. Класичними різновидами протесту є мітинги, страйки, пікети, путчі, голодування, скандування, демонстрація плакатів, прапорів чи інших атрибутів, що підкреслюють волевиявлення народу. Сьогодні поруч із ними ми спостерігаємо сплеск таких явищ, як наметові містечка, флешмоби, графіті, різку епатажну поведінку. Зрозуміло, що класичні способи протестування сьогодні важко назвати соціальною творчістю, бо вони вже втратили свою новизну й актуальність, проте активні групи сучасного українського населення продовжують використовувати їх для досягнення своєї мети. Наприклад, такий спосіб протестування, як спорудження наметового містечка в 2004 р., спричинив яскраву реакцію представників політичних сил і простого народу, а сьогодні до таких акцій ставляться як до звичайного явища, про що свідчать численні нехтування недавніми протестами [10].

У період з 1 жовтня 2011 до 11 листопада 2011 р. український Центр дослідження суспільства провів моніторинг актів волевиявлення народу. Ця організація упродовж п'яти періодів (1–7 жовтня, 8–14 жовтня, 15–21 жовтня, 22–28 жовтня, 29 жовтня – 11 листопада) здійснювала облік та опис протестів українських громадян по всій території нашої держави. За цей проміжок часу в нашому суспільстві відбувся 131 випадок протестних дій. Протестували у вигляді мітингів, пікетів, демонстрацій, страйків, наметових містечок, голодування. Деяко деструктивними способами впливу на владні структури були захоплення установ, зруйнування паркану довкола Верховної Ради, невдоволення через капличку УПЦ (МП), яку спорудили на місці руїн Десятинної церкви: громадяни встановили макет каплички, а її стіни розмалювали карикатурами на священників. Цікавим був спосіб вплинути на роботу правоохоронних органів та влади: 20 жовтня активісти групи “Чорний комітет” розвісили дорожні знаки із написами “Міліція вбиває”, “Обережно, чиновники на дорогах”, “Досить терпіти владну гниль!”, “ЯНК ПНХ!” тощо. Новітнім способом впливу став протест 21–24 жовтня у Полтаві у вигляді “пластикового бунту” – галасу за допомогою пластикових пляшок з наповнювачем. Причинами, які спонукали людей до здійснення активних протестних дій, були: скасування пільг деяким категоріям населення, фінансові, будівельні та земельні махінації, обмеження доступу до державних і громадських послуг, заборгованість, загальні політичні, ідеологічні та соціально-економічні проблеми.

Незважаючи на широку протестну активність нашого народу, лише на 19 протестів була позитивна реакція (переважно – обіцянки), на 53 – негативна, а інші було проігноровано [10]. Це свідчить про неефективність здійснення волевиявлення населення у протестних практиках та про низькі можливості реалізації активної перетворюючої діяльності. Можливо, протест як форма соціальної творчості сьогодні не відповідає вимогам часу і для того, щоб уряд позитивно реагував на нього, потрібно приділити більше уваги нестандартним методам його втілення. Нестандартне протестування реалізується у різних країнах й різним способом. Наприклад, протести проти існування радянських пам'ятників у пострадянських країнах виражалися так: 16 грудня 2010 р. українська націоналістка з праворадикального угруповання “Братство” підсмажила яєчню на могилі невідомого солдата в Києві; 18 червня 2011 р. невідомий вуличний художник розмалював пам'ятник радянської армії в Софії: перетворив химери червоноармійців у супергероїв американської поп-культури, і підписав це коментарем “В ногу з часом” [9]. Описані явища повною мірою відповідають визначенню соціальної творчості у формі протесту, проте існують думки, що в наш час протестування – це симулятивна дія, яка тільки показує здатність особистості вплинути на соціальний процес за допомогою активної перетворюючої діяльності, але не реалізовує його у конструктивному будіванні майбутнього. Це вказує на проблеми в можливостях реалізації соціальної творчості в протестних практиках сучасного суспільства. Однією з таких проблем є авторство соціальної творчості у формі протесту: з одного боку, безпосередніми виконавцями активних дій є громадяни, з іншого – замовником таких дій або їх ініціатором часто є певна партія чи громадсько-політичне об'єднання, що ставить під питання сам факт волевиявлення народу і його творчий внесок у протест. Протести, які відбуваються за замовленням, сплановані спеціалістами PR-технологій, і мають чітку структуру та механізм реалізації. У такому випадку саме такі спеціалісти вносять свої креативні здібності у план реалізації соціальної творчості у формі протесту, але наочно ми бачимо тільки виконавців цього плану, які можуть не усвідомлювати до кінця суть своїх дій. Іншою проблемою є підміна цінностей та головної ідеї протесту – адже часто година проведена на мітингу чи в наметовому містечку має свою конкретну вартість, виражену в грошовому еквіваленті, а це означає, що протестувальники просто заробляють гроші, а не висловлюють своє власне незадоволення існуючим станом. Ще однією проблемою реалізації соціальної творчості в практиках протесту є ігнорування та заборона активних дій громадян при певних обставинах. Це поширює громадську думку про неспроможність простих людей реалізувати своє волевиявлення та підкреслює марність спроб однієї людини або невеликої кількості протестувальників вплинути на владні структури.

Суть соціальної творчості у формі масового суспільного протесту полягає в тому, щоб певна група людей спільними зусиллями змогла перетворити, покращити суспільство та вивести його на новий щабель існуван-

ня. Тут важливе значення має активна соціальна позиція учасника протесту, його здатність до інновацій та бажання виявити свою волю. Соціальна творчість у сучасних практиках протесту виражається у нових методах вираження своєї думки та меті – змінити суспільство або існуючий стан речей. Аналізуючи сьогоднішнє, можна сказати, що в сучасному українському суспільстві реалізація соціальної творчості в практиках протесту характеризується такими особливостями: 1) викликана гострими політичними, ідеологічними та соціально-економічними проблемами; 2) реалізується широким спектром протестних практик: від звичних мітингів та демонстрацій до радикальних карикатур, гасел і гротескного вандалізму; 3) обмежується у своїх масштабах внаслідок ігнорування владних структур та особистої байдужості більшості громадян; 4) часто є замовленою існуючими політичними та громадськими об'єднаннями; 5) не відповідає вимогам часу і сприймається як симуляція активних протестних дій. Відзначимо вплив соціетальних умов на здійснення соціальної творчості в суспільстві, які виражаються у депривації ціннісних експектацій та ціннісних можливостей і утворюють конфлікт особистих та суспільних інтересів.

Список використаної літератури

1. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М., 1996. – 416 с.
2. Inkeles A. A model of the modern man: theoretical and methodological issues / A. Inkeles. – Black, 1976. – 320 p.
3. Городяненко В.Г. Публичная социология : сб. науч.-публ. ст. и интерв'ю (1990–2010) / В.Г. Городяненко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2011. – 372 с.
4. Lerner D. The Passing of traditional society / D. Lerner // New York The Free Press. – 1958. – P. 330–335.
5. Гарт Т. Почему люди бунтуют / Т. Гарт. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с. – (Серия: Мастера социологии).
6. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – [2-е изд.]. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с.
7. Бурдые П. Социальное пространство: поля–практики / П. Бурдые ; [пер. с фр. ; отв. ред. пер., сост. и послесл. Н.А. Шматко]. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 2005. – 576 с.
8. Абрамов Р. Инновативные социальные практики повседневности и потребления в контексте новой культуры заботы о себе: на примере московских фитнес-клубов [Электронный ресурс] / Р. Абрамов, И. Болотова // Вестник Омского университета. Серия: Социология. – 2008. – № 1–2. – Режим доступа: <http://soc.hse.ru/socinst/publications/15807275.html>.
9. Ульянов А. Совок для мусора. Вандализм как экзорцизм [Электронный ресурс] / А. Ульянов. – Режим доступа: <http://www.looo.ch/2011-06/632-sovok#comments>.
10. Дані Центру дослідження суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/en/main>.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Фадеева И.А. Особенности реализации социального творчества в современных практиках протеста

В статье рассмотрены проблемы реализации социального творчества в современных практиках протеста в украинском обществе; предло-

жен авторский подход к определению понятия “социальное творчество”, дана характеристика протеста как формы социального творчества; описаны классические и новейшие практики протестования в Украине.

Ключевые слова: *социальное творчество, протест, практики протестования, депривация, ценностные экспектации.*

Fadieieva I. Social creation's speciality of realization in modern practises of protest

The article deals with the problems of realization of social creation in the modern protest's practices in the Ukrainian society, the author proposed an approach to the definition of “social creation” done, characterization of protest as a form of social creation was given, classical and modern practices of protest in Ukraine was described.

Key words: *social creation, protest, protest's practices, deprivation, value expectation.*

СОЦІОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

УДК 316.012

Ю.Ю. БРОДЕЦКАЯ

ОБЩНОСТЬ КАК ЕСТЕСТВЕННАЯ СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ И ПОДДЕРЖАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ

В статье анализируется потенциал общностных отношений в аспекте решения проблемы индивидуальной и социальной целостности. В связи с необходимостью решения исследовательской задачи автор выделяет исходную модель общины и основные принципы организации ее отношений.

Предпринятый в рамках статьи анализ позволяет выявить уникальность общинных отношений в контексте их влияния на становление человека (индивидуальной целостности) и в дальнейшем интеграцию общества. Исходя из этого, перспективность исследования роли и значения общины в условиях функционирования современного общества определяет возможность решения проблемы его целостности и социального порядка.

Ключевые слова: общность, общество, потенциал Человечности, целостная личность, социальная целостность.

Постановка проблемы. Анализ природы общностных отношений в социально-философской мысли – одно из наиболее популярных и актуальных направлений. Современные западные и отечественные исследователи все больше внимания уделяют рассмотрению данного феномена и обнаружению того мощного потенциала целостности, о котором говорили в своих работах классики – О. Конт, Э. Дюркгейм, К. Маркс, Ф. Теннис, Г. Зиммель и др.

Анализируя содержание современного нам общества, можем наблюдать, что изменение характера социальных отношений (ориентация на потребление, рациональность, договорность и т.п.) предшествующей эпохи модерна ведет к появлению новых форм и тенденций развития общественной жизни, о чем сегодня пишут многие исследователи (У. Бек, З. Бауман, П. Штомпка, Э. Гидденс и др.). Сами того не понимая, мы становимся участниками глобального возвращения человеческого общества к всемирному *Gemeinschaft* – общности, построенной на взаимных симпатиях и доверии.

Одной из основных причин данной тенденции является ослабление социальных связей, ставшее результатом игнорирования духовной приро-

ды человека, его рационализации и индивидуализации. Подарив человечеству иллюзию о всемогуществе разума, эпоха модерна сделала его рабом жестких шаблонов, стандартов взаимодействия, оставив нам в наследие обезличенного, унифицированного индивида (представителя безличных профессиональных, организационных, возрастных структур). Но, как показало время, такой рациональный проект оказался не жизнеспособным. В сознании формализованного индивида все чаще давал о себе знать комплекс “комбинированных переживаний ненадежности (работы, имеющихся прав и средств к существованию), неуверенности (в их сохранении и будущей стабильности) и отсутствия безопасности (собственного тела, своего “Я” и их продолжений: имущества, соседей, всего сообщества) [1, с. 173]. Это внесло в характер современных общественных отношений элемент нестабильности, мимолетности, кратковременности, привело к возрастанию тревоги и ощущения беспомощности человека перед внешней реальностью. В конечном счете отношения расчета, выгоды и конкуренции и тот духовный вакуум, который образовался за ними, стали реальной угрозой индивидуальной и социальной целостности.

Оставаясь заложником формализации и рационализации общественной системы, современный человек в то же время стал ощущать тоску по настоящему, искреннему. Находясь в поиске собственной идентичности, определенности в разрозненном пространстве культурных форм и стилей, к чему он стремится? Что ищет он в новых общественных отношениях и при каких социальных условиях способен стать целостным, творческим образом, а не обезличенным Голлимом? Наконец, где кроется потенциал индивидуальной и социальной целостности?

На эти вопросы, задаваемые себе современным человечеством, можно ответить лишь до конца разобравшись в том, что дают человеку общностные отношения, почему потенциал самоинтеграции современное общество находит именно в них (иначе, чем можно объяснить современные глобальные тенденции?). В этой связи *целью данного исследования* становится анализ исходных аспектов и механизмов формирования общностных отношений, их влияния на воссоздание условий индивидуальной и социальной целостности. В соответствии с этим поставленная цель предполагает решение следующих *задач*:

- определить исходную модель общностных отношений;
- выделить основные принципы функционирования общностей;
- выявить механизмы влияния общностных отношений на формирование целостной личности и целостного общества.

Анализ заявленных аспектов концепции социальной целостности отталкивается от исходной аналитической модели: *формирование целостной (духовной) личности ведет к формированию целостного созидательного общества*. При этом целостность индивидуальная понимается как высшая степень духовного (культурного) развития человека (единство Тела, Души и Духа), которая становится возможна лишь в ситуации доминирования в

его природе духовного аспекта над материальным, поскольку именно в ситуации полноценного удовлетворения его духовных потребностей потенциал Человечности раскрывается максимально. Состояние же современного общества демонстрирует обратную ситуацию – воспроизводство потребительского типа личности, не способной на конструктивные отношения и взаимодействия, деградирующей в условиях массового производства (об этой тенденции достаточно красноречиво пишет Э. Фромм в своей работе “Здоровое общество”).

В поисках ответов на вопросы о потенциале общественных отношений, их влиянии на индивидуальную и социальную целостность важно учесть, что в процессе формирования целостной личности определяющую роль играют условия (среда), окружающие человека, которые и дают (либо не дают) ему шанс раскрыть и развить потенциал Человечности (духовный потенциал личности). Следовательно, наиболее благоприятные условия к этому формируются в той среде, где духовные потребности человека (в любви, единении, принятии, познании) удовлетворяются, где сами основания функционирования среды возможны лишь благодаря общей ориентации на отношения (то есть стремление к единению, приобщенности, доверию).

В связи с этим интересно обратиться к этимологии понятия “общность”, которое происходит от прилагательного *общий*¹ и по своему содержательному значению совпадает с понятием “семья”, то есть союз людей, объединенных устойчивыми духовными связями, отношениями, направленными на общее благо. Такая содержательная близость понятий не случайна, поскольку именно семья является базовой моделью общественных отношений, реализующихся в таких устойчивых союзах, как род, семья, племя, община, народность [6]. Возникая независимо от воли и сознания людей в процессе развития общества, общность, таким образом, представляет собой совместную жизнь людей, связанных одинаковым происхождением, сходными взглядами, общей судьбой, а главное устойчивыми связями и ориентацией на общее благо.

Таким образом, именно семья² является наиболее благоприятной и естественной средой формирования человека. С нее человек начинает свой жизненный путь, в ней происходит его становление, в семье человек заканчивает свою биографию. Самые приятные, трогательные ощущения, вос-

¹ Церковно-славянское, древне-русское понятие *объчши*, (древне-греческое *κοινότης*; чешское *obec*) в значении “община, селение, общество”.

² О роли семьи говорили еще философы эпохи античности. Сократ, Платон и Аристотель анализируя вопрос возможности общества, в качестве его элементарного социального объединения рассматривают именно семью. Само античное понимание общества включало только такие формы взаимоотношений, в которых присутствовали общность, союз, совместная деятельность. Поэтому семья, как объединение, в основании которого лежат тесные эмоциональные связи, и считалась обществом, основанным на обоюдном договоре. Семейная любовь, проявляющаяся в отношениях между ее членами, называлась “социальной” любовью.

поминания, живущие в нашем опыте, связаны, как правило, тоже с семьей. Именно семья становится для ребенка синонимом любви и жизни.

Построенная на принципах любви, единения, сопричастности, соучастия, именно семья обладает способностью раскрывать человека (ребенка), направлять его развитие в созидательное русло. Именно здесь, чувствуя любовь близких и научаясь любить, человек начинает обретать собственную целостность, открывать себя и формировать созидательные отношения: с миром, окружающими, собой. Следовательно, дезорганизация данного института усложняет задачу формирования целостной личности, а значит, и сокращает шансы на создание целостной общественной модели. Поскольку решить эту проблему искусственно (извне) не возможно, это приводит лишь к формированию культа сторожа социального порядка – государства.

Анализ института семьи позволяет выделить уникальные *семейные принципы отношений*, закладывающие условия формирования *индивидуальной и социальной целостности!* Речь идет о любви как условии формирования семейных отношений. Данный ценностный скреп человеческих отношений не следует понимать банально, односторонне. Но необходимо посмотреть на него как на комплекс стремлений человека к целостности. И тогда любовь есть ориентация на единение, приобщенность, соучастие, познание, то есть весь тот комплекс духовных потребностей личности, удовлетворяя которые она формируется как целостный образ. Более того, в рамках семейных отношений именно *любовь формирует восприятие собственной семьи как крепкого духовного союза, где каждый находится на своем месте (принцип иерархичности статусов), где все живут и трудятся ради одной цели – семейного благополучия, построения крепкого и гармоничного оплота отношений.*

Таким образом, удовлетворяясь в рамках семейных отношений и выработываясь уже в качестве жизненно значимых установок человека, *принципы соучастия, единения, уважения, труда на общее благо* формируют соответствующую систему отношений с созидательной ориентацией, направленной в целом на все, что его окружает: “Я, как частичка общего целого – семьи, общины, общества”. Это означает, что *потенциал семейных отношений направляется на прерогативное развитие в человеке установки на ценность и конструктивность человеческих отношений.* Постепенно воссоздается внутренняя целостность человека, окружающий его мир принимается и человек освобождается, то есть выходит за рамки сковывающих его ограничений и формализма. Человек становится способным воспринимать окружающую действительность объективно! Формируется такое качественное отношение к миру, при котором формализм, стандартизация и унификация не имеют места. Микромир становится макромиром. *В ином случае, когда данный акцент развития смещается на материальные ценности, принципы единения, соучастия, ценности духовных связей не спо-*

собны работать, следовательно, семья утрачивает свой созидательный потенциал, а личность теряет шанс прийти к целостности!

Таким образом, роль и значение семьи для функционирования общества не менее значима, чем для отдельного человека. В этой связи, подчеркивая схожесть природы семьи, как основания общественных отношений и самого общества, как ее макромоделей, представители марксизма отмечали, что *“семья даёт нам в миниатюре картину тех же противоположностей и противоречий, в которых движется общество”* [7]. Интересны в связи с этим и наблюдения одного из фундаторов социологической науки О. Конта. Наследуя наработки Аристотеля, исследователь отмечает, что семья представляет собой *“начало общества”, “действительный элемент социального устройства”, “истинную социальную единицу”* или *“клеточку”* социальности [4]. Здесь биологическое начало выступает в единстве с социальным, поэтому она в одно и то же время *“естественна”* и *“общественна”*. Это – социальное учреждение, естественно созданный очаг альтруистических социальных чувств, благодаря которым общественный консенсус возвышается до уровня осознанной солидарности его членов. Семейная жизнь – это *“вечная школа” “общественности”*¹. В рамках семьи, подчеркивает исследователь, поддерживается чувство сплоченности, которое, постепенно распространяясь на все больший круг людей – род, с рода на общество (как сообщество современников), с общества – на все человечество, включая не только современников, но и предшественников и будущие поколения людей, обеспечивает основание социальной устойчивости. Везде и всюду здесь в качестве *“субстанции”* человеческой солидарности выступают альтруистические чувства, вырастающие из естественного чувства симпатии (*“семейного”* происхождения) как из своего материнского лона [3, с. 89]. Не удивляет в связи с этим, что, создавая свой проект позитивного общества в эпоху становления современности, О. Конт отводил институту семьи столь решающую роль, подчеркивая его значение как для формирования природы человека (его духовности), так и развития самого общества.

Доминирующую роль семьи в жизни общества отмечают в своих наблюдениях К. Маркс, Э. Дюркгейм, Г. Спенсер и другие классики социально-философской мысли. Это лишний раз подчеркивает, что *именно в семье, и только на основании ее созидательных принципов формируются*

¹ Семью О. Конт считает единственной школой, доступной всем, в рамках которой люди могут учиться бескорыстию и привыкать к чувствам и к поведению, свойственным социальным отношениям. Здесь *“индивидуум научается выходить за пределы самого себя, жить в других, повинувшись в то же время своим наиболее энергичным инстинктам”*. Семейные отношения могут быть отношениями равенства (между братьями), почтения (между детьми и родителями), доброты (между родителями и детьми), сложными отношениями власти и подчинения (между мужем и женой). В семье люди приобретают опыт исторической преемственности и научаются (что служит условием культуры) передавать от поколения к поколению материальные капиталы и интеллектуальное имущество [2].

устойчивые духовные связи, устойчивая идентификация личности, развивается духовное начало в человеке, “запускающее” в действие механизм его созидательного целостного развития.

Физически выходя за рамки родительской семьи (взрослея и создавая собственную), как первичной естественной созидательной среды, человек переносит ее созидательные принципы на окружающие его отношения. Таким образом, конструируя каждый раз новые отношения (личные, семейные, профессиональные и т.п.), он руководствуется семейными принципами, в которых ориентация на соучастие, единение, иерархичность являются базовыми. Сам того не понимая, он воссоздает вокруг себя модель семейно-общностных отношений, наиболее полно проявляющихся в таких объединениях, как *род, клан, деревня, община, этническая группа, профессиональный коллектив, церковь*. Так запускается механизм интегративных общественных отношений!

Наиболее детальный содержательный анализ феномена общность принадлежит немецкому социологу Ф. Теннису. В своей работе “Общность и общество” автор противопоставляет понятия “общность” (*Gemeinschaft*) и “общество” (*Gesellschaft*), исходя из анализа свойственного им характера отношений. Так, выделяя объективные характеристики общности и общества, как, например, тип социальной структуры, проживания, характер специализации и степень дифференциации труда, Ф. Теннис проникает вглубь общностных отношений. То, что последние являются моделью целостного образования, базирующегося на стремлении к единению, причастности, чувству “духа общины”, труду на общее благо, дает возможность ассоциировать характер общины и семьи. Согласно Ф. Теннису, община представляет те же формы социальных отношений с высокой степенью личной близости, чувственной глубины, моральной ответственности, социальной сплоченности и временной протяженности, что и семья. В таких отношениях господствуют крепкие духовные связи, сохраняющие любовь, единство и в радости, и в горе.

В общине, общности, основанной на семейных принципах единения, общего духа, принятия (то есть любви), соучастие, поддержка, активность и свобода каждого из ее членов являются единственным условием принадлежности. Здесь все – одна большая и крепкая семья, поэтому членство здесь не обретается, а формируется в процессе участия. Общность эта – естественная среда, в которой человек рождается и формируется как Человек – член общины, то есть учиться отношениям соучастия, созидания, которые в дальнейшем переносит на такие формы общностных отношений, как дружба, гильдии, сельские сообщества, различные профессиональные и этнический союзы, религиозные объединения, церковь и т.д. Все они – сплоченные совокупности, социальные солидарности, образованные на основе естественных человеческих отношений. С общностью люди связаны родовыми узами. Индивид естественно принадлежит к своей семье, своей

деревне, своей родине, своей расе, и принадлежность эта природная, непроизвольная.

Таким образом, Ф. Теннис подчеркивает, что определяющим аспектом функционирования общности является духовный, проявляющийся в первостепенном значении человеческих отношений. Именно последний лежит в основании конструирования общностных отношений, часто поражающих нас своей “сердечностью”, “дружественностью” и “гостеприимством” его членов. В общностных отношениях уникальная человеческая природа реализуется через единство духа – рода – чувств. Эти базовые патриархальные (premodern) черты проявляются особо явственно на фоне распространенных в современном обществе формализма, конкуренции, потребительства.

Естественность общностных отношений для человеческого существования проявляется в их соотнесенности с мотивационной структурой личности. Другими словами, общность – единственное естественное условие полноценной реализации духовных потребностей человека, а значит, развития потенциала его Человечности. Это наиболее благоприятная среда его становления. Здесь он способен реализовать свой потенциал и приобрести опыт созидательных отношений, который в дальнейшем может перенести на более сложные формы отношений. Здесь человек получает шанс почувствовать свою уникальность, востребованность, сопричастность с миром.

Таким образом, природный и устойчивый характер общностных отношений обеспечивает естественное единство человечества. Первичные принципы общностного взаимодействия человек узнает с момента своего рождения благодаря родовым связям. “Первая власть, которую воспринимает индивид, – это отцовская власть, первая любовь – это материнская любовь, первые принципы равного взаимодействия и справедливости познаются при братской и сестринской любви” [5, с. 12]. Весь этот спектр социального взаимодействия и фундирует общность. Основанное на духовных узах сосуществование делает общность особенно сильной и стабильной формой социальности, характеризующейся общностью воле, стремлений, настроений. По сути общность выступает для человека референтной группой, поскольку единство духа, рождённое в единстве веры, отражает суть человеческой природы. Даже будучи территориально разделёнными, члены общности остаются связанными между собой. Таким образом, духовные связи, созданные внутри общности, являются условием их целостности и порядка. Удивительно, но проблема социального порядка не актуализируется в рамках функционирования общностных отношений. Она формируется в условиях формирования современного общества и сигнализирует о себе весь дальнейший период его развития!

В отличие от общностных отношений общество (Gesellschaft) характеризуется большой степенью индивидуализма и безличной формальности. Эти отношения возникают искусственно, как рациональный продукт, результат личного интереса, подкрепленного договором, а не традициями и

духовними зв'язями, складаючими основу общности. Ф. Теннис рассматривает общность как продолжительную и подлинную форму совместной жизни, а общество – как преходящую, случайную и механическую форму жизни, складывающуюся на основании крупных объединений и ассоциаций (деловые круги, правительство, политические партии). Общество создают намеренно, изменяют, модифицируют, переделывают в зависимости от того интереса, который лежит в основании возникновения общественных отношений.

Основанием общества является *ориентация не на общее благо, а на личный интерес*. Данное понятие является ключевым в понимании отличий между общностью и обществом. Что оно означает, какую содержательную нагрузку несет в себе? Понятие “интерес” (*фр. Intérêt*) переводиться как *польза, выгода, прибыль (проценты, рост на деньги), внимание, возбуждаемое по отношению к чему-либо полезному, желание*. В общем значении понятие сводится, таким образом, к фиксации внимания на чем-то приносящем человеку пользу, выгодном, то есть *желаемом*. Здесь акцент переносится на личные интересы человека, на начало его отпадения, отделения от целого – общины. В связи с этим, анализируя дихотомию понятий общность и общество, Ф. Теннис подчеркивает, что в обществе людей сближают корыстные интересы, стремление к выгоде, рациональный расчет, общая профессия или место работы. Здесь нет никакой интимности, искренности, неподдельного интереса к близкому тебе человеку, с которым ты готов разделить пищу и кров. Иными словами, *общественные отношения конструируются вокруг желаний*, то есть интересов, направленных на удовлетворение не духовных потребностей человека, а физиологических и *материальных* стремлений.

Объективируясь, материальные и денежные интересы служат основанием торговых, страховых, паевых, инвестиционных фондов, политических партий, ассоциаций и движений, отстаивающих свои идеологические принципы, выступающие против кого-то (движения за гражданские права, экологические движения, феминистские общества). Общим для всех названных проявлений общественных отношений является то, что в основании каждого из них лежит какой-то *корыстный интерес, желание, польза*. Именно это становится основанием их формирования и функционирования. *Желание получить от этого участия что-либо – вот стимул для объединения в общества!*

О какой пользе может идти речь? Общественные ресурсы – деньги, власть (влияние), престиж, находящиеся всегда в состоянии дефицита. *Поэтому поле общественных отношений становится конкурентным! В этой ситуации даже договор не является гарантом стабильности и порядка*. Т. Гоббс в своей концепции социального порядка описывал именно эту ситуацию, перспективой которой могло выступать лишь авторитарное государство.

Ф. Теннис смог разглядеть в общественных отношениях те угрозы, с которыми сталкивается Человечество в процессе формирования новой истории. Поэтому, говоря об общностях, Ф. Теннис с трепетом и теплотой описывает особенности функционирования этих колыбелей человеческого развития. Общностные отношения всегда крепки и надежны. К ним хочется возвращаться, чтобы почувствовать свои родовые связи. В случае же общества Ф. Теннис не так оптимистичен. Эта форма существования рано или поздно исчерпает себя, как и сам интерес, лежащий в ее основании. И даже если интерес становится атрибутом “конвейера желаний”, он не способен гарантировать, что “полезные” отношения рано или поздно не будут обречены, а духовный вакуум будет ликвидирован. На то человек и стремится остаться человеком, когда проблемы и внутренняя неудовлетворенность не могут “перекрываться” больше удовлетворением сиюминутных желаний. Покупка новой машины, пусть даже самой престижной, или повышение по службе не способны заглушить тот внутренний страх одиночества, которым заразилось человечество сегодня.

Тенденции развития современного общества иллюстрируют нам последствия его общественной трансформации: социум эволюционировал от форм жизни, основанных на общности, к формам, основанным на обществе, главными среди которых являются соглашения и договоры. Этот процесс породил целый спектр новых связей между людьми: опорой власти стал не авторитет традиции, а сила; коллективную волю рода и семьи заменила корпоративная воля государства; на смену неформальному контролю общины, приходит формальный контроль со стороны полиции, судебных властей и армии; вместо неписаных законов появляются юридические, стремящиеся все глубже проникнуть в приватную жизнь человека. В этих условиях отношения людей становятся все более формальными, мертвыми, рациональными. Свобода, проявляющаяся в участии в общностных отношениях, превращается в зависимость от общественной системы, где основным источником и арбитром справедливости является власть государства. В конечном счете, именно государство, выступающее причиной появления *Gesellschaft*, разрушает либо необратимо изменяет *Gemeinschaft*. “Теория общества имеет дело с искусственно созданным агрегатом человеческих существ, который внешне напоминает общность в том, что индивиды мирно живут и сосуществуют друг с другом. Однако в общности они остаются принципиально объединенными даже вопреки всем разделяющим факторам, тогда как в обществе они разделены вопреки всем объединяющим факторам... В обществе каждый существует сам по себе и в изоляции. В нем налицо напряженность со стороны индивида по отношению ко всем остальным. В обществе сферы деятельности и власти индивидов резко разграничены таким образом, что каждый отказывает другому в контакте со своей сферой и в доступе к ней, то есть вторжение в нее расценивается как враждебный акт. Такая отрицательная установка по отношению к другому становится нормой и всегда лежит в основе отношений между наделенны-

ми властью индивидами. Она характеризует общество в состоянии мира. В нем никто не желает передавать и производить что бы то ни было для другого индивида, никто не склонен быть щедрым по отношению к другому, если в обмен на подарок или труд он не получает то, что рассматривает, по крайней мере, равным отданному” [8, с. 64–65].

В гонке за иллюзорным желанием, личным интересом человек теряет почву и истоки своего происхождения. Эта ситуация, определившая современное общество, по мере своего развития все больше обнаруживает потребность в традиционных общностных отношениях, в семье, где каждый знает свою задачу и свое место, где мы любимы и счастливы. Об этом, в частности, и свидетельствуют присущие нашему времени ориентация на приватность, локальную социальную среду, децентрализацию жизни.

Сохраняя в себе истоки человеческой природы, базирующейся на стремлении на удовлетворение духовных потребностей, формировании крепких духовных связей, общностные отношения в эпоху новой современности, напоминают родительский дом, где можно укрыться от внешних угроз и неопределенностей, где можно быть самим собой. Последнее еще недостижимо для человека эпохи модерна, сделавшего ставку на разум и индивидуализм, а следовательно, бегущего от довлеющей власти собственной несвободы. Но уже ощущаемо для человека эпохи новой современности. “Этот общинный мир совершенен, поскольку все остальное неуместно, а точнее, враждебно-дикая местность, полная засад и заговоров, она изобилует врагами, использующими хаос в качестве своего главного оружия”, – так пишет о месте общинных отношений в современном мире З. Бауман [1, с. 185]. И продолжает: “Внутренняя гармония общинного мира светится на фоне непонятных и непроходимых джунглей, которые начинаются по другую сторону шлагбаума. Там, в этой дикой местности, люди, прижавшись друг к другу в теплоте общей идентичности, отбрасывают (или надеются прогнать) опасения, побудившие их искать общинное убежище” [1, с. 185].

Таким образом, подводя итог всему вышесказанному, отметим, что уникальность и потенциал общностей заключается в тех принципах отношений, которые лежат в их основании. Речь идет о *принципах соучастия, духовного единства, труда на общее благо, иерархичности отношений*, позволяющих порой огромным социальным группам жить одной монолитной силой, организацией, одной семьей. По сути перечисленные аспекты взаимодействия являются принципами семейных отношений. Именно поэтому *первичной исходной моделью общности выступает семья*, чьи условия, среда отвечают потребностям формирования целостной личности.

Стремление к формированию крепких духовных связей, целостности индивидуальной и социальной, посредством влияния принципов общностных отношений (через семью, профессиональные коллективы, этнические группы и т.п.) транслируется на общество. Этим и объясняется потенциал для жизни общества разного рода комюнити. Лишь эта модель отношений

обеспечивает человеку необходимые для его развития и удовлетворения фундаментальных потребностей условия, что формирует условия становления социальной целостности. Иными словами, общность является необходимым и естественным условием становления интегративной личности и интегративных общественных отношений! Следовательно, от перспектив ее развития зависит перспективность современного общества.

Список использованной литературы

1. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
2. Гефдинг Г. История новейшей философии. Очерк истории философии от Канта до наших дней / Г. Гефдинг. – СПб., 1900. – 306 с.
3. История теоретической социологии : в 4 т. / [отв. ред. Ю. Давыдов]. – М. : Канон+, 2002. – Т. 1. – 496 с.
4. Социология О. Конта в изложение Ригولاжа / [под ред. Л.Ф. Пантелеева]. – СПб., 1898.
5. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии / Ф. Теннис. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 451 с.
6. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983.
7. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф. Энгельс. – СПб. : Азбука, 2009. – 256 с.
8. Tonnies F. Community and Society. Translated and edited by C. Loomis / F. Tonnies. – New York, 1957.

Статья поступила в редакцию 27.08.2012.

Бродецька Ю.Ю. Спільнота як природне середовище формування та підтримання індивідуальної та соціальної цілісності

У статті проаналізовано потенціал віносин спільноти в аспекті вирішення проблеми індивідуальної та соціальної цілісності. У зв'язку з необхідністю вирішення дослідницького завдання, автор виділяє базову модель спільноти й основні принципи організації її стосунків.

Зроблений у рамках статті аналіз дає змогу виявити унікальність стосунків спільноти в контексті їх впливу на становлення людини (індивідуальної цілісності) й подальшу інтеграцію суспільства. Виходячи з цього, перспективність дослідження ролі й значення спільнот в умовах функціонування сучасного суспільства визначає можливість вирішення проблеми його цілісності й соціального порядку.

Ключові слова: *спільнота, суспільство, потенціал Людяності, цілісна особа, соціальна цілісність.*

Brodeckaya J. Community as natural environment of forming and maintenance of individual and social integrity

In this article the potential of communities is analyzed to solve individual and social integrity problem. Thus, to decide the research task an author distinguishes the initial community model and basic principles of its organization.

The analysis of the problem allows to show the unicity of the communal relations and their influence on man forming process (individual integrity) and in future integration of society. On this basis, the analysis perspective of community role and value in the conditions of modern society development enables to solve the problem of its integrity and social order.

Key words: *community, society, potential of Humaneness, integral personality, social integrity.*

УДК 316.334;304.3

А.М. БАТЮК

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ПОШИРЕННЯ ОЗДОРОВЧИХ ПРАКТИК У СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто модель загального технологічного впливу на процес соціальної активності населення щодо занять фізичною культурою та спортом. Запропоновано модель активізації участі молоді у фізичних практиках, а також певні інструментально-технологічні підходи до просування інформації про ефективність фізично-оздоровчих практик серед населення з використанням інструментів соціального маркетингу та паблік рилейшнз.

Ключові слова: фізична активність, активізація, технології, поширення, технологічний вплив, цінності, активізація, популяризація, впливовість.

Актуальність теми дослідження. Соціально-демографічні процеси, що мають місце в українському суспільстві, вимагають особливої уваги з боку не лише демографів та фахівців із державного управління, але й представників інших наукових напрямів. Така увага може бути пояснена тим, що питання старіння нації, зниження рухової активності населення (у тому числі молоді) на сьогодні набувають суспільного значення. В зазначених умовах можна констатувати, що пошук можливих технологій підтримання здоров'я населення та підвищення фізичної активності молоді постають як важливе суспільне завдання.

На початку 80-х рр. ХХ ст. питання старіння та довголіття стало предметом спеціального розгляду міжнародних організацій і агентств ООН. В Україні функціонувала міжгалузєва комплексна програма “Здоров'я нації” (напрямок VI – “Здоров'я нації в старості”) на 2002–2011 рр.; 1997 р. був підписаний Указ Президента України про програму “Здоров'я літніх людей”.

У цілому активізація практик фізичної активності розглядалась з боку широкого кола наукових підходів: фізіологічні механізми підвищення рухової активності молоді розглядались, зокрема О. Артюшенко [1]; рухова активність людини розглядалась у працях В. Бальсевич [2]. Питанням фізичного виховання студентської молоді присвячені дослідження багатьох науковців (В. Вовк, В. Шигалевський, А. Андрющук, В. Щербина та ін.). Проблеми професійно-прикладної фізичної підготовки студентів досліджувались у працях С. Канішевського, Р. Раєвського, В. Філінкова та ін. Формуванням індивідуальних рухових здібностей активно займалися радянські дослідники, зокрема М. Козенко [3]. Однак, незважаючи на значну

кількість науковців, які вирішували різні аспекти окресленої проблеми, активізація фізично-оздоровчих практик як соціальна технологія практично не розглядається.

Постановка завдання дослідження. На нашу думку, саме соціальна технологізація поширення практик фізичної активності надає змогу підвищити рівень охоплення громадян фізичною культурою та спортом.

Мета статті – розглянути модель загального технологічного впливу на процес соціальної активності населення щодо занять фізичною культурою та спортом; запропонувати модель активізації участі молоді у фізичних практиках, а також певні інструментально-технологічні підходи до просування інформації про ефективність фізично-оздоровчих практик серед населення з використанням інструментів соціального маркетингу та паблік рилейшнз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологію поширення соціальних практик фізичної культури та спорту в Україні можна подати у вигляді певної загальної схеми, яка має внутрішні функціональні зв'язки. Загальну логічну модель елементів, що визначають соціально-технологізаційний аспект оздоровчих практик, наведено на рис. 1.

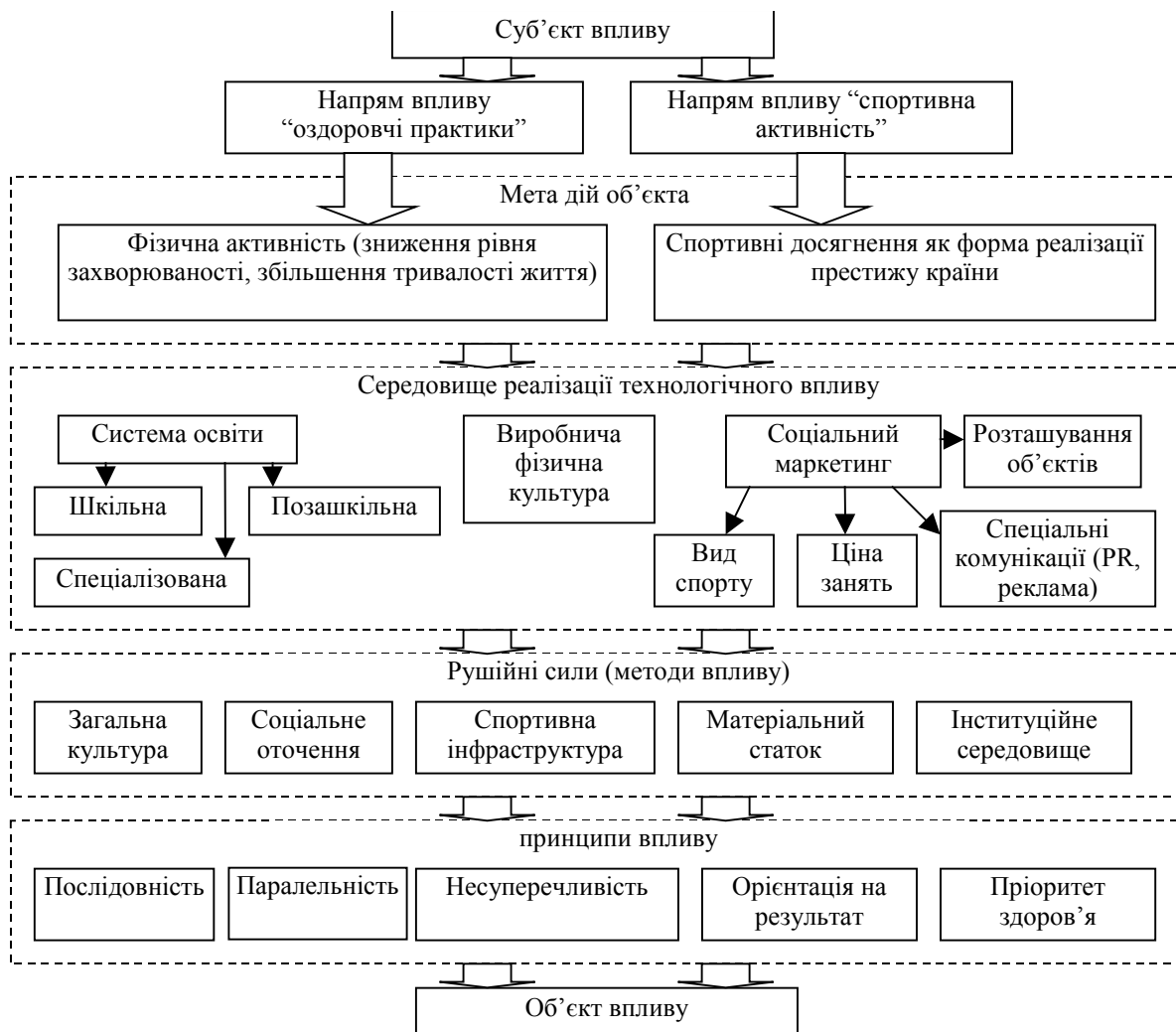

Рис. 1. Загальна модель технологічного впливу

На наш погляд, одним із інструментальних (технологічних) шляхів вирішення проблеми поширення спортивних практик варто також розглядати соціальний маркетинг. Як зазначають українські соціологи В. Полторак та Д. Акімов, суть маркетингу (маркетингових підходів) “полягає в тому, щоб в умовах конкурентного середовища просувати різноманітні продукти і послуги в найрізноманітніших умовах обміну, у тому числі й під час виникнення кризових ситуацій, пов’язаних із втратою іміджу організації чи бренду товару, активністю конкурентів, виходом на ринок нових продуктів та ін.” [5, с. 263]. На нашу думку, на сьогодні окремі заклади спортивної інфраструктури та види спорту втрачають суспільну популярність, яку можна повернути шляхом використання маркетингових технологій. З точки зору протидії конкурентам варто враховувати, що сучасний темп життя часто призводить до того, що оздоровчі практики по суті вступають в конкуренцію із часом на пасивний відпочинок.

Як зазначають дослідники, саме некомерційний чи соціальний маркетинг використовується для врегулювання кризових ситуацій, які виникають у процесі соціального розвитку суспільства, функціонування громадських, неурядових організацій тощо [5, с. 264].

Специфіка використання соціального маркетингу як маркетингу конфліктів досить проста. Соціальний маркетинг (як і бізнесовий маркетинг у комерційній сфері) формує цілі, технології, маркетингові механізми, які можуть бути застосовані в нашому випадку до сфери спорту. Відповідно, у випадку недостатньо ефективної роботи тих чи інших регуляторів чи їх відсутності саме за допомогою маркетингових підходів визначаються шляхи виходу з кризи.

При формуванні зазначеної технології ми пропонуємо також виходити з існуючого нормативного забезпечення, зокрема з “Положення про фізичне виховання учнів загальноосвітньої школи” [6]. Особлива увага, приділена цьому документу, пов’язана з тим, що популяризацію спортивних практик (як було визначено за результатами емпіричних досліджень) варто починати до 11–12 років (тобто в початковому шкільному чи навіть дошкільному віці). У системі шкільного виховання можуть використовуватися такі пов’язані між собою форми, як: уроки фізичної культури; фізкультурно-оздоровчі заходи протягом шкільного дня (гімнастика перед уроками, фізкультурні хвилини під час уроків, ігри й фізичні вправи на перервах і в режимі продовженого дня); позакласна спортивно-масова робота (заняття в гуртках фізичної культури і спортивних секціях, спортивні змагання); позашкільна спортивно-масова робота та фізкультурно-оздоровчі заходи за місцем проживання учнів (заняття в дитячо-юнацьких спортивних школах, туристичних гуртках і т. д.); самостійні заняття учнів фізичними вправами вдома, на пришкольних і дворових майданчиках, стадіонах та інше. При цьому в останньому випадку вплив школи на формування фізично-оздоровчих практик є найменшим, у перших двох випадках – найбільшим.

Враховуючи значну кількість вад фізичного здоров’я, що мають місце у дітей, та низьку увагу їх батьків до фізичної активності, на наш по-

гляд, варто організовувати спільні змагання та спільні заняття (у першу чергу, на базі навчального закладу). Фактично зазначені заходи відбуватимуться у рамках позакласної оздоровчої роботи і спортивно-масової роботи. У рамках проведення зазначених заходів може передбачатися:

- засвоєння прикладних можливостей здорового способу життя (використання фізичної сили);
- перевірка засвоєння учнями програмного матеріалу, що вивчається на уроках фізкультури;
- виконання відстаючими учнями нормативних вимог програми з фізкультури;
- екскурсії до спортивних залів (тренувальних майданчиків) представників різних видів спорту та спілкування з ними;
- організація практичних занять з різних видів спорту, за інтересами учнів;
- проведення масових спортивних змагань з різних видів спорту, туризму (у тому числі спільних із батьками).

Власне процес залучення школярів молодшого віку до фізичних практик можна подати у такому вигляді (рис. 2).

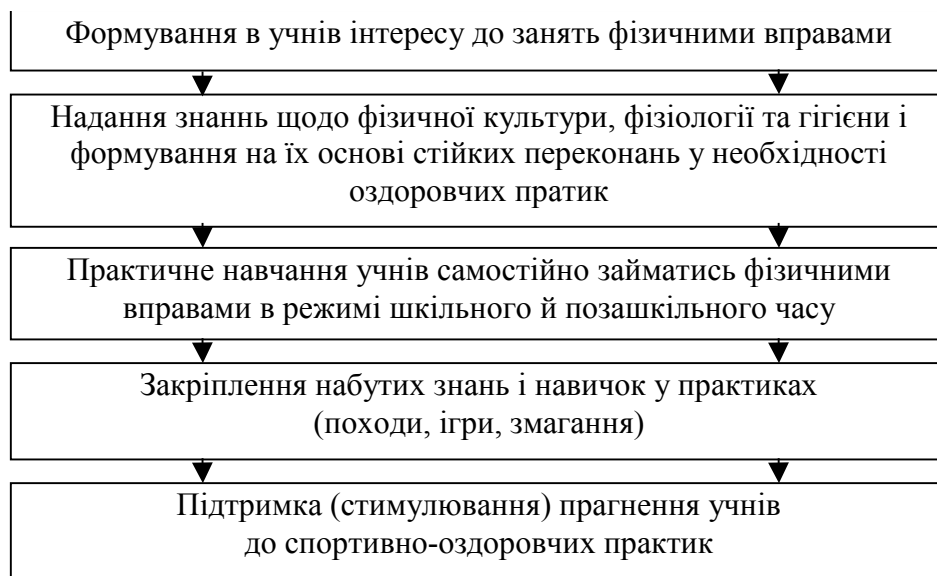

Рис. 2. Схема формування інтересу до спортивних практик у молодших школярів

Враховуючи, що в ранньому шкільному віці важливим напрямом підвищення рівня спортивно-оздоровчої діяльності є просвітительська й освітня робота, існує потреба в розробці системи інформування молодших школярів про окремі види фізичної активності та можливості залучення до них. Досягти цього можливо через доступні для дітей відповідного віку джерела інформації: дитячі журнали, мультфільми та зустрічі (відвідування). Використання таких засобів, як пропаганда, для молодшої категорії бачиться нам сумнівним. Більш доцільним є використання пропаганди для поширення спортивних практик у представників старшого віку (зокрема, дорослих).

Практична реалізація соціальної технології популяризації оздоровчих практик, відповідно до обраної місії, на наш погляд, передбачає використання запропонованих вітчизняними дослідниками Ю. Сурміним та М. Туленковим праксеологічних соціальних технологій, до складу яких було віднесено й ігрові [7, с. 187]. Запропоновані авторами підходи до гри нами було адаптовано до вимог технологізації соціальної роботи з особами, яких планується залучити до аматорського спорту або фізичної культури (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив ігрових технологій на фізичну активність

<i>Функція</i>	<i>Характеристика</i>	<i>Захід</i>
Пізнавальна	Для молоді – випробування власних фізичних можливостей. Для зрілих – оцінювання витривалості організму. Порівняння фізичних сил і витривалості	Участь у проведенні фізичних змагань
Соціалізуюча	Адаптація до стресів, формування інших якостей необхідних для практичної діяльності	Тренування, змагання
Тренувальна	Тренування фізичних рис та витривалості, необхідних для повсякденної життєдіяльності (розвиток специфічних умінь і навичок)	Тренування
Комунікативна	Розширення кола спілкування, навички практичної взаємодії (у групових видах спорту), навички взаємодопомоги (у силових видах)	Спільні заходи тренувального й організаційного характеру (у т. ч. вболівання)
Розважальна	Дозвілля, відновлення після психологічних стресів тощо	Тренування, змагання, вболівання
Перевірочна	Перевірка рівня розвинутості певних властивостей і можливостей організму	Тренування, змагання
Статусно-рольова	Статусне позиціонування (як особа, що веде здоровий спосіб життя тощо)	Тренування, пропаганда
Комерційна	Отримання певної матеріальної винагороди за фізичні практики	Вболівання (тоталізатор), окремі економічні заходи*

* під окремими економічними заходами пропонується розуміти матеріальну підтримку з боку підприємства у разі, якщо працівник не звертався за лікарняним, підтримка учасників аматорських змагань тощо.

Як можна бачити з табл. 1, ми намагаємося запропонувати соціальну технологію гри до широкого кола учасників фізичних практик. При цьому професійні спортсмени, які також можуть бути залучені до цієї гри, фактично також будуть реалізовувати зазначені функції через запропоновані заходи. Відмінності полягатимуть переважно в комерційній функції (адже для цієї категорії гри можна розглядати як безпосередньо економічну діяльність). Також збільшуватиметься роль статусно-рольової (адже спорт може виступати чинником стратифікації) та соціалізуючої (яка у випадку із професійним спортом іноді може розглядатися як десоціалізуюча). Остання теза пов'язана з тим, що повноцінне перенесення цінностей і норм спортивних

практик на повсякденне життя може виступати як чинник соціальної дезорієнтації (найбільш граничними прикладами можна назвати Расула Мізаєва, Євгена Сотнікова). Такий ефект виникає внаслідок концентрації спортсменів у сфері спорту та певної їх відірваності від повсякденних практик (внаслідок необхідності тривалого тренування, що по суті означає “життя в спортивному залі”). У такому контексті мають також паралельно розроблятися соціальні технології адаптації успішних спортсменів (повторної соціалізації) до життя у суспільстві. Однак зазначені технології лише частково пов’язані із завданнями цього дослідження, через що ми пропонуємо не конкретизувати їх у межах вирішення поставленого завдання.

Відповідно, використання популяризації спортивних практик без забезпечення соціально-психологічного й інформаційного супроводу зазначеного процесу може призводити до принципово негативних наслідків (результатів). Відповідно виникає потреба у використанні соціально-інформаційного інструментарію. До такого інструментарію можна віднести, зокрема, пропаганду.

Головна мета пропаганди у цьому контексті – активне впровадження масової фізичної-оздоровчої культури та спорту в повсякденне життя. У цьому випадку термін “пропаганда” ми використовуємо у трактуванні, запропонованому В. Глуховим. Зокрема, науковець під терміном “пропаганда” розуміє цілеспрямовану діяльність з поширення й популяризації оздоровчо-спортивних та фізкультурних знань, науково обґрунтованих порад, рекомендацій, методичних концепцій за допомогою сучасних засобів масової інформації [8].

Для посилення ефективності пропагандистських методів застосовується так звана формула *stasm*, що передбачає організацію дії на реципієнта, базуючись на визначенні джерела інформування, часі подачі інформації, аудиторії, предметі повідомлення, а також місії, що характеризує зв’язок інформації з планами та стратегією суб’єкта [9, с. 109–110]. У такому контексті постає головне питання – визначення місії пропагандистської діяльності щодо активізації оздоровчих практик у середовищі дорослого населення. На наш погляд, загальна місія відповідної діяльності має бути спрямована на формування у населення соціально-психологічної потреби в оздоровчих (здоров’язберігаючих) практиках. Елементами, з яких формується відповідна місія, ми пропонуємо вважати такі (табл. 2).

Таблиця 2

Обґрунтування місії активізації оздоровчих практик

Елемент	Характеристика
Цільові орієнтири діяльності	Максимальне залучення населення до оздоровчих практик через формування у них цінностей здорового способу життя
Сфера реалізації пропаганди	Підприємства, місця проживання, спортивні установи, ЗМІ
Філософія реалізації зусиль	Соціально-психологічна орієнтація на цінності здорового способу життя
Способи здійснення пропагандистських заходів	Орієнтація на програмно цільовий підхід до розробки та реалізації конкретних заходів

Як можна бачити з табл. 2, основний акцент зроблено на операціоналізації процесу формування цінностей фізичних практик та забезпечення стійкої прихильності населення (незалежно від віку) до здорового способу життя. При цьому запропонований рівень пропагандистського процесу за ступенем та характером впливу може бути зіставним із тим, який реалізовувався в радянські часи для політичної пропаганди. Загальні вимоги до використання методів пропаганди, які для радянської практики пропонував А. Соломонік, такі: 1) масштабність тем політичної пропаганди, що потребує прискіпливого відбору матеріалів, а сама композиція дій – чіткості; 2) якщо цільова аудиторія є широкою, то варто відпрацювати стиль повідомлень, щоб він переконував різні групи людей; 3) важливо продумати емоційний план повідомлень, щоб максимально впливати на почуття аудиторії [10]. Адаптуючи зазначені тези до умов спорту, можна констатувати, що має існувати певна масштабність (прикладом може слугувати чемпіонат Європи “Євро-2012”). Характер повідомлень (інформації) має бути достатньо уніфікованим та досить однозначним для однакового усвідомлення різними освітніми та віковими групами населення (обмеження популяризації тілесності, бойових мистецтв як універсальних видів спорту). Використання елементів психологічного впливу через інформування про життя осіб, що досягли результатів в оздоровленні чи спорті.

Висновки. Однак на цьому етапі розвитку суспільства сформувати в окремо взятого індивіда потребу в заняттях спортивно-оздоровчими та фізичними вправами за допомогою тільки лише пропаганди не видається можливим. Більше того, сучасний інформаційний простір не завжди дає змогу використовувати пропаганду як окремий вид інформаційної діяльності. У зв'язку з цим актуальності можуть набувати й інші шляхи роботи з масовою аудиторією. У цьому контексті інтерес може становити public relations (PR), який є логічним розвитком пропаганди. У нашому випадку мова може йти про некомерційний та комерційний PR. Некомерційний полягатиме у популяризації самих оздоровчих практик, тоді як комерційний PR спрямований на залучення конкретних осіб до реалізації оздоровчих практик у конкретному закладі.

Запропоновані в межах статті підходи є не стільки безпосередньою соціальною технологією, скільки механізмом її реалізації в умовах сучасного медіа-інформаційного суспільства. При цьому ефективність та важливість їх використання є високою та зумовлюється необхідністю фізичної культури та спорту відповідати (бути адекватними) інформаційному впливу з боку інших (шкідливих для здоров'я) соціальних практик чи процесів.

Список використаної літератури

1. Артющенко О.Ф. Виховання інтересу до фізичної культури у юнаків 15–17 років з урахуванням функціональних відмінностей / О.Ф. Артющенко // Фізичне виховання дітей і молоді. Респ. міжвід. зб. – К., 1990. – Вип. 13. – С. 9–13
3. Бальсевич В.К. Физическая культура для всех и каждого / В.К. Бальсевич. – М. : Физкультура и спорт, 1988. – 202 с.

4. Козленко М.П. Фізичну культуру в побут школярів / М.П. Козленко. – К. : Рад. школа, 1979. – 95 с.
5. Полторак В.А. Соціальний маркетинг та регулювання соціальних проблем у кризовому суспільстві / В.А. Полторак, Д.І. Акімов // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 4. – С. 260–266.
6. Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах України : затверджено наказом МОН України 02.08.2005 р. № 458 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/2811/>.
7. Сурмин Ю.П. Теория социальных технологий : учеб. пособ. / Ю.П. Сурмин, Н.В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.
8. Глухов В.И. Физическая культура в формировании здорового образа жизни / В.И. Глухов. – К. : Здоров'я, 1989. – 72 с.
9. Политические коммуникации / [под ред. А.И. Соловьева]. – М., 2004. – С. 110.
10. Соломоник А.Г. Методы устной пропаганды / А.Г. Соломоник. – М. : Знание, 1972. – 401 с.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2012.

Батюк А.М. Технологизация распространения оздоровительных практик в обществе

В статье рассматривается модель общего технологического влияния на процесс социальной активности населения в занятиях физической культурой и спортом. Предлагается модель активизации участия молодежи в физических практиках, а также определенные инструментально-технологические подходы к продвижению информации об эффективности физически-оздоровительных практик среди населения с использованием инструментов социального маркетинга и публичных релейшнз.

Ключевые слова: *физическая активность, активизация, технологии, распространение, технологическое влияние, ценности, активизация, популяризация, влияние.*

Batyuk A. Technologization of the health practices distribution in the society

The paper presents a model of the overall technological impact on the process of social participation rates in physical education and sport. Propose a model of the participation of youth in physical practices, and formed some instrumental and technological approaches to promoting information about the effectiveness of physical healing practices among the population, using the tools of social marketing and public relations.

Key words: *physical activity, activation, technology, distribution, technological influences, values, activation, promotion, influence.*

УДК 316.334:379.8

Н.О. ЗАЦЕПІНА

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТУРИЗМУ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ

У статті наведено огляд літератури, присвяченої вивченню туризму як соціального явища, здійснено спробу показати відмінність у підходах дослідження туризму та туристичної діяльності різними соціальними вченими. Відзначено виникнення нової галузі соціологічного знання – соціологія туризму, відображені проблемні зони вивчення теорії туризму з точки зору соціологічних досліджень.

Ключові слова: туризм, соціологія туризму, туристська мотивація, відпочинок, соціологічного дослідження.

Актуальність теми зумовлюється невпинно зростаючою роллю в сучасному світі рекреаційно-споживчої та дозвіллево-культурної діяльності людей, найбільш привабливим різновидом якої останнім часом все більше стає туризм. Зважаючи на це, навіть у тих країнах, де він ще не посів домінуючого місця в структурі дозвілля, а це стосується і сучасної України, туризм привертає до себе увагу як ланка розвитку суспільства:

– в економічній сфері, будучи прибутковим видом бізнесу, туризм сприяє оптимізації економічних процесів: збільшенню валютних надходжень і доходів, розвитку підприємств транспорту, зв'язку, харчування, будівництва, створенню робочих місць, зростанню прибутків конкретної місцевості та держави загалом;

– соціокультурна значущість туризму полягає у збереженні культурної спадщини і трансляції історичних цінностей, відродженні українського соціокультурного простору, освоєнні ефективних практик використання вільного часу, в побудові і процесуальному забезпеченні ідентифікаційних практик, у підтримці здоров'я людей. Туризм сприяє підвищенню освітнього рівня та нарощування культурного потенціалу країни, регіону, міста чи конкретної місцевості;

– у соціополітичній сфері туризм сприяє стабілізації міжетнічних і міжнародних відносин, виникненню взаємного інтересу, толерантності та поваги між людьми різних національностей.

Проте, незважаючи на очевидні переваги підтримки розвитку туризму, в українських умовах він скоріше залишається ризикованою ініціативою, ніж стратегічним соціальним пріоритетом.

Основною **метою статті** є дослідження основних напрямів соціології туризму як науки та визначення проблемних зон або нечітко сформульованих положень.

Проблемами соціологічних розгляд туризму як соціального явища займалися різні автори. Методологічні підстави дослідження соціологічних проблем туризму як виду соціальної діяльності закладені працями Б. Арчера, І. Бьорклунда, Д. МакКеннелла, А. Матіесона, Г. Уолла, Дж. Уррі, Е. Хьюза, Е. Філбріка. Місце та роль туризму в житті суспільства, державна політика у сфері туризму і концепції розвитку туризму в сучасний період розглядаються в розробках В. Квартальнова, А. Романова, І. Зоріна. Аналіз механізмів орієнтації й адаптації в просторі, а також шляхів удосконалення цих механізмів здійснювали Дж. Гібсон, Дж. Голд, У. Найссер, Р. Парк, М. Черноушек. Про мотивацію як силу, яка змушує людей вирушати у подорож, пишуть Дж. Голд і Р.У. Макінтош. Оцінюючи туризм у культурній перспективі постмодерна, Б. Гройс, К. Купер, К. Райан виділяють туриста як одного з характерних типів соціальних факторів постсучасності. Особливості туризму як форми кроскультурної комунікації знайшли відображення у працях Г. Докси, П. ван дер Берга, Д. Неша, П. Пірса, А. Фонхана і С. Бочнера. Дослідження вихідних теоретичних передумов аналізу різноманітних форм туризму проводять М. Горбунова, С. Турин, В. Ільїн, Н. Покровський, С. Самойлов, Т. Черевичко, Т. Черняєва, В. Устьянцев, Є. Щетинін. Основні концепції соціології споживання, описані в працях П. Бурдьє, Ж. Бодрійяра, В. Ільїна, Ст. Майлза, застосовані для аналізу практик споживання туристичних визначних пам'яток. Останнім часом стають актуальними питання ризикового споживання, які порушуються в дослідженнях У. Бека та Дж. Уррі, що стосовно туризму означає змінене сприйняття ризику і, як результат, популярність екстремального виду туризму. Категорії соціології моди, представлені в розробках Г. Блумер, П. Бурдьє, Т. Веблена, Г. Зіммеля, В. Зомбарта, Г. Тарда, знаходять відображення в теоретичному осмисленні моди в туризмі. У контексті інституціональної концепції туризм розглядається в праці Е. Милосердова і В. Ярська. Значний внесок у розробку якісної методології дослідження зробили: Г. Батигін, В. Виноградський, І. Девятко, М. Кіблицька, І. Козіна, П. Романов, В. Семенова, В. Ядов, Е. Ярська-Смирнова.

Проведений аналіз доступних джерел дає змогу зробити висновок, що не вивчені зміст та структура процесу споживання в туризмі, недостатньо розкрито сутність туризму в перспективі практик споживання. Оцінюючи рівень досліджень, присвячених соціальним аспектам туристичної активності, зазначено, через недостатню визначеність поняттєвого апарату соціології туризму, слабку теоретичну розробку змісту, напрямів та особливостей функціонування і розвитку туризму як соціального явища залишається нерозкритим ряд питань.

Соціологія – це вивчення соціальних умов, які сприяють переміщенню людини. Для існування туризму як явища в житті людини необхідна наявність, як мінімум, двох найважливіших умов: вільного часу і достатніх коштів для здійснення туристичних подорожей, а також спокійної політичної обстановки, яка забезпечує свободу переміщення. Туризм дуже чу-

тливий до будь-яких проявів нерівноваги сформованих суспільних відносин. Якщо сталися велика подія у світовому суспільному житті або зміни в економічній системі, стан і динаміка розвитку туризму одразу відображають стан розвитку суспільства.

Туризм розглядається як соціальне явище в постійному розвитку. Вивчаються умови, що визначають масовість туризму, виокремлення людей у групи, формування туристських потоків на основі соціальних ознак. Соціологія із залученням методів психології та антропології розглядає поведінку різних груп людей у багатьох ситуаціях.

Дані соціологічних опитувань є важливою вихідною базою для побудови прогнозів і рекомендацій на формування політики просування туристичного продукту на конкретному ринку споживача, а також є підставою для прийняття важливих політико-економічних рішень у сфері митних та міграційних відносин і правил.

Тенденцією кінця ХХ – початку ХХІ ст. є розширення диференціації соціологічного знання та різними галузевими напрямками. Усе більше нових соціальних явищ і процесів стають об'єктами вивчення: починаючи від повсякденності і закінчуючи глобалізацією. Саме це викликає інтерес до настільки особливого виду діяльності, як туризм, причому як на рівні теоретичного осмислення поняття й явища, так і можливостей емпіричного аналізу існуючих тенденцій у туристичних перевагах і напрямках.

Зарубіжна практика соціологічного дослідження туризму пов'язана з виникненням нової галузі соціологічного знання – соціології туризму. Е. Кохен, вивчаючи історію становлення соціології туризму, у своїй праці "Соціологія туризму: концепції, результати дослідження" відзначає, що наукове дослідження феномену туризму починається в континентальній Європі. Причина вивчення саме цього регіону полягає в тому, що, на його думку, це був перший регіон, який випробував досвід масового туризму [7]. Досліджуючи історію формування інтересу соціології до туризму як об'єкта дослідження, Е. Кохен звертає увагу на той факт, що перші соціологічні розробки, присвячені вивченню туризму, з'явилися в Німеччині ще в 1930 р. Причому бурхливий розвиток цього напрямку теоретичних і емпіричних досліджень припав на період після Другої світової війни, оскільки саме в цей період часу масовим стає міжнародний туризм. Передумовою цього феномену є підвищення рівня життя європейців, скорочення робочого дня, поява тривалої оплачуваної відпустки, а також розвиток транспорту – все це аспекти індустріального способу життя. Отже, з розвитком міжнародного туризму пов'язується виокремлення туризму в особливий об'єкт соціологічного вивчення. Е. Кохен порушив проблеми визначення туризму як соціологічної категорії, яку зарубіжні дослідники не змогли вирішити.

На основі викладених у праці Е. Кохена концепцій стає очевидним, що туризм можна розглядати з трьох основних рівнів. По-перше, аналіз на рівні суспільства, тобто на макросоціологічному рівні, при якому дослі-

дження основних тенденцій розвитку туризму дадуть змогу зафіксувати і проаналізувати зміни суспільних відносин. Наприклад, Р. Бахлайтнер відзначає, що туризм на початку ХХІ ст. зазнав змін, бо “масовий туризм став звичайною практикою сучасного суспільства й одночасно символом глобалізації” [3, с. 91]. По-друге, проводити аналіз на мезорівні, який дасть можливість вивчати відносини між місцевим населенням і туристами, туристичними групами. До цього висновку спонукали роздуми про поділ ролі туриста на дві складові: гостя (у поєднанні із системою взаємодії і відносин з господарями) і мандрівника (більш автономний статус туриста). А також саме цей підхід доцільний для дослідження взаємодії різних етнічних культур осіб, які приїжджають, і корінних жителів території. По-третє, на мікрорівні, наприклад, у питаннях ідентифікації, мотивації туриста. Важливо підкреслити, що в зазначеному переліку мотиваційна структура зведена до одного – відпочинку, але це не є єдиним й інколи навіть основним мотивом подорожей.

Доповнимо огляд Е. Кохена ще однією працею, присвяченою саме питанням ідентифікації туриста. У книзі Р. Флориди “Креативний клас: люди, які змінюють майбутнє” [5, с. 8] підкреслюється важливість цього аспекту дослідження: “У новому світі нас визначають вже не організації, на які ми працюємо, не церква, не місцеві спільноти і навіть не сімейні зв’язки. Ми робимо це самі, моделюючи свою ідентичність відповідно до різних сторін власної креативності. Інші аспекти нашого життя – об’єкти споживання, нові форми дозвілля та відпочинку, заходи з організації співтовариств тощо – шикуються вже навколо цього процесу творення ідентичності” [5, с. 22, 23]. Навіть у наведеній цитаті ми знаходимо нові мотиваційні наслідки туристичної активності, а саме: самореалізацію, конструювання уявлень про себе і про свій спосіб життя й ін.

Таким чином, соціологію туризму можна визначити як особливу галузь соціологічного знання, яка вивчає туристську мотивацію, ролі, відносини, інститути та їх вплив на туристів і громадськість, яка їх приймає [7], а також як напрям у прикладній соціології, пов’язаний з дослідженням соціальних аспектів розвитку туристської діяльності за допомогою соціологічних методів і процедур. Соціологія туризму орієнтована на вивчення чинників розвитку туризму, територіальних, сезонних, видових туристських потоків, аналіз соціально-демографічних та інших характеристик туристів. Одним із найважливіших пріоритетів соціології туризму є виявлення туристських мотивів (масових і в різних соціальних групах), а також розбіжностей, які існують між потребами, туристськими перевагами та реальними можливостями отримання товарів і послуг, які надаються індустрією туризму.

Не менш важливо визначити поняття туристської мотивації. Так, мотивом туризму вважаються спонукальні причини, які визначаються біологічними і соціальними потребами і змушують людей задовольняти їх, купуючи туристський продукт. Існує безліч мотивів туризму, які залежать від

специфічних особливостей суб'єктів туристської діяльності. Спеціальні дослідження, які ґрунтуються на визнанні пріоритету “принципу діяльності”, пояснюють мотивацією не тільки як вибір, а й саму поведінку людей під час подорожі, отже, і той досвід, який розвиває туристська потреба.

Таким чином, можна виділити такі основні мотиви туризму:

– культурні – елементи, які охоплюють всю культурну спадщину країни, що пропонується туристам для огляду, – історичні місця, археологічні пам'ятки, музеї, картинні галереї, народні промисли тощо;

– природні, надзвичайно привабливі для туристів, наприклад, море, гори, рослинність, сонце та ін. Усі вони відіграють істотну роль у створенні певних форм туризму, особливо зимового, спортивного, морського, гірського тощо. Природні елементи з погляду туризму дуже корисні, тому що задовольняють психологічні та біологічні потреби населення урбанізованих областей, яке шукає в туризмі відпочинку, розваги і зміни навколишнього середовища;

– психологічні – мотиви туристів, які спонукають їх подорожувати та відповідають психологічним потребам людини. Доведено, що тільки деякі туристи повторно вибирають тур для відвідування місць, де вони вже були, крім випадків, зумовлених сентиментальними причинами або сильним економічним мотивом. Психологічні мотиви в міру збільшення доходів впливають на багато рішень, прийнятих туристами для подорожей новими туристськими маршрутами;

– економічні – усі економічні елементи, які охоплюють вартість життя в туристських центрах, вартість подорожі тощо. Економічні мотиви відіграють значну роль у формуванні недорогих пакет-турів, істотно впливають на поведінку туристів із середніми доходами. З цієї причини вони представлені особливим чином у комерційних оголошеннях (рекламі), які видають фірми, котрі приймають туристів, а також туристські офіси й агентства, що обслуговують клієнтів, які бажають подорожувати індивідуально й недорого.

Висновки. Розглядаючи існуючий досвід як єдиний результат досліджень туризму, важливо вказати на проблемні зони або нечітко сформульовані положення, такі як:

– соціологічне визначення поняття туризм, туристська діяльність;

– розгляд ролі туриста як особливої тимчасової ролі або статусу людини;

– виявлення емпіричних індикаторів туристської діяльності;

– класифікація туристських мотивів, а також видів туризму;

– досвід якісного аналізу туризму (зустрічається переважно статистика і масові опитування);

– розуміння специфіки такої галузі соціологічного знання, як соціологія туризму.

Необхідно відзначити, що знання, нагромаджене в науці про феномен туризму, – фрагментарне і міждисциплінарне, відповідно, можна зафі-

ксувати зростаючу необхідність у комунікації соціологів, в роботі професійних кіл для формулювання основ насамперед соціологічного аналізу туризму.

Список використаної літератури

1. Завалишин А.Ю. Территориальное поведение. Опыт теоретико-методологического анализа / А.Ю. Завалишин, И.П. Рязанцев // Социс. – 2005. – № 10. – С. 83–92.
2. Замятин Д.Н. Образы путешествий: социальное освоение пространства / Д.Н. Замятин // Социс. – 2002. – № 2. – С. 12–22.
3. Ким С.Г. Социология туризма, или о социологии путешествий / С.Г. Ким, Р. Бахлайтнер // РЖ. Серия 11. Социология. – 2006. – № 3. – С. 90–97.
4. Потемкин В.К. Социология туризма / В.К. Потемкин // Сборник программ учебных курсов. – СПб. : ЭФСПбГУ, 2011. – С. 78–81.
5. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М. : Классика – XXI, 2005.
6. Якимова Е.В. Простодушный за границей, или карманный путеводитель по психологии туризма / Е.В. Якимова, Т. Берноу, К. Уард // РЖ. Сер. 11. Социология. – 2006. – № 3. – С. 105–111.
7. Cohen E. The Sociology of Tourism: Approaches, Issues, and Findings / Erik Cohen // Annual Review of Sociology. – 1984. – Vol. 10. – P. 373–392.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2012.

Зацепина Н.О. Социологические аспекты туризма в современной науке

В статье представлен обзор литературы, посвященной изучению туризма как социального явления, осуществлена попытка показать различие в подходах исследования туризма и туристической деятельности разными социальными учеными. Отмечается возникновение новой отрасли социологического знания – социологии туризма, отражены проблемные зоны изучения теории туризма с точки зрения социологических исследований.

Ключевые слова: *туризм, социология туризма, туристская мотивация, отдых, социологического исследования.*

Zacepina N. Sociological aspects of tourism in modern science

This paper reviews the literature on the study of tourism as a social phenomenon, an attempt to show the difference in the approaches of tourism research and tourism activities by various social scientists. Marked the emergence of a new branch of sociological knowledge – sociology of tourism, reflected the problem areas of studying the theory of tourism in terms of sociological research.

Key words: *tourism, sociology of tourism, tourist motivation, relaxation, sociological research.*

УДК 316.33

Е.Ю. КЛИМЕНКО

ФОРМЫ СОЦИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА ДЕТЕЙ В УКРАИНЕ

В статье раскрываются семейные, государственно-общественные, государственные и альтернативные формы социального устройства детей; сравнивается их эффективность; анализируется структура действующей в Украине системы защиты детства. Особое внимание уделено развитию государственной политики по преодолению социального сиротства.

Ключевые слова: семейные формы, государственно-общественные формы, социальное сиротство, социальная политика, семья.

Постановка проблемы. Сложившаяся социально-экономическая и политическая ситуация в нашем государстве приводит к росту числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. В современных условиях довольно распространенными стали нищета, асоциальное поведение родителей, жестокое обращение с детьми. За последние годы катастрофически выросло количество “социальных сирот” и детей, воспитывающихся в неблагополучных семьях. Данная тенденция неизбежно ведет к увеличению числа учреждений для детей-сирот – домов ребенка, детских домов, школ-интернатов, приютов и др. Вместе с тем многочисленные исследования показывают, что помещение ребенка в учреждение интернатного типа не обеспечивает удовлетворения его основных потребностей и в свою очередь приводит к нарушениям в развитии ребенка. Как результат – неготовность к самостоятельной жизни, к поиску работы и ее сохранению в условиях безработицы, неумение организовать свой быт, досуг, создать и сохранить свою семью.

Однако только с середины 50-х гг. XX в. социальное сиротство стало приобретать угрожающие масштабы, причем рост отказов от детей в этот период наблюдается во многих странах мира (Франция, Испания, Италия и др.). Сегодня в Украине социальные сироты составляют абсолютное большинство детей, оставшихся без попечения родителей (95%), из которых 60% были рождены матерями в возрасте до 19 лет, что свидетельствует о социальной опасности данного социального явления.

В последние годы все громче заявляет о себе такая проблема, как скрытое социальное сиротство. Падение условий жизни привело к увеличению числа неблагополучных семей, а также к тому, что дети просто “вытесняются на улицу”, и, как следствие, – большой рост беспризорности. За последние 100 лет наше общество переживает третью волну сиротства, и даже если в определенные исторические периоды (например, в 1945 г.,

после Великой Отечественной войны) причины сиротства были понятны, то в наше время их трудно принять как естественные.

К моменту получения статуса “сирота” большинство детей имеют живых родителей, у которых есть гарантированное законом право исправиться и одуматься, и содержатся такие дети в сиротских учреждениях. Каждый десятый из них ежегодно убегает из приюта, каждый третий выпускник учреждения оказывается на скамье подсудимых, каждый пятый становится бомжом, каждый десятый кончает жизнь самоубийством, таковы реалии официальной статистики.

Анализ последних исследований и публикаций. На проблему социальной защиты детей в Украине впервые в своих исследованиях обратили внимание в начале XXI в. Л.С. Волюнец, А.И. Капская и И.В. Пеша, которые изучали вопросы реформирования государственной системы обеспечения прав детей в нашем государстве [4; 6; 8]. Ролью детей в обществе переходного периода интересовались российские исследователи Е.Б. Бреева и Л.Э. Обран [3; 7]. Выявив целый спектр нерешенных проблем, ученые обратили особое внимание именно на правовое обеспечение детства, провели детальный анализ особенностей ювенальной системы защиты ребенка, но оставили без внимания изучение существующих форм социального устройства детей.

Все вышесказанное подчеркивает актуальность и большую социальную значимость обращения к данной теме, а так же обуславливает выбор *цели статьи*, предполагающей изучение форм социального устройства детей в Украине.

В нашем государстве семейным законодательством предусмотрены несколько форм устройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей – семейные, государственно-общественные и государственные. И список этот не полон, так как законодатель дает возможность регионам по своему усмотрению и в силу своих возможностей, опыта и профессионализма развивать иные формы устройства детей и способы решения проблемы сиротства [6, с. 16].

Семейные формы устройства детей являются наиболее приоритетными, так как дают ребенку возможность получить положительный опыт семейной жизни, пройти внутрисемейный процесс социализации [2, с. 7].

Усыновление (удочерение) – это специальная мера защиты ребенка, при которой юридически устанавливаются родственные связи между ребенком и человеком или супружеской парой, не являющимися его родными отцом или матерью [4, с. 59]. Это лучшая для ребенка-сироты форма его устройства, как в случае усыновления (удочерения) ребенок обретает именно семью, а не какую-либо ее замену. Семья усыновителей (удочерителей) является новой юридической и фактической семьей ребенка, в которой он обретает статус родного. Ребенок может получить фамилию усыновителей (удочерителей), и даже новое имя. Все права и обязанности усыновленного (удочеренного) приравниваются к правам и обязанностям род-

ных детей. Процедура усыновления (удочерения) регулируется законодательством [8, с. 12].

Опека и попечительство – это форма устройства детей-сирот, оставшихся без попечения родителей, в целях их содержания, воспитания и образования, а также для поддержки их прав и интересов. Опекунство устанавливается над детьми, не достигшими возраста 14 лет; попечительство – над детьми в возрасте от 14 до 18 лет [4, с. 20]. Лицо, которому поручена опека, называют опекуном, а его обязательства опекуном. Опекунская семья предполагает родственные связи (прямые или косвенные) ребенка с опекуном. Под опеку обычно отдаются дети, имеющие прямых родственников со стороны одного из родителей. Опекун принимают бабушки, дедушки, реже – дяди и тети детей. Определяют опеку органы опеки и попечительства. В задачу опекуна входит воспитание и развитие ребенка, защита его прав. Опекун осуществляет контроль за сохранением и использованием имеющегося у несовершеннолетнего ребенка движимого или недвижимого имущества, но сам не имеет права распоряжаться этим имуществом. Под попечение, по сравнению с опекой, может попадать значительно более широкая категория детей. Права детей, находящихся под опекой (попечительством), а также обязанности опекунов (попечителей) определяются Гражданским и Семейным кодексами. На подопечных детей распространяются льготы, нормы и преимущества, установленные для воспитанников детских домов [4, с. 22].

Государственно-общественные формы устройства детей-сирот – это такие формы устройства, при которых дети-сироты имеют долговременное или кратковременное пребывание ребенка в семье с его полным государственным обеспечением и выплатой денежного пособия лицам, взявшим на себя заботу об их воспитании.

Семейный детский дом – форма организации жизнедеятельности детей-сирот, созданная по инициативе “Советского детского фонда” в 1988 г. [3, с. 64]. Впоследствии она получила название “приемная семья”. Граждане (супруги или отдельные лица, не состоящие в браке), взявшие на воспитание не менее 8 детей, называются “родителями-воспитателями”, дети, передаваемые на воспитание в приемную семью, именуется приемными детьми, а такая семья – приемной. Дети находятся на полном государственном обеспечении, родители-воспитатели получают денежное пособие. Работа приемных родителей включается в трудовой стаж. В семейных детских домах создаются условия, приближенные к нормальной семейной жизни. В семьях воспитываются дети от 3 до 18 лет. Выпускники пользуются льготами воспитанников детских домов. Постановление о создании семейного детского дома принимается местным органом исполнительной власти по предоставлению органов опеки и попечительства. Направление в семейный детский дом осуществляют органы народного образования на основании решения местной администрации. Однако в последние годы из-за сложной социально-экономической ситуации в стране число приемных семей заметно сокращается, а новых почти не создается.

Детские деревни – это особый тип детского дома с семейным воспитанием. В детских деревнях воспитывают детей в соответствии с общечеловеческими нравственными ценностями и культурными традициями каждой конкретной страны вне рамок определенной религии. Первая детская деревня была создана в 1949 г. австрийским педагогом Г. Гмайнером. Сегодня детские деревни для детей-сирот функционируют в 120 странах мира [2, с. 54].

В основе деятельности детских деревень лежат следующие основные принципы:

1. Мать в детской деревне – глава семьи. Работа в этом качестве одновременно призвание и профессия. На эту роль по конкурсу отбирают одиноких женщин, готовых отдать свою любовь обездоленным детям. Перед тем, как возглавить семью, мамы-воспитательницы проходят необходимое обучение.

2. В детской деревне воспитываются дети разного возраста, родных братьев и сестер при приеме в детскую деревню никогда не разделяют.

3. Каждая семья постоянно проживает в уютном отдельном доме, самостоятельно ведя хозяйство. Деревня состоит из 12-15 семейных домов. Детская деревня – это не просто комплекс зданий для постоянного проживания воспитанников и мам-воспитательниц, прежде всего, это общество единомышленников.

4. Руководство нетрадиционным детским учреждением осуществляет директор детской деревни, который со своей семьей живет в деревне, активно помогая каждой семье [2, с. 90].

В Украине опыта организации детских деревень пока нет, и законодательная база для их существования не прописана. В России же первая детская деревня “SOS” была открыта в 2000 г. в пос. Томилино Московской области и в Мурманской области в г. Кандалакша [2, с. 105].

Временная приемная семья – форма устройства ребенка, когда его на время помещают в семью, до разрешения его проблем и определения его дальнейшей судьбы. Временную приемную семью отличает от опекунской или семьи усыновителя прежде всего то, что эта семья профессиональных специалистов: психологов, педагогов, медиков, социальных работников. Если обратиться к зарубежному опыту, то можно выделить несколько ее признаков: наличие у временных родителей определенной профессиональной квалификации, соответствующей психолого-педагогической подготовки; оплата услуг деятельности такой семьи, время нахождения ребенка в семье учитывается в качестве рабочего стажа приемных родителей; работа временных родителей происходит в их собственном доме.

Фостеровская (замещающая) семья – это одна из разновидностей приемной семьи, новое явление для нашего общества. Как правило, деятельность такой приемной семьи необходима тогда, когда дети в срочном порядке изымаются из родной семьи в силу различных обстоятельств, таких как кризисная ситуация, болезнь или отсутствие родителей [6, с. 82].

Временная приемная семья является чрезвычайно, распространенной в ряде развитых стран (Америка, Япония, Великобритания, Франция и др.) как форма защиты детства. В Украине она пока не внедрена, а следовательно и не распространена. Это связано с экономическими, социальными и политическими катаклизмами, переживаемыми нашим государством. Жизненный уровень населения настолько низок, что речь идет о выживании семьи, которая только в редких, исключительных случаях можно брать на себя функции временной приемной семьи [8, с. 13]. Деятельность временной приемной семьи предполагает пребывание ребенка в ней до решения его дальнейшей судьбы (возвращения в родную семью, направления в детский дом, интернат или другое учреждение). При возвращении ребенка в родную семью предполагается устранение тех условий, при которых он был изъят из нее: лечение родителей, их реабилитация. Нахождение ребенка в такой приемной семье может колебаться от одного месяца до нескольких лет в зависимости от степени неблагополучия родной семьи. Кратковременное нахождение ребенка в приемной семье означает необходимость срочной помощи ребенку в случае наличия кризисной обстановки в родной семье, неожиданной потери родителей или при других обстоятельствах. Длительное нахождение ребенка в приемной семье может быть обусловлено процессом реабилитации родной семьи ребенка или какими-либо другими причинами. Учитывая сложность контингента детей, поступающих во временную приемную семью (болезни, физические или психические недостатки), в них должны создаваться особые условия для нормального развития ребенка, комфортная психологическая обстановка, заботливое, внимательное отношение к нему, позволяющие ребенку выйти из стресса, в связи с разлукой с родными или пережитой сложной ситуацией [7, с. 81].

Основная цель такой семьи – поддержание контактов с биологическими родителями и возвращение ребенка в родную семью. Если невозможно возвращение ребенка в родную семью, тогда он находится в приемной до тех пор, пока не состоится решение суда в отношении судьбы ребенка.

Фактически подобная приемная семья выполняет функции “скорой помощи” в случае возникновения в биологической семье каких-либо кризисных условий. В Украине внедрение института такой приемной семьи требует, прежде всего, создания нормативно-правовой базы, которая обеспечила бы эффективный механизм выявления и отбора приемных семей, этапов подготовки приемных родителей к деятельности, их юридических прав и обязанностей [5, с. 42].

Патронатная семья – специальная форма устройства ребенка, нуждающегося в государственной защите, на воспитание к патронатным родителям при сохранении части обязанностей опекуна (попечителя) в отношении ребенка у органа опеки и попечительства (уполномоченного органа). В такую семью ребенок может помещаться временно до решения его дальнейшей судьбы: возврат к биологическим родителям, усыновление или опекуновство, устройство в учреждение интернатного типа. В таком случае патронатная семья

выполняет функцию как бы “скорой помощи”, в которую помещаются дети, в срочном порядке изъяты из кризисных семей по причине угрозы для их здоровья и жизни.

Психологи, педагоги, социальные работники сходятся во мнении, что полный отрыв детей от своих биологических родителей во многих случаях крайне нежелателен. В идее патроната, в отличие от всех остальных, заложена программа сохранения и поддержания контактов ребенка с его биологическими родителями. Форму патронатного устройства ребенка можно также использовать для обеспечения социализации и подготовки к самостоятельной семейной жизни через приобретение опыта проживания в семье, усвоение семейных ролей и гендерных моделей поведения. Особенно это актуально для выпускников интернатных учреждений.

Главная цель приемной и патронатной семей – создать благоприятные условия для временного пребывания ребенка.

Задачи специалистов – психологов, социальных педагогов – заключаются в следующем:

- подобрать семью, готовую стать патронатной (через тестирование, собеседование, сбор информации);
- подготовить ее к патронату (через систему обучения);
- провести социальную, педагогическую, психологическую, медицинскую диагностику детей при поступлении в патронатную семью;
- обеспечить условия для реабилитации, адаптации ребенка через его пребывание в патронатной семье;
- обеспечить социальную защиту прав ребенка при его дальнейшем устройстве после ухода из патронатной семьи [5, с. 48].

Государственные формы устройства детей, оставшихся без попечения родителей наиболее развиты и широко используются в Украине. Это обусловлено, с одной стороны, коллективистским образом жизни советских граждан на протяжении более чем 70 лет, а также возможностью страны с государственным регулированием экономики с наименьшими затратами обеспечить минимальную прожиточную норму наибольшему числу детей.

Сегодня, по данным Министерства образования и науки, молодежи и спорта, содержание одного ребенка в детском доме обходится примерно в 6 тыс. грн в месяц. В то же время выплаты, гарантируемые государством на содержание ребенка в приемной семье, не достигают даже 2 тыс. грн в месяц [6, с. 13]. Почему же не смотря на очевидную убыточность государственных форм социального устройства детей, они продолжают преобладать в нашем государстве?

Дом ребенка – учреждение здравоохранения, предназначенное для воспитания и оказания медицинской помощи детям сиротам, подкидышам, родители которых не имеют возможности их воспитывать, с дефектами физического и психического развития. В доме ребенка воспитываются дети от рождения до 3 лет, а с дефектами физического и психического развития до 4

лет. Основная деятельность дома ребенка – воспитательная и лечебно-оздоровительная. Дети, находящиеся в нем, обеспечиваются питанием, одеждой, обувью, инвентарем и игрушками в соответствии с утвержденными государством нормативами. Выписка детей из дома ребенка производится при возвращении их в семью, переводе в детский дом системы образования, дом-интернат системы социального обеспечения или передаче их на усыновление, опеку.

Детский дом – государственное образовательно-воспитательное учреждение, в котором обеспечивается содержание, развитие, образование и воспитание детей в возрасте от 3 до 18 лет, лишившихся попечения родителей (вследствие их смерти, лишения родительских прав, отобрания детей в установленном порядке и других причинах), а также детей одиноких матерей, испытывающих затруднения при их содержании и воспитании.

Различают детские дома для детей дошкольного возраста (3–7 лет), школьного возраста (7–18 лет) и смешанного типа. В детский дом принимаются дети из домов ребенка, от населения, частных лиц (в том числе родителей, родственников), из приемников-распределителей системы МВД [6, с. 15].

Основная задача детского дома – создание детям условий для воспитания и получения образования, оказание помощи в выборе профессии, подготовка их к самостоятельной жизни и трудовой деятельности. Они обеспечиваются питанием, одеждой, обувью, инвентарем по установленным нормам, игрушками, школьными принадлежностями. Воспитанники принимают участие в самообслуживании, работают в мастерских, на опытном участке, занимаются в различных кружках, секциях, участвуют в спортивных соревнованиях и творческих конкурсах. Выпускники детского дома могут быть возвращены родителям, лицам их замещающим, или направлены для поступления в вузы, ПТУ, техникумы или на работу. Все воспитанники детского дома школьного возраста, как правило, обучаются в ближайшей общеобразовательной школе.

Школа-интернат – государственное учреждение, которое обеспечивает содержание, обучение, развитие и воспитание детей-сирот школьного возраста, а также детей из семей, имеющих проблемы в развитии или обучении.

Различают несколько типов интернатов:

- с общеобразовательной программой для детей без серьезных проблем в личностном развитии;
- вспомогательные интернаты для детей с легкой степенью олигофрении и задержкой психоречевого развития;
- для детей с глубокой умственной отсталостью.

В последние годы стали появляться интернаты для одаренных детей, оставшихся без попечения родителей.

Приют – государственное специализированное учреждение временного пребывания ребенка системы социальной защиты населения, новая форма помощи детям-сиротам и детям, оказавшимся в трудной ситуации.

Данные учреждения могут так же создаваться общественными организациями. Главными задачами сотрудников приюта являются: оказание детям психолого-педагогической поддержки, их социализация, а также определение дальнейшей судьбы ребенка.

Вид помощи, оказываемый в приюте, зависит от его типа. Приют общего типа (открытый приют) основан на принципе добровольности. Ребенок сам определяет время своего пребывания в нем. Состав и возраст детей, находящихся в приюте общего типа, набор предоставляемых (по желанию ребенка) консультаций определяется его организаторами.

Приют диагностического типа является местом круглосуточного пребывания ребенка с соответствующими целями. Такой приют в основном рассчитан на детей из кризисных семей, недавно оставшихся без попечения родителей или сбегающих из интернатных учреждений. Основной задачей такого учреждения является диагностика ситуации, в которой находится ребенок, и определение его дальнейшей судьбы. В подобные приюты ребенка чаще всего определяют органы опеки, социальные работники, специалисты интернатных учреждений [8, с. 16].

Центры временного содержания – форма временного устройства ребенка, организуемая с целью оказания ему экстренной специализированной помощи. Такая помощь бывает, необходима, когда ребенка в срочном порядке изымают из семьи и/или возникает потребность в организации срочной психолого-педагогической, социальной поддержки. Важным направлением работы центров является организация коррекционно-реабилитационных мероприятий. Чаще всего подобные центры создаются органами социальной защиты населения, а также общественными организациями.

Совершенно недавно появились **альтернативные формы** социального устройства детей, когда заботу о них берет на себя общественность. К ним можно отнести такие, как *children looked after by local authorities*, то есть “дети, о которых заботятся местные власти” (или просто – *children looked after* – Великобритания), а так же *children in care* (“дети под заботой” – США) [1, с. 9]. В эту категорию стали включать любых детей, о которых заботиться общество, в том числе детей в условиях замещающей заботы, с ограниченными возможностями здоровья, а также беженцев из других стран и тех, кто пережил плохое обращение и насилие. В странах Западной Европы распространена практика, когда дети остаются дома с фостерным воспитателем *foster educator*, а родителей на время лечения и реабилитации помещают в медицинские учреждения.

Выводы исследования. Таким образом, на сегодняшний день задачей государственной важности является создание условий для полноценного физического, интеллектуального, духовного, нравственного и социального развития детей, подготовки их к самостоятельной жизни в современном обществе. Для этого должна быть разработана эффективная государственная политика, обеспечивающая социальную защищенность, профессиональную подготовку, трудоустройство и полноценную интеграцию в общество.

ве такой социально-демографической группы, как дети. Поэтому очень важным является формирование в Украине семейной политики, направленной на укрепление семьи, как социального института, пропаганда семейных ценностей в средствах массовой информации.

Список использованной литературы

1. Антонян М.А. Развитие системы социальной защиты детей в Армении: историко-социологический аспект : автореф. дис. ... к. соц. н. : спец. 22.00.03 / М.А. Антонян. – Ереван, 2004. – 24 с.
2. Баймуратов М.А. Защита прав женщин и детей в период кризисных ситуаций и международное право / Михаил Александрович Баймуратов. – Одесса : Юридическая литература, 2003. – 219 с.
3. Бреева Е.Б. Дети в современном обществе / Елена Борисовна Бреева ; [Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН]. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 212 с.
4. Волинець Л.С. Права дитини в Україні : проблеми та перспективи / Л.С. Волинець ; [Український інститут соціальних досліджень. Інститут дитинства]. – К. : Логос, 2000. – 75 с.
5. Діти України в умовах перехідного періоду : Аналіз ситуації / О. Палій, А. Артамонова, В. Заїка. – К. : Генеза, 1996. – 82 с.
6. Капська А.Й. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / [за ред. А.Й. Капської] ; Інтернаціональний союз (Німеччина), Ліга соціальних працівників м. Києва. – К. : Логос, 2003. – 260 с.
7. Обран Л.Э. Дети и общество / Лидия Эрнестовна Обран. – М. : Луч, 1992. – 148 с.
8. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування (проблема реформування) / І.В. Пеша ; [Український інститут соціальних досліджень. Інститут дитинства]. – К. : Логос, 2000. – 86 с.

Статья поступила в редакцию 21.08.2012.

Клименко О.Ю. Форми соціального влаштування дітей в Україні

У статті розкрито сімейні, державно-суспільні, державні й альтернативні форми соціального влаштування дітей; порівняно їх ефективність; проаналізовано структуру чинної в Україні системи захисту дитинства. Особливу увагу звернено на розвиток державної політики щодо подолання соціального сирітства.

Ключові слова: сімейні форми, державно-суспільні форми, соціальне сирітство, соціальна політика, сім'я.

Klimentko E. Form social structure of children in Ukraine

In the article the domestic, state-public, state and alternative forms of social device of children open up, their effectiveness is compared, the structure of the operating in Ukraine system of social defense of childhood is analyses. To the person the attention an author turned on development of state policy on overcoming of social orphanhood.

Key words: domestic forms, state-public forms, social orphanhood, social policy, family.

УДК 316.472.42

Л.А. ПЕТРЕНКО

ЛЮБОВНАЯ ЗАВИСИМОСТЬ (АДДИКЦИЯ): ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ, ПРОЯВЛЕНИЯ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ В ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье анализируется понятие и сущность любовной зависимости, даются различные трактовки основных признаков и проявлений любовной зависимости в гендерных отношениях, дается краткая характеристика основных черт личности аддикта, определяются основные пути преодоления любовной зависимости в гендерных отношениях.

Ключевые слова: *зависимость, любовная зависимость, любовная аддикция, аддикт, объект зависимости, признаки любовной зависимости, проявления любовной зависимости, пути преодоления любовной зависимости.*

Гармоничные гендерные отношения характеризуются наличием свободы между партнерами. Любовь, отношения, супружество не должны порождать порабощение одного партнера другим, а приносить в их жизнь нечто ценное и улучшать ее. Несвобода партнеров в гендерных отношениях может привести к возникновению любовной зависимости и, как следствие, к гендерному насилию. Тема любовной зависимости приобретает в современном социуме все большую популярность, она весьма обширна, местами противоречива и сложна, в связи с чем требует дальнейшей ее научной разработки.

Анализ этого сложного социально-психологического явления целесообразно начать с определения понятия любовной зависимости (аддикции).

Любовная зависимость – это аддикция, сформированная на базе межличностных отношений. Любовная аддикция – это аддикция отношений с фиксацией на другом человеке, для которой характерны отношения, возникающие между двумя аддиктами. Поэтому отношения, в которые вступает любовный аддикт, называются соаддиктивными. Наиболее типичным для них вариантом являются отношения любовного аддикта с аддиктом избегания.

С точки зрения И. Ципоркиной, Е. Кабановой, любовная зависимость – это чрезмерная привязанность к определенному человеку, сопровождаемая потерей самоконтроля, навязчивым поведением, невосприимчивостью к отказам и оскорблениям [7, с. 87].

Изучением зависимости в отношениях в гендерных посвятили свои труды такие ученые, как Т. Парсонс, Г. Спенсер, З. Фрейд, Э. Фромм, Ж. Мишле, А. Воскобойников, А. Гусейнов, Г. Силасте и другие. Однако

эта тема настолько обширна и всеобъемлюща, что требует дальнейшей разработки ее в науке.

Цель статьи – раскрытие сущности любовной зависимости через выявление и анализ ее признаков и проявлений, выработка путей и методов преодоления любовной зависимости.

Распознать первые признаки и проявления любовной зависимости достаточно непросто. Любовная аддикция сложно поддается описанию и диагностированию.

Вот далеко не полный перечень признаков и проявлений любовной зависимости:

1) концентрация аддиктом на объекте своей зависимости все своих мыслей и планов на будущее, а с другой стороны – отсутствие всяческих ориентиров на будущее без центра его жизни – любимого человека;

2) смещение приоритетов в жизни аддикта: со своих интересов на интересы объекта зависимости, что, в свою очередь, приводит к переходу своих интересов на второй план. В результате этих процессов происходит частичная или полная потеря зависимой личностью своих индивидуальных психологических особенностей, хобби, увлечений, профессии. То есть из самобытной интересной личности аддикт превращается в бледную копию своего партнера;

3) измены партнеры аддикт считает свидетельством его непривлекательности и неспособности удержать партнера (партнершу);

4) отсутствие возлюбленного делает жизнь аддикта бессмысленной и тоскливой;

5) принятие аддиктом неадекватного к себе отношения для сохранения и продолжения взаимоотношений с партнером, от которого он испытывает зависимость;

6) постоянный поиск аддиктом подтверждения чувств партнера к нему и в случае их ненахождения – эмоциональные переживания от грусти до депрессии;

7) зависимая личность не принимает самостоятельных решений, она теперь все согласовывает с партнером, он может ее легко переубедить. Аддикт теряет контроль над своей жизнью, так как точка контроля и ответственность переходят к партнеру (а человека при этом никто не спрашивал, есть ли у него готовность и желание нести ответственность за обоих партнеров);

8) в зависимых отношениях сексуальная сфера чрезвычайно деформирована. С одной стороны, аддикт в сексуальных отношениях испытывает постоянную нехватку интимной близости, а с другой стороны, не получает удовлетворение от нее. Поскольку человек, находящийся в любовной зависимости, постоянно испытывает эмоциональное напряжение, в интимной близости он не способен расслабиться и получить сексуальное удовлетворение. В связи с этим даже если партнеры достаточно регулярно вступают в интимные отношения, все равно зависимый партнер не получает тех эмоций, который мог бы получать, находясь в здоровом эмоциональном состоянии.

Обратной стороной деформации сексуальной сферы в зависимых отношениях является использование интимной близости как метода примирения партнеров после конфликта. Сразу следует заметить, что это порочный круг: проблемы в общении никуда не уходят, они лишь на время отходят на второй план. Кроме того, сексуальные отношения, имеющие под собой основу конфликт, не могут сравниться с той близостью, которая возникает из нежных и терпетных чувств партнеров друг к другу;

9) зависимый человек очень боится одиночества, поскольку в аддитивных отношениях частично или полностью теряется его личность. Поэтому одиночество воспринимается как конец жизни и во многих случаях является главным сдерживающим фактором, который оставляет человека в таких ущербных отношениях. Более того, общество постоянно поддерживает в человеке этот страх остаться покинутым и одиноким (особенно это касается женщин).

Данный перечень не является исчерпывающим, поскольку в каждом конкретном случае возможны свои проявления данного явления. Ясно одно: любовная зависимость – это вид психологической зависимости, ничуть не менее опасная форма зависимости, чем алкогольная и наркотическая. Отсюда следует, что любовную зависимость следует лечить и искать различные методы ее устранения.

Попробуем перечислить возможные способы и пути избавления от этого психологического и социального недуга.

Начнем с первого описанного нами признака и проявления любовной зависимости: концентрация мыслей, слов, действий и планов на будущее аддикта лишь с объектом зависимости. Здесь самое главное – это осознание того, что это происходит. Необходимо отключить эмоции и включить разум: “О ком и о чем я постоянно размышляю, говорю?”, “Для кого и во имя кого я это делаю?” “Каковы мои планы на будущее?”, “Представляю ли я себя без этого человека?”. Очень важно, чтобы ответы на эти или подобные вопросы были искренними. Когда ответы на заданные вопросы получены, необходимо провести границу между мыслями, словами, действиями и планами, которые касаются лично аддикта и его партнера. Наиболее важным моментом в этом является выделение хоть ничтожно малой доли именно своих личных интересов, а не интересов партнера. Проведя границу интересов, аддикт (зависимый человек) может обнаружить, что лишь 5–10% от общего числа являются его собственными, если, конечно, они будут обнаружены. Это является сигналом того, что зависимость вошла в крайнюю стадию. Следующим шагом здесь будет увеличение доли собственных интересов хотя бы вдвое (а если они отсутствуют, то их появление). Не стоит делать резких рывков, нужно планомерно искать те сферы, которые касаются лично Вас, а не возлюбленного (возлюбленной). Кстати, мужчины гораздо реже попадают в ситуацию любовной зависимости, поскольку изначально они больше сконцентрированы на себе и своей личности (работа, увлечения, хобби, друзья), в этом их поддерживает социум, кото-

рий жінцям внушає самопозиціонування виключительно через призму чоловіка (дім, сім'я, діти). Поступенне виявлення і реалізація своїх власних потребностей дозволить дати толчок залежній особистості к виходу з любовної аддикції.

Второе проявление любовной аддикции является продолжением первого: интересы объекта зависимости являются для аддикта приоритетными, в свою очередь, свои интересы отходят на второй план (если конечно они до сих пор сохранились). Что касается этой проблемы, то тут следует постепенно выводить свои интересы из тени интересов партнера. В момент принятия решения аддикту следует задать себе вопрос: “В интересах кого я сейчас действую?” И если ответ будет: “В интересах партнера”, то ему (аддикту) желательно изменить решение, чтобы в нем оказалась хотя бы доля его собственных интересов.

Следующее проявление зависимых отношений – это нахождение фактов для оправдания измены партнера. Измена партнера является для аддикта свидетельством его (ее) непривлекательности и неспособности удерживать партнера (партнершу). Самооценка понижается, уровень уверенности в себе падает. Для исправления ситуации следует работать над повышением своей самооценки и уверенности в себе (здесь помогут и позитивные утверждения, и новый имидж, и новая работа, которая поможет реализовать скрытые способности и таланты). Наиболее важное – это постоянный поиск и открытие положительных качеств, которые отличают аддикта как уникальную и неповторимую личность. Кроме того, зависимой личности необходимо прекратить общение с людьми, которые постоянно критикуют ее, находят недостатки и каждый раз пытаются найти новые. Здоровую критику выслушивать можно и нужно (но это уже другая наука).

Проявлением зависимых отношений также является то, что без присутствия объекта зависимости жизнь зависимого становится бессмысленной и тоскливой. Центром жизни аддикта является его (ее) возлюбленный, соответственно, если возлюбленного нет в жизни, то пропадает всякий смысл и наполненность жизни. Это очень серьезная проблема, которая требует своевременного решения. Самыми крайними формами тут выступают суицидальные наклонности зависимого участника гендерных отношений. Здесь необходим комплексный подход: и психологические тренинги, и поддержка родных и близких, и поиск новых мест приложения своих талантов и способностей. Очень эффективным методом избавления от любовной зависимости является погружение в работу. Именно в это время у аддикта может открыться “второе дыхание” по генерированию новых идей. Чем больших успехов аддикт будет достигать в работе, тем больше она начнет его увлекать.

Любовная зависимость парализует волю зависимого человека: все попытки уйти от партнера, к которому он испытывает любовную зависимость, заканчиваются примирением и его уступками. Решение проблемы – воспитание характера (силы воли). Для избавления от зависимости нужно в первую очередь оградить себя от общения объекта зависимости. Плано-

мерно и решительно следует избавлять свою жизнь об присутствия объекта зависимости или хотя бы частично внести в свою жизнь заботу о собственной личности и собственных интересах. Рекомендуются поставить цели в жизни, озвучить свои желания. Исключить из своих желаний объект зависимости. Нужно вывести из круга своих целей те, которые непосредственно связаны с объектом зависимости.

В зависимых отношениях аддикт постоянно ищет подтверждения чувств партнера к нему и если их не находит, то испытывает сильные эмоциональные переживания от грусти до депрессии. Для исправления ситуации рекомендуется провести границу между зависимым партнером и объектом зависимости. Не следует приписывать чувства аддикта своему партнеру и наоборот. Не стоит выяснять с партнером степень его любви. Аддикту необходимо научиться быть любимым(ой): здесь могут помочь занятия самовнушением и самообразованием. Необходимо преодолевать чувство вины, окружить себя людьми жизнерадостными, уверенными. Зависимой личности для выхода из этой ситуации необходимо полюбить себя, поверить в свою гармоничность и индивидуальность.

Как мы уже заметили, зависимая личность не принимает самостоятельных решений и все согласовывает с партнером, который может ее легко переубедить. Таким образом, аддикт теряет контроль над своей жизнью. Зависеть от чужих решений и настроений – это очень опасный путь развития, так как у партнера, на которого возлагает свои надежды аддикт, могут отсутствовать жизненные ориентиры. Отсюда следует одно: нужно постепенно заново учиться принимать самостоятельные решения; пусть они поначалу будут незначительные, однако приобретенная уверенность в собственных силах позволит аддикту выйти из тупиковой ситуации зависимости.

Что касается деформации сексуальной сферы, то тут следует подходить очень осторожно. Возможно, некоторое время будет полезно сделать перерыв в сексуальных отношениях и дать обоим партнерам привести в порядок свои мысли и чувства. В крайних случаях необходима помощь психоаналитика и сексопатолога.

Одиночество, которого так боится зависимая личность, рекомендуется заполнять теми занятиями и увлечениями, которые позволят отвлечься от грустных мыслей об объекте зависимости. Это могут быть увлечение музыкой, просмотр новых интересных кинофильмов, посещение языковых курсов и любые другие занятия, которые увлекают человека. Можно начать заниматься творчеством: рисование, художественные кружки, танцы, где вероятны новые знакомства и формирование нового круга общения. Практически в каждом человеке присутствует творческое начало, и аддикт может найти его в себе.

А вот алкоголь, курение и другие вредные привычки помощи оказать не смогут, а лишь на время отключат сознание, после чего последует горькое пробуждение.

Выводы. Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы. Любовная аддикция (зависимость) – это опасное явление в современных гендерных отношениях, которое требует к себе внимания социума и поиска путей выхода из нее. Важно обратить внимание, что любовная зависимость – это предпосылка к домашнему насилию со стороны мужа (реже – жены). В Украине 68% женщин терпят насилие в семье – психологическое или физическое, 20% из них подвергаются побоям. Поэтому устранение любовной зависимости в гендерных отношениях как предпосылки (а в некоторых случаях главной причины) гендерного насилия является важной социальной задачей. Эту задачу предлагается решать. Следует отметить, что преодоление в обществе такого явления, как любовные аддиктивные отношения, необходимо осуществлять путем изменения гендерных стереотипов, гендерных ролей, гендерной политики и создания специальных центров социальной реабилитации для жертв зависимости и насилия в гендерных отношениях.

Список использованной литературы

1. Белая А. Любовная зависимость [Электронный ресурс] / А. Белая. – Режим доступа: hearts.in.ua/articles/heart-love/590.php.
2. Домкина Н. Любовь или зависимость [Электронный ресурс] / Н. Домкина. – Режим доступа: www.realove.ru.
3. Домкина Н. Зависимость – подмена любви [Электронный ресурс] / Н. Домкина. – Режим доступа: <http://subscribe.ru/archive/rest.love.realoveru/200809/18002353.html>.
4. Домкина Н. Пути преодоления любовной зависимости [Электронный ресурс] / Н. Домкина. – Режим доступа: www.realove.ru.
5. Короленко М. Любовная зависимость. Причины и пути преодоления [Электронный ресурс] / М. Короленко. – Режим доступа: [//magichka.kiev.ua/node/3744](http://magichka.kiev.ua/node/3744).
6. Ротенберг В. Самовосприятие (“образ Я”) и психологические механизмы зависимых отношений [Электронный ресурс] / В. Ротенберг. – Режим доступа: www.rjews.net/v_rotenberg/zavisim-otnoch.html.
7. Ципоркина И.В. Психологическая зависимость: как не разориться, покупая счастье / И.В. Ципоркина, Е.А. Кабанова. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА. – 336 с.

Статья поступила в редакцию 14.08.2012.

Петренко Л.О. Любовна залежність: основні ознаки, прояви і шляхи її подолання в гендерних відносинах

У статті проаналізовано поняття і суть любовної залежності, подано різні трактування основних ознак і проявів любовної залежності в гендерних стосунках, наведено коротку характеристику основних рис особи аддикта, визначено основні шляхи подолання любовної залежності в гендерних стосунках.

Ключові слова: залежність, любовна залежність, любовна аддикція, аддикт, об'єкт залежності, ознаки любовної залежності, прояви любовної залежності, шляхи подолання любовної залежності.

Petrenko L. Love dependence: main features, demonstrations and overcoming ways in gender relations

A concept and essence of love dependence are analysed in the article, different interpretations of basic signs and displays of love dependence are given in gender relations, short description of основних lines of personality of dependent personality is given, the basic ways of overcoming of love dependence are determined in gender relations.

Key words: *dependence, love dependence, emotional dependence, dependent personality, object of dependence, signs of love dependence, display of love dependence, way of overcoming of love dependence.*

УДК 316.346.32-058.862

Г.Д. ХАРХАН

СІМЕЙНІ ФОРМИ ОПІКИ ДІТЕЙ-СИРИТ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто особливості сімейних форм опіки дітей-сиріт на сучасному етапі розвитку українського суспільства. До традиційних форм сімейної опіки належать усиновлення (удочеріння) й опіка (піклування). До інноваційних форм сімейної опіки належать прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, СОС-дитяче містечко. Порівняльний аналіз вищезазначених форм сімейної опіки дає змогу зазначити, що найкращою формою влаштування дитини-сироти є усиновлення (удочеріння), тому що дитина позбавляється соціального статусу "сироти" і стає рівноправним членом родини. Проте найбільша кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перебуває під опікою та піклуванням.

Ключові слова: діти-сироти, соціальне сирітство, сімейні форми опіки.

У сучасному глобалізаційному світі проблема дітей-сиріт є однією з найбільш актуальних. Явища аномії, безробіття, бідності, лібералізації статевих стосунків, девіантного материнства, процес трудової міграції, епідемія ВІЛ/СНІД, високий рівень розлучень, позашлюбне народження одинокими неповнолітніми матерями, асоціальний спосіб життя зменшують виховний потенціал сім'ї та призводять до поширення соціального сирітства. За даними Державної служби статистики України, загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2006 р. становила 102 912 осіб, у 2007 р. – 102 924 особи, у 2008 р. – 103 542 особи, у 2009 р. – 100 787 осіб, у 2010 р. – 98 119 осіб, у 2011 р. – 97 994 особи. На фоні загального зменшення кількості дітей спостерігається тенденція до зменшення кількості такої категорії, як діти-сироти.

Відповідно до міжнародних норм утримання та виховання дітей-сиріт, зокрема Конвенції ООН про права дитини, сімейне середовище є найбільш бажаним і сприятливим для їхнього розвитку. Так, за даними соціологічного опитування "Сім'я і діти: результати спеціального соціально-демографічного дослідження", на запитання "Як Ви вважаєте, яка форма влаштування є найкращою для таких дітей?" у відповідях респондентів – пересічних громадян – перевага надавалась саме сімейним формам опіки: прийомна сім'я (66%); усиновлення громадянами України (61%); дитячий будинок сімейного типу (44%); усиновлення іноземними громадянами (17%); виховання дітей у спеціалізованих закладах: школи-інтернати, ди-

тячі будинки, будинки дитини (12%). Проте 81% громадян на запитання “Чи допускаєте Ви можливість, що Ви самі усиновите/взьмете під опіку дитину, позбавлену батьківської опіки або організуєте дитячий будинок сімейного типу?” відповіли “ні”, а 19% – “так”. Переважна більшість (89%) респондентів вказали, що в них у сім’ї ніколи не обговорювалася можливість взяти на виховання дитину, яка залишилася без батьківського піклування [9, с. 169]. З одного боку, простежується розуміння громадянами доцільності зростання дитини, позбавленої батьківської опіки, у сім’ї, а з іншого – неготовність українського суспільства до цього.

Аналіз наукової літератури дає можливість зазначити, що проблеми соціального сирітства вивчали науковці: О. Балакірева, Л. Волинець, Б. Кобзарь, О. Коваленко, Н. Комарова, І. Пєша, О. Яременко та ін.; правові основи сімейних форм опіки дітей-сиріт відображено в працях О. Губанової, Л. Зілковської, І. Ковальчук, В. Москалюк, С. Морозової, Н. Рудого, Т. Стоянова, Ю. Черновалюк та ін.; педагогічні аспекти функціонування сімейних форм опіки дітей-сиріт досліджено вченими Т. Алексеєнко, О. Безпалько, З. Дорогонько, І. Зверєвою, А. Капською, І. Пешєю, І. Плугатор, І. Ченбай та ін.; психологічні основи сімейних форм опіки дітей-сиріт вивчали Г. Бевз, Т. Говорун, Е. Шумейко та ін.

У соціологічній науці сімейні форми опіки дітей-сиріт є досить малодослідженими, тому особливу цінність становлять дисертаційні роботи А. Сазонової “Соціальні інститути забезпечення права дитини на сім’ю” та О. Заєць “Соціальні інститути в системі життєвляштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків”. У контексті досліджуваної проблеми, досить ґрунтовною науковою працею є монографія В. Буяшенко “Соціальне піклування в структурі життєдіяльності суспільства”, в якій розглянуто явище соціального піклування з точки зору його укоріненості у структурах повсякденності, у соціокультурних традиціях, в інституційних вимірах суспільної життєдіяльності. Проте в науковому просторі недостатня увага приділяється порівняльному аналізу традиційних та інноваційних форм сімейної опіки.

Тому **метою статті** є порівняльний аналіз сімейних форм опіки дітей-сиріт на сучасному етапі розвитку українського суспільства, що трансформується. **Завдання статті:** по-перше, розглянути традиційні (усиновлення/удочеріння, опіка/піклування) й інноваційні (прийомна сім’я, дитячий будинок сімейного типу, СОС-дитяче містечко) форми сімейної опіки дітей-сиріт; по-друге, навести порівняльний аналіз вищезазначених форм опіки у вигляді таблиці.

Розпочнемо з усиновлення (удочеріння) як традиційної форми опіки дітей-сиріт, ефективність якої перевірена та доведена часом. Згідно із Сімейним кодексом України (далі – СКУ), **усиновлення** – це прийняття усиновлювачем у свою сім’ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду [10, с. 76].

За даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, протягом I кварталу 2011 р. громадянами України усиновлено 453 дитини-сироти й іноземними громадянами усиновлено 241 дитину-сироту.

Особливості цієї сімейної форми опіки:

1. Усиновленою може бути дитина (ст. 208 СКУ): дитина, яку залишили в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я; дитина, яку підкинули або знайшли. Усиновлення дитини можливе тільки після досягнення нею 2-місячного віку, протягом цього терміну батьки мають змогу повернути її до себе. Кількість дітей, яких може усиновити одна особа, не обмежується.

2. Підставою для усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є письмова нотаріально завірена згода на це біологічних батьків. Проте воно може бути проведене і без згоди батьків, у випадку коли вони невідомі, безвісно відсутні, недієздатні, позбавлені батьківських прав, без поважних причин більше ніж 6 місяців не проживають з дитиною та не піклуються про неї.

3. Усиновлення (удочеріння) передбачає збереження родинних зв'язків між братами та сестрами, їх не можуть передати в різні родини на виховання, крім суттєвих обставин, які визначає суд.

4. Усиновителями можуть бути повнолітні дієздатні особи, різниця у віці між усиновителем та дитиною повинна становити не менше ніж 15 років. Перевага при всиновленні надається особі, у сім'ї якої виховується дитина; вітчиму або мачусі; особі, яка бере кількох дітей, котрі є братами, сестрами; родичам дитини. Звісно, перевагу має подружжя перед одинокими громадянами.

5. Усиновлена дитина втрачає статус "дитини-сироти", позбавляючись усіх державних пільг і гарантій для цієї соціально незахищеної категорії дітей, та прирівнюється у правах та обов'язках до рідних дітей.

6. Усиновителі мають право на збереження таємниці факту всиновлення дитини, зміну відомостей про її місце та дату народження, зміну її прізвища, ім'я та по батькові. Зазначимо, що таке право порушує положення Конвенції ООН про права дитини, зокрема ст. 7.

О. Губанова у дисертаційній роботі вказує порядок дій, якого слід дотримуватися при здійсненні процедури усиновлення: 1) постановка на облік відповідними органами дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання у сім'ї громадян, та ведення такого обліку (ст. 214 СКУ); 2) постановка на облік відповідними органами осіб, які бажають усиновити дитину, та ведення такого обліку (ст. 215 СКУ); 3) інформування кандидатів у всиновлювачі про дітей, які можуть бути усиновлені, з метою підібрання сім'ї усиновлювача для дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування; 4) звернення до суду усиновлювача із заявою про усиновлення дитини [3; 6].

Усиновлення (удочеріння) як форма опіки дітей-сиріт є найбільш бажаною традиційною формою, тому що дитина позбавляється соціального статусу “сироти” і прирівнюється у правах та обов’язках до рідних дітей.

Іншою традиційною формою влаштування дітей-сиріт є опіка (піклування), яка має давню історію та національну специфіку. Так, Н. Рудий установив етапність розвитку інституту опіки і піклування в Україні, підкреслюючи, що опіка та піклування були складовою ширшого поняття – приймацтва, яке діяло в рамках української звичаєво-правової традиції та базувалося на добровільному прийнятті в сім’ю однієї чи кількох осіб на умовах опіки або усиновлення [6; 8].

Встановлення опіки та піклування – це влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім’ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів [4, с. 19].

За даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, станом на 01.04.2011 р. в Україні під опікою та піклуванням перебувало 62 716 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, це 64% від загальної кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Особливості цієї традиційної сімейної форми опіки дітей-сиріт:

1. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років, а піклування – над дитиною у віці від 14 до 18 років (ст. 243 СКУ).

2. Опікуном (піклувальником) може бути повнолітня дієздатна особа, яка не вживає спиртних напоїв, наркотичних засобів, не була позбавлена батьківських прав. Перевага надається родичам незалежно від їх місця проживання й особам, у сім’ї яких проживає дитина на момент, коли виникають підстави для встановлення над нею опіки або піклування. Зазначимо, що обов’язки з опіки (піклування) ним виконуються безоплатно.

3. Якщо дитина постійно перебуває в дитячому закладі (системи охорони здоров’я, освіти, праці та соціальної політики), то опікуном є директор цього закладу.

4. Дитина, над якою встановлено опіку (піклування), не втрачає соціального статусу “сироти”, за нею зберігаються державні пільги та гарантії для цієї соціально незахищеної категорії населення.

5. Дитина, над якою встановлено опіку (піклування), має право підтримувати особисті контакти з біологічними батьками й іншими родичами, якщо це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду.

Зауважимо, досить поширеною практикою є встановлення бабуся/дідусем опіки над онукою/онуком, тому слід враховувати, з одного боку, їх вік, здоров’я, матеріальний стан, а з іншого – відтворення досвіду виховання власних дітей уже на онуках, який у більшості випадків виявився невдалим.

Поступово в українському суспільстві набувають розвитку інноваційні форми опіки. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про прийомну сім’ю” від 26.04.2002 р. № 565, **приймна сім’я** (далі – ПС) – сім’я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Діти мають право проживати у прийомній сім’ї до 18 років, а у випадку продовження навчання – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів [6].

Відповідно до аналітично-інформаційної довідки про діяльність мережі центрів соціальних служб для сім’ї, дітей і молоді та закладів соціального обслуговування у 2011 р. в Україні функціонувало 3588 прийомних сімей, у них виховувалась 6275 прийомних дітей [1, с. 15].

Особливості цієї інноваційної сімейної форми опіки дітей-сиріт:

1. Прийомні діти зберігають соціальні статуси “дитини-сироти” та “дитини, позбавленої батьківського піклування”, що передбачають державні пільги цієї соціально незахищеної категорії населення.

2. Особи, які мають намір утворити прийомну сім’ю, обов’язково проходять тренінгові заняття для прийомних батьків, котрі спрямовані на підвищення їх педагогічної, психологічної, правової культури. Особливий акцент у роботі здійснюється на адаптації дитини-сироти до сімейного середовища, виробленні стратегії її особистісного розвитку, корекції психоемоційної й інтелектуальної сфер, попередження девіантної поведінки.

3. Проживання прийомних дітей здійснюється на власній житловій площі прийомних батьків за наявності відповідних санітарно-гігієнічних і побутових умов. Причому держава не надає жодних пільг щодо покращення житлових умов.

4. Державою здійснюється фінансове утримання прийомних дітей згідно з нормами утримання дітей-сиріт, за принципом “гроші ходять за дитиною”. Також одному з прийомних батьків виплачується грошове забезпечення.

5. Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти із біологічними батьками й іншими родичами, якщо це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду. Проте форма такого спілкування визначається органом опіки за погодженням прийомних батьків та за участю соціального працівника, що здійснює соціальний супровід.

Іншою інноваційною формою опіки дітей-сиріт є дитячий будинок сімейного типу. Згідно із Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу” від 26.04.2002 р. № 564, **дитячий будинок сімейного типу** (далі – ДБСТ) – окрема сім’я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, котрі беруть на виховання та спільне проживання не менше ніж 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [5].

Відповідно до аналітично-інформаційної довідки про діяльність мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та закладів соціального обслуговування у 2011 р. в Україні функціонувало 609 ДБСТ, у яких виховувалося 4165 дітей-вихованців [1, с. 15].

Особливості цієї сімейної форми опіки:

1. У ДБСТ у першу чергу влаштовуються діти, які перебувають між собою у родинних зв'язках. Він комплектується дітьми протягом 12 місяців із дня створення.

2. Батьки-вихователі отримують індивідуальний житловий будинок або багатокімнатну квартиру, а також необхідні меблі, побутову техніку та інші предмети тривалого вжитку.

3. Діти – вихованці ДБСТ мають пільги та гарантії, які встановлені для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вони також зберігають право на раніше призначені аліменти, пенсію та інші види державної допомоги. Отримані кошти переходять у розпорядження батьків-вихователів і витрачаються на утримання вихованців.

4. Батьки-вихователі отримують грошове забезпечення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з якого здійснюється нарахування та сплата страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

5. Соціальний супровід ДБСТ, який здійснюють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ), є постійним. Кандидати у батьки-вихователі обов'язково проходять курс підготовки до створення ДБСТ і його ефективного функціонування.

6. Діти-вихованці мають право підтримувати особисті контакти із біологічними батьками й іншими родичами, якщо це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду. Проте форма такого спілкування визначається органом опіки, за погодженням батьків-вихователів, та за участю соціального працівника, що здійснює соціальний супровід.

Найменш поширеною інноваційною формою сімейною опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є СОС-дитяче містечко. Згідно із Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Типового положення про СОС-дитяче містечко” від 15.03.2006 р. № 310, **СОС-дитяче містечко** (далі – СОС-ДМ) – це спеціалізований виховний заклад для проживання, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до досягнення ними 18-річного віку, а у разі продовження навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, ВНЗ I–IV рівня акредитації – 23-річного віку [7].

Другого липня 2010 р. у м. Бровари (Київська обл.) відкрилось перше (поки єдине) СОС-дитяче село. Станом на 20.04.2012 р. воно складається з 18 будинків, де живуть 63 дитини з 11 СОС-сімей, віком від 1,5 до 18 років.

Особливості цієї сімейної форми опіки дітей-сиріт:

1. На території містечка розташовано 10–14 будинків, у кожному з яких проживає не більше ніж десять дітей разом із вихователем; будинки

для проживання дітей віком від 16 років; адміністративний будинок і будинки для проживання працівників містечка.

2. До містечка приймаються діти віком до 10 років (крім випадків влаштування братів і сестер старшого віку) за направленням органів опіки та піклування за домовленістю з комітетом з влаштування дітей, утвореним у містечку.

3. За дітьми, влаштованими до містечка, зберігаються пільги та державні гарантії згідно з державними соціальними стандартами, а також право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, що перераховуються на їх особові рахунки, відкриті в установах банків. Зазначені кошти використовуються за спільним рішенням директора містечка й органу опіки та піклування виключно для задоволення потреб дітей (навчання, лікування, придбання житла тощо). Рішення приймається з урахуванням думки дітей, їх віку та рівня розвитку.

4. Навчання дітей, влаштованих до містечка, забезпечується на базі дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних та ВНЗ за місцем розташування містечка з урахуванням інтересів і здібностей дітей.

5. Діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами у разі, коли це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду. Форму такого спілкування визначає орган опіки та піклування за погодженням з директором містечка.

6. Суб'єкти виховного процесу: основні вихователі “мама” та “тітка”) та допоміжні (педагоги, психологи, соціальні працівники). “Мама” – це професійна роль жінки, яку вона отримує після проходження теоретичної та практичної підготовки до створення СОС-сім’ї та виховання дітей-сиріт. “Тітка” – це професійна роль жінки, яку вона отримує після проходження теоретичної та практичної підготовки до виховання дітей у випадку заміни “мами” під час хвороби, відпустки тощо.

Для більшої наочності подамо вищеописані форми сімейної опіки дітей-сиріт у вигляді таблиці.

Таблиця

Схожість та відмінність сімейних форм опіки дітей-сиріт

Ознаки	Усиновлення/ удочеріння	Опіка (піклування)	ПС	ДБСТ	СОС-ДМ
Кіл-ть дітей у родині разом з прийомними	Будь-яка	Будь-яка	Не більше ніж 5	Не більше ніж 10	Не більше ніж 10 в одній сім’ї
Фінансове утримання дітей	Власні кошти	Власні кошти, пенсія з втрати годувальника, виплати з бюджету на утримання дитини	Виплати з бюджету, згідно з нормами утримання дітей-сиріт (2 прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку)	Виплати з бюджету, згідно з нормами утримання дітей-сиріт (2 прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку)	Виплати з бюджету, згідно з нормами утримання дітей-сиріт (2 прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку)

Продовження табл.

Ознаки	Усиновлення/- удочеріння	Опіка (піклування)	ПС	ДБСТ	СОС-ДМ
Фінансове утримання батьків	Власні кошти	Власні кошти	Грошове забезпечення з бюджету	Грошове забезпечення з бюджету	Грошове забезпечення з бюджету
Житло	Власне житло	Власне житло	Власне житло	Службове приміщення, виплата комунальних послуг з місцевого бюджету	Службове приміщення
Оздоровлення дітей	За власні кошти	За сприяння відділів у справах сім'ї, молоді та спорту, за частковою оплатою або безкоштовно	За сприяння відділів у справах сім'ї, молоді та спорту безкоштовно	За сприяння відділів у справах сім'ї, молоді та спорту безкоштовно	За сприяння відділів у справах сім'ї, молоді та спорту безкоштовно
Права прийомних дітей на майно прийомних батьків	Як у рідних	Часткове, якщо опікуни є родичами дитини	Немає	Немає	Немає
Соціальний супровід	Немає	Не постійно. Здійснює ЦСССДМ	Постійно. Здійснює ЦСССДМ	Постійно. Здійснює ЦСССДМ	Постійно. Здійснює ЦСССДМ

Висновки:

1. На сучасному етапі розвитку українського суспільства існують такі форми сімейної опіки дітей-сиріт: усиновлення (удочеріння), опіка (піклування), прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, СОС-дитяче містечко.

2. Найкращою формою сімейної опіки дітей-сиріт є усиновлення (удочеріння). З боку дитини, це втрата соціального статусу "сироти" та входження до сім'ї на правах рідної дитини, а з боку держави – це припинення виплат, пільг і гарантій. Усі діти, що виховуються в різних формах сімейної опіки, можуть бути усиновленими.

3. В Україні найбільш поширеною формою сімейної опіки дітей-сиріт є опіка (піклування), а найменш – СОС-дитяче містечко. На відміну від традиційних форм опіки інноваційні передбачають повну державну підтримку, матеріальну допомогу та постійний соціальний супровід. Останнім часом саме інноваційні форми опіки дітей-сиріт набувають сталого розвитку.

Подальший науковий пошук зазначеної проблеми потребує вивчення зарубіжного досвіду сімейних форм опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Список використаної літератури

1. Аналітично-інформаційна довідка про діяльність мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та закладів соціального обслуговування у 2011 р. : підсумки проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю у 2011 р. – Київ, 2012. – 28 с.
2. Буяшенко В. Соціальне піклування в структурі життєдіяльності суспільства : монографія / В. Буяшенко. – К. : Асканія, 2010. – 351 с.
3. Губанова О.В. Організаційно-правове регулювання усиновлення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Губанова. – К., 2011. – 17 с.
4. Комарова Н. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2-х кн. / Н. Комарова, І. Пеша. – К. : Держсоцслужба, 2006. – Кн. 1. – 118 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу” від 26.04.2002 р. № 564 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про прийомну сім'ю” від 26.04.2002 р. № 565 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Типового положення про СОС-дитяче містечко” від 15.03.2006 р. № 310 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/310-2006-п>.
8. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.Я. Рудий. – Л., 2011. – 22 с.
9. Сім'я і діти: результати спеціального соціально-демографічного дослідження // Український соціум. – 2008. – № 3. – С. 153–169.
10. Семейный кодекс Украины. – Харьков, 2004. – 111 с.
11. Черновалюк Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу : монографія / Ю. Черновалюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 171 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2012.

Хархан Г.Д. Семейные формы опеки детей-сирот: сравнительный анализ

В статье рассмотрены особенности семейных форм опеки детей-сирот на современном этапе развития украинского общества. К традиционным формам семейной опеки принадлежат усыновление (удочерение) и опека (попечительство). К инновационным формам семейной опеки принадлежат приемная семья, детский дом семейного типа, СОС-детский городок. Сравнительный анализ вышеупомянутых форм семейной опеки позволяет отметить, что наилучшей формой устройства ребенка-сироты является усыновление (удочерение), потому что ребенок лишается социального статуса “сироты” и становится равноправным членом семьи. Однако, наибольшее количество детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, находится под опекой и попечительством.

Ключевые слова: *дети-сироты, социальное сиротство, семейные формы опеки.*

Kharkhan G. Family forms of orphan's trusteeship: comparative analysis

In the article the features of family forms of orphan's trusteeship on the modern stage of development of Ukrainian society are considered. Adoption and caring are belong to the traditional forms of family trusteeship. Foster family, child's family type house, SOS-children's village are belong to the innovative forms of family trusteeship. The comparative analysis of the above-mentioned forms of family trusteeship allows to mark that the best form of placement of orphan is adoption, because a child is deprived of „orphan” social status and becomes an equal in rights with other family members. However the most children-orphans in Ukraine are on a caring trusteeship now.

Key words: orphans, social orphanhood, family forms of trusteeship.

УДК 316.334.3

М.С. ХРУСТАЛЕВА

СЕМЬЯ В ПАРАДИГМЕ ТЕОРИИ ОБЩЕСТВА РИСКА

В статье рассматриваются некоторые особенности современной семьи в аспекте теории общества риска. В частности, отмечается ограниченный характер кризисных явлений в семье. В Украине традиционные ценности еще достаточно прочны в функционировании семьи как социального института. На семейные отношения оказывают влияние социальные сети. К семейным рискам относится ослабление власти семьи, притупление чувств обязательности, ответственности, вытекающих из принадлежности к семье.

Ключевые слова: семья, общество риска, традиционные ценности, социальные сети, семейные риски, социологические исследования.

Постановка проблемы. Разрушительные последствия промышленной деятельности человеческого сообщества, которые заключаются в крупных техногенных катастрофах, угрозах и опасностях ядерной энергетики, проблемах хранения и утилизации промышленных отходов, ограниченных запасах природных ресурсов, вырубке лесов, химическом загрязнении воды, земли и воздуха, побуждают рассматривать современное общество (общество модерна) как чрезвычайно опасное для человека. Риски, угрожающие самому существованию человеческого рода, связаны не только с техногенными факторами, но и с социальными, нравственными, культурными. Все это дает основание говорить о наступлении общества риска, являющегося важной составляющей характеристикой общества нового модерна. Авторство теории общества рисков принадлежит У. Беку. В своей книге “Общество риска. На пути к другому модерну” он пытается ответить на вопрос, “каким образом в рамках социологически информированного и инспирированного мышления можно понять и осмыслить эту неуверенность духа времени, отрицать которую в плане критики идеологии было бы цинично, а поддаваться ей без сопротивления – опасно” [1, с. 10].

К перечню проблем нового модерна, исходя из интересов нашего исследования, можно добавить кризис института семьи. Черты этого кризиса определились уже на этапе позднего модерна, то есть в первых десятилетиях XX в., что довольно точно описано еще П. Сорокиным в 1918 г. [2]. В полной мере кризис проявился в середине 70 гг. XX ст. и привел к новому демографическому повороту. В эпоху второго модерна кризис семьи приобрел новые качества, а эсхатологический прогноз в отношении семьи – новое терминологическое звучание. Это привело к необходимости пере-

осмысления данной проблематики. Одной из действительно новых парадигм второго модерна является теория общества риска, в аспекте которой вполне правомерно рассмотреть кризис семьи.

Целью статьи является рассмотрение состояния института семьи в терминах теории общества риска.

Обсуждение проблемы в литературе. Кризис брачных отношений активно рассматривается в социологии семьи. Наиболее видные исследователи этой проблематики в США – У. Гуд, в Германии – Р. Кениг, в Англии – Р. Флетчер, во Франции – Л. Руссель, в России – А. Харчев, С. Голлод, А. Антонов, В. Солодвникова, в Украине – Л. Аза, Н. Лавриненко, С. Войтович, В. Пича, Л. Бучинская, О. Цимбалюк, Ю. Якубова и др.

Результаты. Мы можем утверждать, что семья и в обществе риска сохраняется как ключевой социальный институт. При этом ее действительно новое качество – это культурное разнообразие форм. Наряду с традиционной семьей, сохраняющей свои позиции, развиваются новые формы квази-семьи. Они сосуществуют рядом в различных культурных ячейках социума. Риском эпохи нового модерна в сфере семейных отношений является именно конкуренция традиционной семьи и новых ее форм, прежде всего гражданского брака.

Тогда как на Западе кризис семьи достиг угрожающего для этого института размаха, в Украине традиционная семья пока не претерпела серьезных изменений. К важным характеристикам традиционной семьи можно отнести межпоколенность, патримониальность, ценность официального брака.

Хотя считается, что современная семья является нуклеарной, то есть состоящей из супругов и их детей, в Украине на самом деле еще сохраняет свои позиции традиционная расширенная семья, которая включает представителей прежнего поколения (родителей).

Так, согласно эмпирическим исследованиям, проведенным в 2009 г. в Запорожье по репрезентативной для взрослого населения выборке (опрошено 408 чел.), 41% респондентов членами своей семьи считают мать и 29% – отца. Хотя родители проживают вместе со взрослыми детьми-супругами значительно реже, чем отмечают респондентами как члены семьи (7% опрошенных живут с отцом и 12% – с матерью). Отцов меньше, скорее всего, из-за разной доли живых отцов и матерей, что связано с высокой ранней смертностью мужчин и большим числом неполных семей. Интересно, что родителей своего супруга(и) считает членами своей семьи почти в два раза меньше респондентов (16% отцов и 22% матерей). Вот тут уж действительно сказывается значительный отход от традиции.

Свидетельством традиционализма является также патримониальная семья. Так, в указанном исследовании 73% респондентов, состоящих в браке, считают главой семьи мужа.

В целом значимость брачного статуса, как важную традиционную ценность, отметило большинство респондентов. Так в вопросе “В какой

степени для Вас важны следующие ценности?” пункт “Состоять в браке” отметили с вариантом “Совершенно не важно” только 6%, “Скорее не важно, чем важно” – 3%, “Скорее важно, чем не важно” – 31%, “Очень важно” – 44%, “Трудно сказать” – 16%. Как видим, две трети семейных респондентов считают важным состоять в официальном браке. Хотя в целом по выборке таких несколько меньше (62%).

Однако традиционализм современной семьи несет на себе отпечаток нового модерна и условно может быть назван “новым традиционализмом”. Одной из черт нового традиционализма является толерантность, отсутствие агрессивной реакции на иные культурные формы семьи. Хотя это и не значит, что каждая из культурных форм не стремится к экспансии, утверждению своего понимания контуров семейных институциональных черт. Эта экспансия ограничена формулой фундаментального принципа демократии: “Моя свобода простирается до тех пор, пока она не мешает свободе других”.

Формой экспансии является Интернет и другие информационные сети. Можно говорить о сетевой природе различных культурных моделей семьи. В Интернете сосуществуют и равнодоступны сайты свингеров и сайты православной церкви о семье. Культурное разнообразие семьи обеспечивается в соответствии с законами информационного общества.

Сама “как бы” (то есть формально, по внешним признакам) традиционная семья (полная, расширенная) имеет специфические черты современной эпохи. Каждый член семьи является членом своей отдельной социальной сети, в которую не включены другие родственники. Члены семьи могут быть не признаны, не обозначены как таковые внутри социальных сетей (профили членов семьи на “Фейсбуке” и других социальных сетях могут не пересекаться). В литературе встречается иллюстрация, как члены семьи сидят в одной комнате каждый со своим телефоном, за своим компьютером. Но мы не готовы делать из этого факта радикального вывода, что члены семьи отчуждены друг от друга. Само физическое присутствие рядом уже влияет на способ социальной коммуникации. Иными словами, невзирая на принадлежность членов семьи к разным сетям, они не отчуждены друг от друга окончательно. Они сохраняют коренные черты принадлежности семье. Они остаются семьей.

Мы считаем неоправданным абсолютизировать тенденции дезинтеграции семьи. На фоне дезинтеграции появляются интеграции нового вида. В ситуации рисков витального порядка люди возвращаются к традиционным отношениям и нормам.

У. Бека интересовали перспективы изменения общества, которые появляются в результате взаимодействия символического и физического миров, подверженных модернизационным рискам. В области семьи, которая по сути является воплощением взаимодействия символического и физического начал, модернизационные риски касаются как символической, так и физической компоненты семьи, а так же способов их взаимодействия. Символическое начало семьи воплощается в феномене родства, причем родс-

тво имеется в виду любого типа: кровное, социальное, по браку. Родство содержит в себе компоненты формальные и эмоциональные. Например, родственником может быть человек, который формально, в соответствии с системой родства считается таковым, но при этом эмоционально может и не восприниматься так (отсутствие родственных чувств). И наоборот, могут быть ситуации, когда родственные чувства переживаются по отношению к человеку, который не соответствует системе родства в рамках данной культуры. У первобытных народов система родства значительно сложнее, чем у современных людей. Например, у аборигенов Австралии наименований родства было в три раза больше, чем у современных европейцев. У первобытных народов наименования родства необходимы для выстраивания отношений между родственниками в системе табу, для избегания нарушения экзогамии в браке и для формализации установления брачных отношений, родившихся детей, например кросскузенных браков.

Как отмечают исследователи, современная западная молодежь довольно часто испытывает родственные чувства по отношению к формально посторонним людям и относит их к семье [3]. Представители нарративного подхода под “быть семьей” понимают “процесс, в котором мы создаем с другим человеком (людьми) длительные и устойчивые к невзгодам близкие отношения взаимной заботы” [4]. Такой подход позволяет рассматривать в качестве семьи более широкий класс социальных групп.

Физический или материальный компонент семьи состоит в ведении общего домашнего хозяйства, общего имущества, общих детей, единокровности. Символический компонент состоит в чувствах любви, родства, семейных коммуникациях и идентификациях.

Взаимодействие символического и физического во втором модерне становится более сложным в сравнении с традиционным и модерным обществом. Во многом это связано с увеличением степеней свободы и количеством связей, обусловленных укоренением демократических традиций, повышением уровня толерантности, размыванием норм, ограничивающих отношения. Например, чеченец, представитель этноса, в котором сохранились традиционалистские черты ментальности, утверждает, что семья для него важнейшая категория, интересы семьи сопоставимы с религиозными ценностями. Он готов многим жертвовать ради семьи и ее требований. В эпоху нового модерна нормативные требования, связанные с принадлежностью к кругу родственников, размываются, мало того, родителей начинают называть по имени, а не отец, мать, даже избегают именовать ближайших родственников. Говорить об обязательности по отношению к родственникам только потому, что они родственники, не обязательно. В современной семье размывается поле родства. Риск в данном случае заключается в степени сохранения семьи как социального института, как основополагающей ячейки общества. Соотношение физического и символического компонентов семьи является рискогенным фактором в функционировании семьи как социального института, как способа межличностного отношения, как специфического сетевого сообщества. В сети иерархические связи заменяются

горизонтальными, это означает, что родители лишаются авторитета, они являются равноправными партнерами в семейных отношениях. Семья как место первичной социализации утрачивает свое значение. Семья как сетевое сообщество добавляет разнообразие в способы межличностных взаимодействий в семье. Второй особенностью сети является то, что связи в сетевом сообществе многократно пересекаются. Появляются дополнительные узлы связей, которые полноценно воздействуют на функционирование семьи. Семья может включать социальные сети в свою структуру. Например, в случае разрушения реальных отношений в пользу виртуальных. Сетевые отношения для одних – игра, для других они воспринимаются как реальные. Семейные риски в современном обществе имеют также виртуальный характер. Одним из семейных рисков является ослабление власти семьи, чувств обязательности, ответственности, вытекающих из принадлежности к семье. Обязательность семейных норм в новом модерне сменяется добровольностью их выполнения, а значит, необязательностью, что увеличивает риск соблюдения этих норм, например, детям заботиться о родителях, а родителям – о детях.

У. Бек утверждал, что специфичность рискогенности современных технологий изменяет не только массовое производство и экономические процессы, но и социальные отношения, характер неравенства в обществе. Для современной семьи специфичность рискогенности заключается в замене спонтанных семейных отношений технологиями семейных отношений, которые разрабатываются специалистами в области семьи. Психологи выпускают множество книг по технологиям семейных отношений, происходит навязывание технологизации их регулирования. Однако трудно сказать, насколько это действительно влияет на поведение членов семей, на взаимоотношения в семье. С одной стороны, технологизация должна оптимизировать отношения, а с другой, – возникает риск снижения эмоционального тона отношений. Парадокс в данном случае состоит в том, что новый модерн предполагает доминирование символического компонента жизненного мира и одновременно тяготеет к технологизации выстраивания межличностных отношений между мужчиной и женщиной, в семье. Это две отчетливо проявляющиеся тенденции, и пересечение их усиливает рискогенность в отношении функционирования семьи. Кажется бы, цель технологизации – уменьшить риск, но латентным следствием ее является снижение эмоционального тона отношений, замена их хорошо рассчитанными схемами действия. Результат на самом деле неопределенный. Чрезмерное следование технологиям безопасности приводит к ослаблению интуиции, спонтанных реакций на опасности. Межличностные отношения в семье многоуровневые, сложны, вероятностны, а значит малоуправляемы. Применение технологий как единственного спасения от разрушения отношений просто не оправдано, но как один из способов упорядочивания этих отношений увеличивает многообразие моделей поведения. Современный человек уже не понимает, чем вызвано определенное поведение: применением технологии или чувством; партнер – это человек или “машина”. Такая неопределенность вызывает потребность в дополнительных испытаниях подлинности чувств парт-

нера, что и реализуется в пробном гражданском браке. В межличностных отношениях в семье, так же как и в технике, новые технологии порождают новые риски. Испытание чувств и отношений разрушают их сами по себе.

Целью, основной парадигмой общества рисков является поиск путей предотвращения постоянно возникающих в результате развития модернизации рисков и опасностей, достижение их безопасности, перенаправление их влияния или контроль “скрытых побочных воздействий”, не давая им выйти за границы “допустимой нормы”. В случае гражданского брака речь может идти о нейтрализации скрытых побочных воздействий этой формы отношений на исход брачного союза, на жизненные стратегии и т.д.

Выводы. Таким образом, не следует делать абсолютных обобщений в отношении кризисных тенденций в современном институте семьи. Традиционные семейные ценности еще достаточно прочны. На семейные отношения оказывают влияние социальные сети. К семейным рискам относится ослабление власти семьи, чувств обязательности, ответственности, вытекающих из принадлежности к семье. Изменяется соотношение физических (общее домашнее хозяйство, общее имущество), и символических компонентов (чувства родства, семейные коммуникации) семьи. В семейные коммуникации включаются социальные сети, а чувство родства модифицируется.

Парадигма общества риска является эвристичной для изучения современных тенденций в эволюции социального института семьи.

Список использованной литературы

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек ; [пер. с нем. В. Седелника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Сорокин П. Вестник Московского университета. Сер. Социология и политология. – 1997. – № 3. – С. 65–79.
3. Носкова А.В. Социальные факторы межличностного благополучия в семье [Электронный ресурс] / А.В. Носкова // Демографические исследования. – 2009. – № 10.
4. Кутузова Д.А. “Быть семьей”: взгляд с точки зрения социального конструкционизма. Обзор работ Л. Беллы и ее сотрудников [Электронный ресурс] / Д.А. Кутузова // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1. – С. 93–118. – Режим доступа: http://narrativepsy.narod.ru/num1-2005_93.html.

Статья поступила в редакцию 16.09.2012.

Хрустальова М.С. Сім'я в парадигмі теорії суспільства ризику

У статті розглядаються деякі особливості сучасної сім'ї в аспекті теорії суспільства ризику. Зокрема, відзначається обмежений характер кризових явищ у сім'ї. В Україні традиційні цінності у функціонуванні сім'ї як соціального інституту ще досить міцні. На сімейні відносини впливають соціальні мережі. До сімейних ризиків належить ослаблення влади сім'ї, притуплення почуттів обов'язковості, відповідальності, що впливають із приналежності до сім'ї.

Ключові слова: сім'я, суспільство ризику, традиційні цінності, соціальні мережі, сімейні ризики, соціологічні дослідження.

Khrustaleva M. Family in the paradigm of the theory of risk society

The article deals with some of the features of the modern family in terms of the theory of risk society. In particular, there is limited nature of the crisis in the family. In Ukraine, the traditional values are strong enough in the functioning of the family as a social institution. On family relationships influenced by social networks. To family risks include weakening of the power of the family, dulling the senses obligation, liability arising out of belonging.

Key words: *family, risk society, traditional values, social networks, family risk, sociological research.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Г.І. – кандидат соціологічних наук, доцент, Криворізький металургійний інститут, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Батюк А.М. – старший викладач, Криворізький економічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Багаєва Т.Л. – кандидат соціологічних наук, компанія Bounty SCA Ukraine.

Бондар Г.Г. – аспірант, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя).

Бродецька Ю.Ю. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології і політології, НМетАУ.

Волошин О.В. – старший викладач, Херсонський державний університет.

Гринчук А.В. – здобувач, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Довгаль І.В. – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя).

Зацепіна Н.О. – кандидат педагогічних наук, доцент, Запорізький національний технічний університет.

Клименко О.Ю. – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології управління, Донецький державний університет управління.

Кодацька Н.О. – кандидат соціологічних наук, доцент, Дніпропетровська державна фінансова академія.

Кокора Н.В. – здобувач, Донецький державний університет управління; науковий співробітник, Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень (м. Донецьк).

Коловоротна О.В. – старший викладач, Національний університет ДПС України (м. Ірпінь).

Кулик М.А. – аспірант, Запорізький національний університет.

Мосаєв Ю.В. – кандидат соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя).

Мосьондз М.В. – старший викладач, Національний гірничий університет.

Петренко Л.А. – аспірант, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя).

Рожков И.Я. – доктор економічних наук, професор кафедри зв'язків з громадськістю, МДІМВ МІС Росії.

Селютіна Н.Ф. – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри соціології управління, Донецький державний університет управління.

Слабко Я.Я. – кандидат соціологічних наук, доцент, ОКВНЗ ІІІ “Стратегія”.

Фадєєва І.О. – асистент кафедри соціології, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара.

Хомерікі О.А. – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний авіаційний університет.

Хрустальова М.С. – кандидат політичних наук, доцент, Запорізький національний технічний університет.

Шапошникова І.В. – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний університет.

Щудло С.А. – кандидат соціологічних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; докторант, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна.

Ядранський Д.М. – доктор соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя).

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

Випуск 55

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактори: Г.І. Гутман, С.А. Козиряцька, О.В. Лобода
Технічний редактор О.В. Колотова

Підписано до друку 28.09.2012 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 12,97. Обл.-вид. арк. 14,64. Тираж 300 прим. Зам № 17-12Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.